

X

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ

Ο αριθμός καλλιτεχνικών θεμάτων, από τα οποία πρέπει κανείς, στα σύγχρονα πολεοδομικά σύνολα, να παραιτηθεί, δεν είναι καθόλου ασήμαντος. Όσο κι αν είναι οδυνηρή αυτή η διαπίστωση για μία συναισθηματικά λεπτή ψυχή, δεν μπορεί και δεν πρέπει ο καλλιτέχνης της πράξης να αφήνει να κατευθύνεται από τέτοιες προβολές της αισθηματικότητας. Ακόμη και μια βέβαιη επιτυχία γραφικών συνόλων, δεν θα ήταν καθόλου αποτελεσματική και μόνιμη, εάν δεν ανταποκρινόταν στις συνθήκες του σύγχρονου τρόπου ζωής. Στον δημόσιο βίο μας έχουν όμως πολλά αλλάξει αμετάκλητα, πράγμα το οποίο αφαιρεί από μερικές παλιές κτηριακές μορφές την άλλοτε σημασία τους, και σ' αυτό δεν αλλάζει βέβαια τίποτε. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε, το ότι σήμερα όλη η δημόσια ζωή σχολιάζεται στον ημερησίο τύπο, αντί, όπως άλλοτε στην αρχαία Ρώμη ή στην Ελλάδα, να συζητείται από δημόσιους ομιλητές και τελάληδες στις θέρμες και στις στοές, σε δημόσιο χώρο. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε, το ότι η δημόσια κίνηση της αγοράς υποχωρεί όλο και περισσότερο απ' τις πλατείες, και εν μέρει μεν κλείνεται σε ακατέσθιτα κτίσματα, φτιαγμένα γι' αυτή τη χρήση, εν μέρει δε διαλύεται εντελώς, μέσω αποστολών κατευθείαν στο σπίτι. Δεν μπορούμε ν' αλλάξουμε, το ότι στις δημόσιες κρήνες αποδίδεται μόνο διακοσμητική αξία, ενώ το ζωντανό ζωηρό πλήθος των ανθρώπων παραμένει μακριά τους, αφού οι σύγχρονοι αγωγοί ύδρευσης φέρνουν το νερό πολύ πιο άνετα, κατευθείαν στο σπίτι και στην κουζίνα. Επίσης και τα έργα τέχνης μετακομίζουν όλο και περισσότερο απ' τους δρόμους και τις πλατείες στα κλουβιά τέχνης των μουσείων, και ομοίως εξαφανίζεται όλο και περισσότερο η καλλιτεχνική κίνηση των λαϊκών πανηγυριών, των καρναβαλιών, των άλλων πομπών, των θρησκευτικών λιτανειών, των θεατρικών παραστάσεων στην ανοικτή αγορά και άλλων παρόμοιων. Ο δημόσιος βίος αποσύρεται εδώ και αιώνες σταθερά, κυρίως όμως στην εποχή μας, από τις δημόσιες πλατείες, γεγονός, εξαιτίας του

οποίου χάθηκε ένα μεγάλο μέρος της άλλοτε σημασίας τους και έτσι γίνεται σχεδόν κατανοητό, γιατί η αντίληψη του πολύ κόσμου για ωραίες πλατείες μπόρεσε να συρρικνωθεί τόσο πολύ. Η ζωή των παλαιών ήταν ακριβώς αποφασιστικά ευνοϊκότερη για την καλλιτεχνική διαμόρφωση της πολεοδομίας απ' ό,τι η δική μας μαθηματικά μετρημένη σύγχρονη ζωή, στην οποία ο άνθρωπος ο ίδιος γίνεται μηχανή. Και δεν έχουν μετατοπισθεί οι απόψεις μόνο στο γενικό τους σύνολο, αλλά ακόμη και στην λεπτομέρεια απαιτούν επιτακτικά οι μεταβαλλόμενες συνθήκες της εποχής κάποια αλλαγή. Προπαντός, υφίστανται οι τεράστιες διαστάσεις, στις οποίες αναπτύσσονται οι πόλεις μας, οι οποίες διαλύουν το πλαίσιο παλιών καλλιτεχνικών μορφών σ' όλα του τα σημεία. Όσο μεγαλύτερη είναι η πόλη, τόσο μεγαλύτερες και πλατύτερες γίνονται οι πλατείες και οι δρόμοι, τόσο υψηλότερα και εκτενέστερα όλα τα κτήρια, μέχρι που οι διαστάσεις τους με τους πολυάριθμους ορόφους και τις ατέλειωτες σειρές παραθύρων δεν μπορούν πια καθόλου να διαρθρωθούν καλλιτεχνικά. Όλα εκτείνονται στο άπειρο, και η συνεχής επανάληψη των ίδιων θεμάτων, μόνη της ήδη, αμβλύνει τόσο πολύ την επιδεικτικότητα, ώστε μόνο δράσεις πολύ ισχυρών δυνάμεων δύνανται να επιτύχουν μίαν εντύπωση. Ούτε κι αυτό αλλάζει, και ο πολεοδόμος, όπως και ο αρχιτέκτονας, πρέπει να επινοήσει την δική του κλίμακα για την σύγχρονη μεγαλούπολη. Με τόσο κολοσσιαία συσώρευση ανθρώπων σ' ένα σημείο ανεβαίνει επίσης υπερβολικά και η αξία της οικοδομικής γης, και δεν είναι καθόλου στο χέρι του μεμονωμένου ατόμου ή της κοινοτικής διοίκησης να απέχει της φυσικής επίδρασης αυτής της αύξησης των αξιών. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο φθάνουν παντού, από μόνες τους σε υλοποίηση οικοπεδοποιήσεις και διανοίξεις δρόμων, και έτσι προκύπτουν ακόμη και στις παλιές περιοχές των πόλεων όλο και περισσότερα επιμέρους σοκάκια, και συντελείται τελείως σιωπηρά μια προσέγγιση προς το θλιβερό σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων. Πρόκειται απλώς για ένα φαινόμενο, το οποίο συσχετίζεται φυσικά με ένα κάποιο ύψος της αξίας της οικοδομικής γης και της αξίας του μετώπου επί της οδού, και δεν μπορεί αυτό καθ' εαυτό να ακυρωθεί, πολύ λιγότερο δε μέσω απλώς και μόνο συζητήσεων περί αισθητικής. Όλα αυτά τα φαινόμενα πρέπει να θεωρηθούν ως δεδομένες δυνάμεις, τις οποίες ο πολεοδόμος πρέπει επίσης να τις προσέξει, όπως και ο αρχιτέκτονας τους νόμους της αντοχής και της στατικής, ακόμη κι αν στην ουσία συνδέονται μ' αυτά τόσο δυσάρεστοι περιορισμοί.

Η κανονική οικοπεδοποίηση στα νέα συγκροτήματα, από καθαρά οικονομική άποψη είναι ένας παράγοντας, από την επίδραση του οποίου δεν μπορεί κανείς να ξεφύγει. Παρ' όλα αυτά δεν θα έπρεπε

κανείς να παραδοθεί στα τυφλά άνευ όρων σ' αυτήν την συνηθισμένη μέθοδο, διότι έτσι ακριβώς τίθενται εκτός λειτουργίας, δίχως άλλο σα να πεφτούν θύματα εκατόμβης, οι ομορφιές της πολεοδομίας. Αυτές, είναι όλες εκείνες οι ομορφιές, που χαρακτηρίζει κανείς με την λέξη "γραφικός". Πού παραμένουν λοιπόν σε μια κανονική οικοπεδοποίηση, όλες εκείνες οι γραφικές γωνιές των δρόμων, όπως αυτές μας γοητεύουν στην παλιά Νυρεμβέργη και όπου αλλού διατηρήθηκαν ακόμη, κυρίως μέσω της προτοτυπίας τους, όπως οι εικόνες των δρόμων στο Fembohaus στην Νυρεμβέργη, ή στο δημαρχείο του Heilbronn, ή στο ζυθοποιείο στο Görlitz, στο Petersenhaus στη Νυρεμβέργη και αλλού, που όμως λόγω διαρκών κατεδαφίσεων λιγοστεύουν δυστυχώς χρόνο με το χρόνο;

Οι υψηλές τιμές των οικοπέδων προκαλούν επιπλέον την μέγιστη κατά το δυνατόν εκμετάλλευσή τους, εξ αιτίας της οποίας πέφτει τελευταία στην αφάνεια ένα πλήθος θεμάτων πλούσιων σε αίσθηση, και η οικοδόμηση κάθε οικοπέδου κατατείνει πάντα στον τύπο του σύγχρονου οικοδομικού κύβου. Προεξοχές, προκήπια, εξωτερικές σκάλες, πέργκολες γωνιακοί πύργοι κ.λ.π. έχουν γίνει για μας μια απλησίαστη πολυτέλεια. Μόνο σε δημόσια κτήρια και το πολύ επάνω ψηλά, στους εξώστες, στα έρκερ, ή στην στέγη επιτρέπεται στον σύγχρονο αρχιτέκτονα να ελευθερώσει τον Πήγασό του, με κανέναν όμως τρόπο κάτω στον δρόμο, όπου το μόνο αποφασιστικό είναι η "οικοδομική γραμμή". Αυτό δε, μας έχει γίνει τόσο πολύ συνήθεια, ώστε μερικά έξοχα θέματα, όπως αυτό των ελεύθερων εξωτερικών κλιμάκων, να μην μας ευχαριστούν πλέον. Όλη αυτή η ομάδα των αρχιτεκτονικών μορφών, έχει επίσης αποσυρθεί από τον δρόμο και την πλατεία στο εσωτερικό των κτηρίων, ενδίδοντας κι αυτή επίσης στην γενική τάση της εποχής μας, την φοβία για τις πλατείες. Όταν όμως στερούν όλα τα μέσα της αρχιτεκτονικής αίσθησης, πως είναι δυνατόν να διατηρηθεί και η ίδια η αίσθηση ακέραια; Ας σκεφθεί κανείς τις μεγαλοπρεπείς εξωτερικές κλίμακες στο παλιό δημαρχείο του Leiden ή στο Bolswaert, ή την ωραία αίθουσα στο δημαρχείο του Heilbronn, με τα δύο γωνιακά μνημεία και τις δύο ελεύθερες εξωτερικές κλίμακες· τι απ' αυτά διατηρείται ακόμη ως αίσθηση; Η καλλιτεχνική αίσθηση αυτών, των σύμφωνα με την σύγχρονη θεώρηση αδέξιων συνθέσεων, διακοσμεί και εξαίρει ολόκληρη την πόλη. Απέναντι στην γενικώς διαδεδομένη πεζότητα, θα ήταν μάταιο να θέλουμε να κάνουμε μια παρόμοια πρόταση για ένα νέο έργο. Ποιός αρχιτέκτονας θα διανοείτο σήμερα να τολμήσει να προτείνει σε ένα σχέδιο ένα τόσο θελκτικό σύνολο μορφών, όπως ο συνδυασμός εξωτερικής κλίμακας, εξώστη, άμβωνα και ανδριάντα της δικαιοσύνης,

συνενωμένων όλων σε μια γωνία δρόμων, στο δημαρχείο του Görlitz; Οι ωραίες άνοδοι, οι πέργκολες και τα έρκερ των παλιών δημαρχείων στο Lübeck, στο Lemgo, αλλά ακόμη και αυτές οι μικρότερες παραλλαγές του δημαρχείου στην Χάγη (1564-1565), αυτού στο Ochsenfurth και τόσα άλλα, ανήκουν ακριβώς στους θυσιαρούς ενός πιο ευτυχισμένου παρελθόντος, που για μας έχουν στερέψει. Με τέτοιες σκέψεις φθάνει κανείς στο συμπέρασμα, ότι γι' αυτό που ονομάζει κανείς πνεύμα της εποχής παίζουν άλλοι παράγοντες αποφασιστικό ρόλο. Ολόκληρος ο κόσμος θαυμάζει το παλάτι των Δόγηδων στη Βενετία, ή το Καπιτώλιο στη Ρώμη, κανείς όμως δεν τολμά να προτείνει κάτι παρόμοιο για πραγματοποίηση. Γνωστή είναι η Loggia με την εξωτερική κλίμακα, τα έρκερ και το αέτωμα στο δημαρχείο της Halberstadt, οι παρόμοιοι συνδυασμοί με εξωτερικές κλίμακες στα δημαρχεία των Βρυξελλών, του Deventer (του 1643), του Hoogstraeten, του La Haye και η ρωμαλέα προοικοδομημένη κλίμακα στο δημαρχείο του Rothenburg στον ποταμό Tauber. Η σύγχρονη αίσθηση όμως, ανθίσταται σε τέτοιες εξωτερικές κλίμακες, και η απλή μόνο σκέψη ενός παγετού τον χειμώνα ή μιας συσσώρευσης χιονιού, αρκεί για να διώξει όλη την φαντασμαγορία του παρελθόντος. Αλλά κι ακόμη παραπέρα. Η σκάλα, είναι για μας τους σύγχρονους σπιτόγατους, ακριβώς ένα θέμα του εσωτερικού χώρου, και σε σχέση μ' αυτό έχουμε γίνει τόσο ευαίσθητοι, και τόσο πολύ έχουμε ξεσυνηθίσει την δημόσια ζωή στους δρόμους και τις πλατείες, ώστε να μην μπορούμε να εργαστούμε όταν κάποιος μας κοιτάει, να μην μπορούμε να γευματίσουμε με ανοικτό παράθυρο, διότι θά μπορούσε κάποιος να κοιτάξει μέσα, και έτσι τις πιο πολλές φορές παραμένουν οι εξώστες των σπιτιών άδειοι. Ακριβώς η χρησιμοποίηση αρχιτεκτονικών θεμάτων του εσωτερικού χώρου (κλίμακες, αίθουσες κ.λ.π.) επίσης και στην αρχιτεκτονική του εξωτερικού χώρου, είναι, για να συνοψίσουμε, ένα απ' τα σημαντικότερα συστατικά στοιχεία της γοητείας αρχαίων και μεσαιωνικών συνόλων. Η ύψιστη γραφικότητα π.χ. της Amalfi βασίζεται κυρίως σε ένα δίχως άλλο αλλόκοτο ανακάτεμα θεμάτων εσωτερικού και εξωτερικού χώρου, έτσι ώστε να βρίσκεται κανείς την ίδια στιγμή στο εσωτερικό του σπιτιού ή στον δρόμο, και στην ίδια επίσης θέση, συγχρόνως στο ισόγειο ή σε έναν όροφο, αναλόγως με την ερμηνεία που επιθυμεί να δώσει κανείς στον περίεργο οικοδομικό συνδυασμό. Αυτό είναι που κάνει τον συλλέκτη αναπαραστάσεων πόλεων να πλέει στην τέρψη, και που εμείς βλέπουμε στα θέατρα ως σκηνική εικόνα. Ποτέ όμως δεν επιλέγεται μία σύγχρονη περιοχή της πόλης για σκηνική διακόσμηση, διότι αυτό θα ήταν τότε βέβαια πολύ βαρετό.

Σ' αυτή την μορφή της αντιπαράθεσης φανταστικής σκηνικής εικόνας και νηφάλιας πραγματικότητας, προβάλλουν οι ιδιοτυπίες του γραφικού απ' την μια μεριά και του πρακτικού απ' την άλλη με τον πιο ζωηρό τρόπο. Το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο δεν ταιριάζει στην σκηνή, όπου η καλλιτεχνική εντύπωση είναι η μόνη αποφασιστική αντιστροφή όμως, θα ήταν τις πιο πολλές φορές επικίνδυνο να θέλει κανείς να μεταθέσει τη γραφική μεγαλοπρέπεια του θεάτρου στην πραγματικότητα. Ο πλούτος καλώς δρώντων θεμάτων θα ήταν βέβαια επιθυμητός. Και αν γινόταν κάτι τέτοιο, δεν θα ήταν τελικά ατύχημα για μια σύγχρονη πόλη οι πιο ισχυρές προεξοχές, οι συχνότερες διαταράξεις των φυγών του δρόμου, οι διακεκομμένες ή τραυματισμένες πορείες δρόμων, τα ανόμοια πλάτη δρόμων, τα διαφορετικά ύψη κτηρίων, οι εξωτερικές κλίμακες, οι εξώστες, τα έρκερ και αετώματα, και ό,τι άλλο αποτελεί τον γραφικό εξοπλισμό της σκηνικής αρχιτεκτονικής. Όποιος όμως δεν αντιμετωπίζει τα πράγματα απλώς υποκινούμενος από αγάπη για την τέχνη, αλλά έχει κτίσει ο ίδιος στην πράξη, αυτός γνωρίζει πολύ καλά, ότι σ' όλα αυτά στέκονται τόσα εμπόδια στην πορεία, όσα δεν θα μπορούσε κανείς με την πρώτη ματιά να θεωρήσει ως δυνατά. Είναι όμως απολύτως μη μεταθέσιμη απ' το ιδανικό στην πράξη, εκείνη η μεγάλη ομάδα γραφικών λεπτομερειών, στην οποία η γοητεία βασίζεται στο ημιτελές και ερειπωμένο. Στην θέα, το υπο κατάρρευση, βρώμικο μάλιστα, με τους πολύχρωμους λεκέδες του και την ποικίλη διάταξη της λιθοδομής, επιδρά εξαιρετικά. Εντελώς διαφορετικά είναι τα πράγματα στην πραγματικότητα. Για μια σύντομη επίσκεψη στη ζεστή περίοδο του καλοκαιριού, αρέσει πάρα πολύ ακόμη και μια πτέρυγα ενός παλιού ανακτόρου, για μόνιμη όμως διαμονή προτιμάται βέβαια ένα σύγχρονο νέο κτίσμα με τις ποικίλες ανέσεις του. Θα έπρεπε όμως να είναι κανείς εντελώς τυφλός αν δεν αντιλαμβανόταν τα σπουδαία επιτεύγματα της σύγχρονης πολεοδομίας, σε αντίθεση με την παλιά, όσον αφορά τον τομέα της υγιεινής. Εδώ, οι σύγχρονοι μηχανικοί μας, που έχουν ήδη τόσο πολύ δυσφημιστεί λόγω καλλιτεχνικών λαθών, έχουν πετύχει πράγματι θαύματα και έχουν προσφέρει στην ανθρωπότητα ανεκτίμητες υπηρεσίες, διότι το έργο τους είναι κυρίως, ότι οι συνθήκες υγείας των ευρωπαϊκών πόλεων βελτιώθηκαν πολύ ουσιαδώς, όπως αυτό προκύπτει από τους, συχνά στο μισό περίπου μειωμένους, δείκτες θνησιμότητας. Πόσα πολλά σημεία θα πρέπει να βελτιώθηκαν εδώ προς όφελος των κατοίκων των πόλεων, για να μπορούν να εμφανίζονται τέτοια τελικά αποτελέσματα! Όλα αυτά τα παραδεχόμαστε ευχαρίστως, παραμένει όμως το ερώτημα, αν πράγματι ήταν αναπόφευκτο να εξαγοράζει κανείς

όλα αυτά τα πλεονεκτήματα με το τεράστιο τίμημα της εγκατάλειψης όλης της καλλιτεχνικής ομορφιάς πολεοδομικών συνόλων.

Η εσωτερική διαφωνία ανάμεσα στο γραφικό και το πρακτικώς δυνατό, δεν μπορεί να αποσιωπηθεί. Υπάρχει και θα εξακολουθεί πάντα να υπάρχει ως κάτι δεδομένο στη φύση των πραγμάτων. Αυτή η εσωτερική όμως διαμάχη, δύο μεταξύ τους αντίθετων απαιτήσεων δεν χαρακτηρίζει απλώς μόνο την πολεοδομία, συντροφεύει όλες τις τέχνες, ακόμη και τις φαινομενικά πιο ελεύθερες, τουλάχιστον ως σύγκρουση μεταξύ των ιδανικών στόχων τους και των περιοριστικών όρων του υλικού, μέσω του οποίου έρχεται στο φώς το καλλιτέχνημα. Ένα καλλιτέχνημα που έχει προκύψει μ' αυτόν τον τρόπο μπορεί ίσως να παρουσιασθεί αφηρημένα, ποτέ όμως δεν μπορεί να υλοποιηθεί ιδεατά. Παντού έρχεται ο καλλιτέχνης της πράξης αντιμέτωπος με την αναγκαιότητα να υλοποιήσει τις ιδέες του μόνο μέσα στα πλαίσια του τεχνικώς δυνατού. Ότι αυτά τα όρια μπορεί να είναι στενότερα ή ευρύτερα, ανάλογα με τα τεχνικά βοηθητικά μέσα, ή τις διάφορες ιδεατές επιδιώξεις και πρακτικές απαιτήσεις μιας συγκεκριμένης εποχής, κάποιος που έχει ασχοληθεί εγγύτερα με την ιστορία των τεχνών, δεν θα το αμφισβητήσει.

Στον τομέα της πολεοδομίας βέβαια, τα όρια της καλλιτεχνικής διαμόρφωσης έχουν γίνει επί του παρόντος πολύ στενά. Για ένα τόσο κορυφαίο καλλιτέχνημα της πολεοδομίας, σαν αυτό που αποτελεί η Ακρόπολις των Αθηνών, δεν μπορεί σήμερα να γίνει καμία απολύτως σκέψη. Κάτι τέτοιο είναι για μας προς το παρόν ένα πράγμα αδύνατο. Ακόμη κι αν διατίθονταν τα εκατομμύρια που θα κόστιζε ένα τέτοιο έργο, θα ήταν αδύνατο να επιτύχουμε κάτι τέτοιο, διότι μας λείπει μια καλλιτεχνική βασική ιδέα γι' αυτό, διότι στερούμαστε μιας γενικώς ισχύουσας, ζωντανής στην ψυχή του λαού κοσμοθεωρίας, η οποία θα έβρισκε σ' ένα τέτοιο έργο την αισθητική της υλοποίηση. Αλλά έτσι χωρίς περιεχόμενο που είναι η σύγχρονη τέχνη, θεωρημένη απλώς και μόνο διακοσμητικά, θα ήταν για τον ρεαλιστή άνθρωπο του δεκάτου ενάτου αιώνα το πρόβλημα τρομακτικά μεγάλο. Ο πολεοδόμος του σήμερα, πρέπει να συνηθίσει προ παντός στην πολύτιμη αρετή της άκρας σεμνότητας και μάλιστα, λιγότερο από έλλειψη χρημάτων και πολύ περισσότερο από εσωτερικούς, καθαρά αντικειμενικούς λόγους, γεγονός που είναι και το πιο παράδοξο σ' αυτό το θέμα.

Αν δεχθούμε την περίπτωση, ότι σε ένα νέο συγκρότημα πρόκειται να δημιουργηθεί, απλώς και μόνο διακοσμητικά, μια μεγαλοπρεπής αστική εικόνα, με όσο το δυνατόν περισσότερη αίσθηση γραφικότητας, για αντιπροσώπευση και τρόπον τινά εξύμνηση της κοινότητας,

τότε αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί με τον χάρακα, με τις ολόισιες σειρές των δρόμων μας. Για να προκληθούν οι επιδράσεις των παλιών δημιουργών, θα έπρεπε να τεθούν και τα χρώματα των παλαιών στην παλέτα μας. Καμπυλότητες, στροφές δρόμων, ακανόνιστα σχήματα κάθε είδους θα έπρεπε να προβλεφθούν τεχνητά στο σχέδιο: άρα εκβιασμένες αφέλειες, επιτήδευση ανεπιτηδύτων. Μπορεί όμως κανείς επίτηδες να επινοήσει και να κατασκευάσει στο σχέδιο συμπτώσεις, όπως αυτές τις παρήγαγε η ιστορία στο πέρασμα των αιώνων; Θα μπορούσε κανείς να αισθανθεί πραγματική απροσποίητη χαρά για μια τέτοια ψευδή απλοϊκότητα, για μια τέτοια τεχνητή φυσικότητα; Σίγουρα όχι. Οι χαρές της παιδικής ανεμελιάς είναι απαγορευτικές για ένα επίπεδο πολιτισμού, κατά το οποίο δεν βγαίνει κανείς, τρόπο τινά μια μέρα να χτίσει, αλλά κατασκευάζει με λογική τα συγκροτήματα στο σχεδιαστήριο. Όλα αυτά που εξετάθησαν όμως, δεν αλλάζουν πλέον, και επομένως, ένα μεγάλο μέρος των παρουσιασθεισών γραφικών ομορφιών, είναι για τα σύγχρονα συγκροτήματα χαμένο ανεπιστρεπτό. Τόσο ο σύγχρονος τρόπος ζωής, όσο και οι σύγχρονες τεχνικές της δόμησης, δεν επιτρέπουν πλέον μια πιστή μίμηση παλαιών πολεοδομικών συνόλων, γεγονός που δεν μπορούμε να μην το αναγνωρίσουμε κατ' ανάγκη, χωρίς να περιπέσουμε σε άκαρπη φαντασίωση. Οι εξαιρετικές υποδειγματικές επιδόσεις των παλιών δημιουργών πρέπει να διατηρηθούν σ' εμάς ζωντανές, με διαφορετικό τρόπο από την απερίσκεπτη αντιγραφή. Μόνο εάν εξετάσουμε πού βρίσκεται η ουσία αυτών των επιτευγμάτων, και εάν επιτύχουμε, να την εφαρμόσουμε στο πλήρες νόημά της, και υπό τις σύγχρονες επίσης συνθήκες, μπορεί να πετύχουμε να κερδίσουμε μια νέα γόνιμη σπορά για το έδαφος που φαινομενικά έχει γίνει άγονο.

Αυτό το εγχείρημα, παρά τα τόσα εμπόδια, δεν θα έπρεπε να το αποφύγουμε. Ακόμη και η άρνηση πολυάριθμων γραφικών ομορφιών και η πιο εκτενής συνεκτίμηση των απαιτήσεων της σύγχρονης δόμησης, της υγιεινής και της κυκλοφορίας, δεν θα έπρεπε να αποθαρρύνουν τόσο, ώστε απλά να εγκαταλειφθεί η καλλιτεχνική λύση και να ικανοποιείται κανείς με μια απλώς τεχνική λύση, όπως στην κατασκευή ενός δρόμου ή μιας μηχανής, διότι τις εγειρόμενες εντυπώσεις, οι οποίες ξεχύνονται ακατάπαυστα από την καλλιτεχνική ολοκλήρωση της μορφής, δεν μπορούμε, ούτε και στην πολυάσχολη καθημερινή μας ζωή να τις στερηθούμε. Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, ότι ακριβώς στα πολεοδομικά σύνολα βγαίνει η τέχνη σ' όλη της την πληρότητα στο προσκήνιο, διότι αυτό προ παντός το έργο τέχνης είναι εκείνο που επιδρά μορφωτικά στην μεγάλη μάζα του λαού κάθε ώρα και στιγμή, ενώ το θέατρο και οι συναυλίες είναι

προσιτά μόνο στις ευπορότερες τάξεις. Ακριβώς οι διοικήσεις, οι υπεύθυνες για τα δημόσια πράγματα στην πόλη, θα έπρεπε να στρέψουν την προσοχή τους και προς αυτό, και έτσι θα ήταν επίσης επιθυμητή η αναφορά, στο σημείο μέχρι του οποίου θα ήταν δυνατό να εναρμονίσουμε τις αρχές των παλαιών με τις σύγχρονες απαιτήσεις, έρευνα στην οποία θα αφιερωθούν τα ακόλουθα τελευταία κεφάλαια.

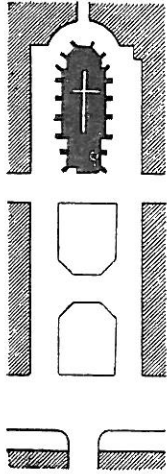
XI

ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Από την συνολική ως τώρα έρευνα προκύπτει, ότι δεν θα ήταν Απολύτως απαραίτητο να αφοσιωθούμε άνευ όρων στο θλιβερό σύστημα των τετραγώνων, το οποίο εξ άλλου κάνει την καλλιτεχνική διαμόρφωση των πλατειών σχεδόν αδύνατη. Ένα πλήθος προοπτικών βελτίωσης προέκυψε ήδη κατά την ανάλυση των παλιών συνόλων. Κατ' αρχήν όμως μπορεί να παρουσιασθεί μια σειρά συνθέσεων νεότερης και νεότατης εποχής, ως παράδειγμα, ότι παρ' όλους τους περιορισμούς της γραφικότητας και γενικά των εντυπωσιακών στοιχείων, παρ' όλες τις δυσκολίες λόγω των έντονων πρακτικών απαιτήσεων, παρήχθη ακόμη και στην νεώτερη εποχή, κάτι το σημαντικό και ωραίο.

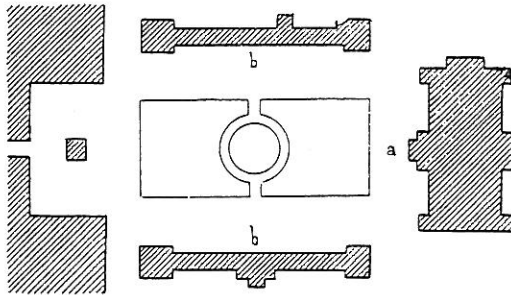
Εδώ ανήκουν όλα όσα βρίσκονται ακόμη, διαισθητικά ριζωμένα, στην παράδοση του Barock. Βέβαια οι μεγάλες αρχές του δεν βρίσκονται πουθενά πλέον ισχυρές και συνειδητά εφαρμοσμένες, παρὰ μόνο απόηχοί τους παρατηρούνται ακόμη εδώ κι εκεί. Τόσο στην πεταλοειδή διάταξη των κτηρίων, όσο επίσης και στην πρόθεση ελευθέρων πλατειών μπροστά από μνημειακά κτίσματα. Ακόμη και τα καλύτερα συγκροτήματα παραμένουν λόγω της ανάμιξης των διαφόρων τύπων, οπωσδήποτε αδύνατα και ασαφή. Έτσι, η διάταξη της καθολικής εκκλησίας στην Luisenplatz στο Wiesbaden (εικ. 88), είναι πολύ καλύτερη απ' την συνήθως προτιμώμενη, στο κέντρο μιας κανονικής πλατείας, αλλά κι εδώ πάλι, το αναπόφευκτο σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων τα καταστρέφει όλα. Κατά παρόμοιο τρόπο, είναι και η διάταξη του κτηρίου του θεραπευτηρίου με τις δύο κιονοστοιχίες, στο Wiesbaden (εικ. 89), σε μορφή πεταλοειδή, αρκετά καλή, μόλις όμως θυμηθεί κανείς τον ενεργητικό τύπο του Barock, ο οποίος φανερώνει με επαρκή σαφήνεια πως θα έπρεπε να γίνει κάτι τέτοιο για να επιτευχθούν πλήρεις και σημαντικές εντυπώσεις, παραμένει ακατανόητο γιατί δεν δημιουργήθηκε πουθενά μια κλειστή σύνδεση και στέκεται καθένα κτίσμα, ολόγυρα στις τέσσερις πλευρές, μεμονωμένο.

Απ' όλες τις νεώτερες πολεοδομικές επεκτάσεις και διευθετήσεις, αυτή του Παρισιού απομακρύνθηκε λιγότερο από το μεγάλο υπόδειγμα του Βαροκ. Επειδή το Παρίσι, ως σύγχρονη μεγαλούπολη, προσφέρει, ακόμη και σε σχέση με τις διαστάσεις, όλες τις συνδεδεμένες μ' αυτές δυσκολίες, μπορούν οι πληρέστερες αίσθησης πολεοδομικές εικόνες που επιτεύχθηκαν, να συμπεριληφθούν επίσης σ' αυτές που συμβαδίζουν με τις πρακτικές μας απαιτήσεις.

Εικ. 88.
WIESBADEN:
Η καθολική εκ-
κλησία στην
Luisenplatz.

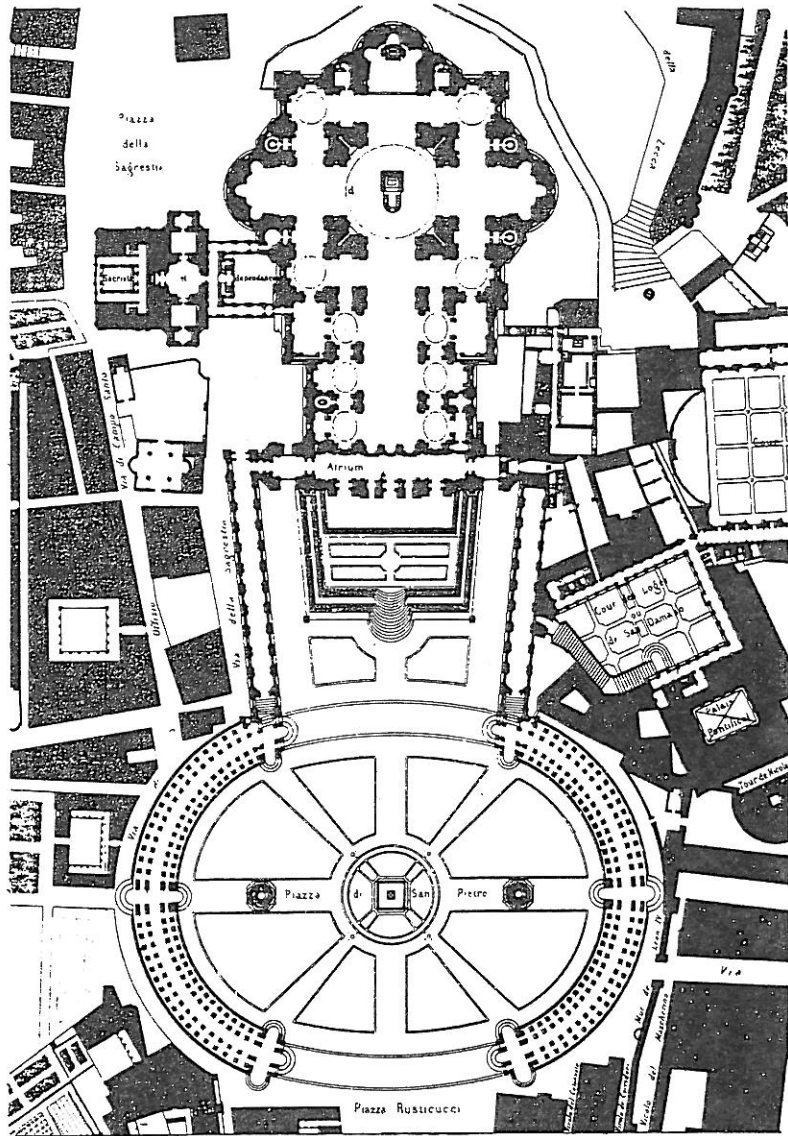
Σε παλιότερη εποχή, η Ρώμη είναι κυρίως εκείνη, στην οποία λόγω της σημασίας της ως μεγαλούπολης και της έκτασής της, αναπτύχθηκαν ήδη από νωρίς συγκροτήματα με καθ' εαυτό σύγχρονο χαρακτήρα, αφού έπρεπε να είναι ικανά να ανταποκριθούν στην συγκέντρωση τεράστιου αριθμού ανθρώπων. Ακριβώς αυτά τα συγκροτήματα είναι όλα άξια προσοχής, αφού απ' την μια μεριά κατάγονται από καλλιτεχνικώς άριστη ακόμη εποχή, και απ' την άλλη έπρεπε να ανταποκρίνονται σε σύγχρονες ήδη πολεοδομικές ανάγκες. Η εικ. 90 δείχνει το σημαντικότερο συγκρότημα αυτού του είδους, την πλατεία του Αγ. Πέτρου. Το κύριο θέμα της, η ελλειπτική καμπύλωση, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ειδικά ρωμαϊκό, διότι αυτή η μορφή δεν εμφανίζεται συχνότατα μόνο στην Ρώμη, αλλά έχει χωρίς αμφιβολία εκπηγάσει από την μορφή των αρχαίων ρωμαϊκών ιπποδρόμων και των αμφιθεάτρων, εν μέρει

Εικ. 89. WIESBADEN: a. Αίθουσα συγκεντρώσεων της λουτρόπολης (Kursaal). b. Κιονοστοιχίες.

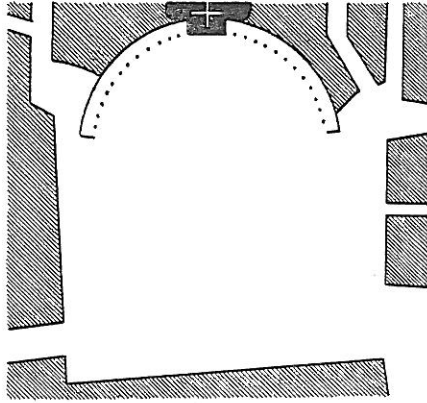
μιμούμενη αυτά, εν μέρει εμφανιζόμενη πραγματικά στην θέση τους, όπως αυτή είναι η περίπτωση της Piazza Navona. Θα υπενθυμίζαμε μόνο ακόμη την μορφή ιπποδρομίου της τεράστιας Piazza del Popolo. Από την Ρώμη διαδόθηκε αυτή η μορφή πλατείας στην υπόλοιπη Ιταλία και ακόμη μακρύτερα. Η Piazza del Plebiscito στην Νεάπολη (εικ. 91) είναι μια απόδειξη γι' αυτό, και ομοίως και η χαραγμένη με μονόπλευρη καμπύλωση πλατεία του Αγ. Νικολάου στην Κατάνη (εικ. 92). Στον Βορρά, ένα απ' τα πιο ενδια-

στην Ρώμη, αλλά έχει χωρίς αμφιβολία εκπηγάσει από την μορφή των αρχαίων ρωμαϊκών ιπποδρόμων και των αμφιθεάτρων, εν μέρει μιμούμενη αυτά, εν μέρει εμφανιζόμενη πραγματικά στην θέση τους, όπως αυτή είναι η περίπτωση της Piazza Navona. Θα υπενθυμίζαμε μόνο ακόμη την μορφή ιπποδρομίου της τεράστιας Piazza del Popolo. Από την Ρώμη διαδόθηκε αυτή η μορφή πλατείας στην υπόλοιπη Ιταλία και ακόμη μακρύτερα. Η Piazza del Plebiscito

Εικ. 90. ΡΩΜΗ: Εκκλησία του Αγ. Πέτρου και πλατεία.

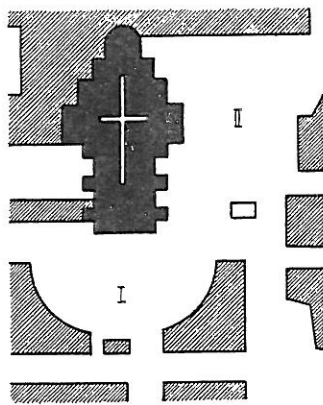
φέροντα παραδείγματα αυτού του είδους προσφέρει το Zwinger στη Δρέσδη. Αυτό το μεγαλοπρεπές οικοδόμημα δεν ολοκληρώθηκε εντελώς, αφού η τέταρτη πλευρά έμεινε ανοικτή. Ο δε χώρος από εδώ

Εικ. 91. ΝΕΑΠΟΛΗ: Piazza del Plebiscito.

μέχρι τον Έλβα ήταν καλυμμένος για πολύ καιρό από παραμελημένες τρώγλες. Τότε συνέβη, με αφορμή την τοποθέτηση ενός έφιππου ανδριάντα, για τον οποίο, σ' ολόκληρη την Δρέσδη δεν μπορούσε να βρεθεί καμιά κατάλληλη θέση, να απαιτηθεί απ' τον Gottfried von Semper να υποβάλλει μια γνωμάτευση.

Ο Semper απάντησε στο ερώτημα που του είχε τεθεί με την κατάθεση ενός νέου πολεοδομικού σχεδίου, το οποίο ανήκει στα πιο ενδιαφέροντα, απ' αυτά που έχουν συντεθεί στην νεώτερη εποχή σ' αυτόν τον τομέα, και το οποίο θα στόλιζε την Δρέσδη με το ομορφότερο συγκρότημα που έχει δημιουργηθεί από την εποχή της ανέγερσης των κιονοστοιχιών

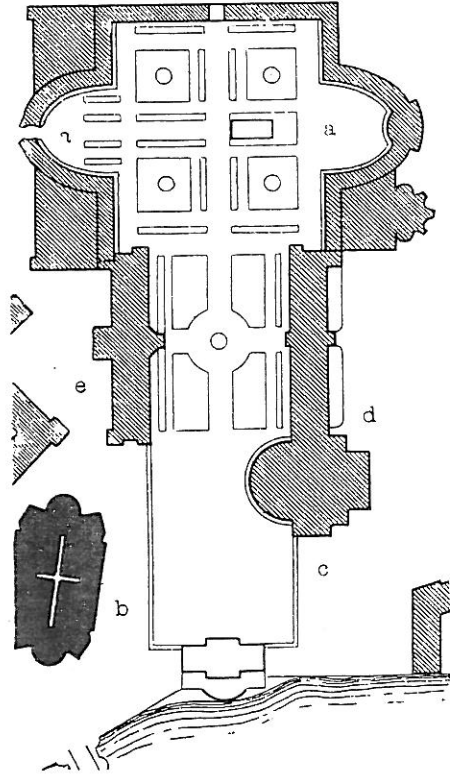
Εικ. 92. CATANIA: S. Nicolo.

της πλατείας του Αγ. Πέτρου και μετά. Η ιδέα μπορεί να εξαχθεί από το σκίτσο της εικ. 93. Οι τρώγλες μπροστά από το Zwinger θα κατεδαφίζονταν, για να γίνει δυνατή η τοποθέτηση στην θέση τους μιας κλειστής, όμοιας με Forum πλατείας, μεταξύ μνημειακών οικοδομημάτων. Όλα τα μεγάλα δημόσια κτίσματα, που η ανέγερσή τους τότε ήταν στις μελλοντικές προοπτικές, ήθελε ο Semper να τα συγκεντρώσει εδώ και να τα χρησιμοποιήσει για δημιουργία μιας μεγαλόπρεπης πολεοδομικής εικόνας. Ο κύριος άξονας για όλη την διάταξη θα ξεκινούσε από το Zwinger και θα σκόπευε κατευθείαν τον Έλβα. Απέναντι από την βασιλική εκκλησία θα ανεγείρετο ένα νέο θέατρο. Ως σύνδεση του θεάτρου με το Zwinger και ως αντίβαρο προς αυτό, θα χρησιμοποιούνταν η βασιλική Orangerie και το κτήριο του μουσείου. Στον Έλβα θα εδημιουργόταν μια μεγαλοπρεπής αποβάθρα με ιστούς για σημαίες

της πλατείας του Αγ. Πέτρου και μετά. Η ιδέα μπορεί να εξαχθεί από το σκίτσο της εικ. 93. Οι τρώγλες μπροστά από το Zwinger θα κατεδαφίζονταν, για να γίνει δυνατή η τοποθέτηση στην θέση τους μιας κλειστής, όμοιας με Forum πλατείας, μεταξύ μνημειακών οικοδομημάτων. Όλα τα μεγάλα δημόσια κτίσματα, που η ανέγερσή τους τότε ήταν στις μελλοντικές προοπτικές, ήθελε ο Semper να τα συγκεντρώσει εδώ και να τα χρησιμοποιήσει για δημιουργία μιας μεγαλόπρεπης πολεοδομικής εικόνας. Ο κύριος άξονας για όλη την διάταξη θα ξεκινούσε από το Zwinger και θα σκόπευε κατευθείαν τον Έλβα. Απέναντι από την βασιλική εκκλησία θα ανεγείρετο ένα νέο θέατρο. Ως σύνδεση του θεάτρου με το Zwinger και ως αντίβαρο προς αυτό, θα χρησιμοποιούνταν η βασιλική Orangerie και το κτήριο του μουσείου. Στον Έλβα θα εδημιουργόταν μια μεγαλοπρεπής αποβάθρα με ιστούς για σημαίες

μνημειακού είδους, όπως στην πλατεία του Αγ. Μάρκου, και με μεγάλες κλίμακες, και αργότερα ακόμη θα στολιζόταν πλούσια όλη η εξαίσιος πλατεία, με μνημεία.

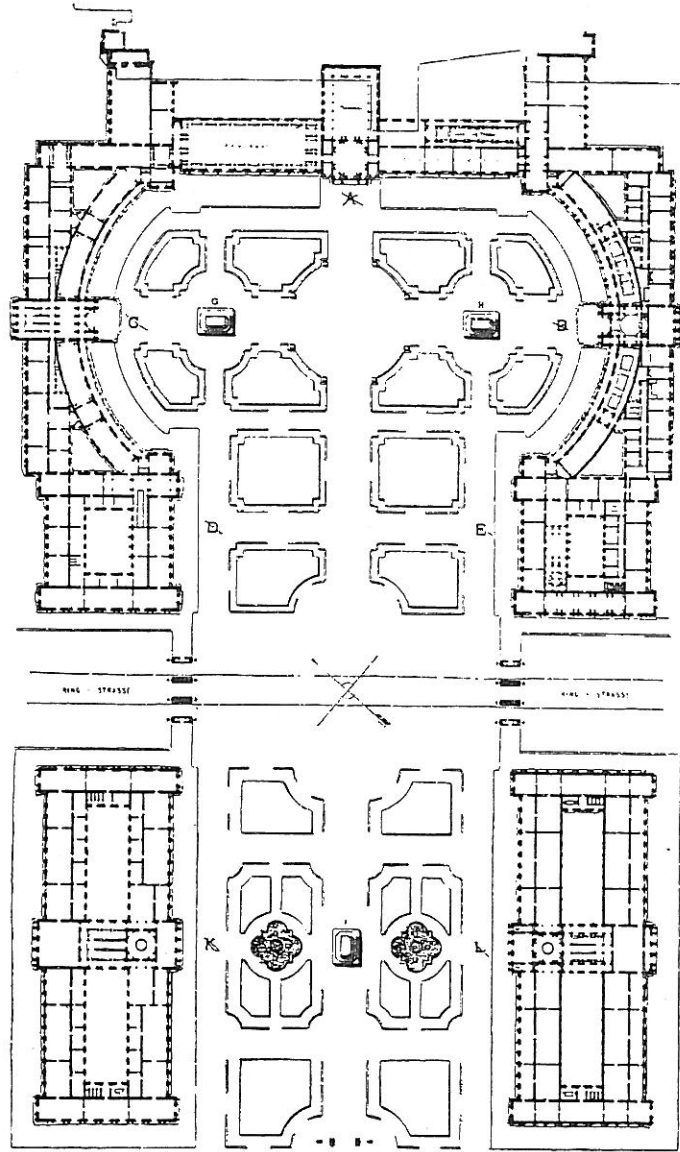
Αν είχαν πραγματοποιηθεί όλα αυτά ακριβώς έτσι, θα είχε παραγάγει αυτή η πλατεία μια καταπληκτική εντύπωση, και θα είχε γίνει μάλιστα μία διασημότητα πρώτης τάξεως. Το πεζό όμως, μικροπρεπές πνεύμα της εποχής αντιτάχθηκε τόσο πολύ σ' αυτήν την πειστικά ξεκάθαρη σύνθεση, μέχρι που όλα διασκορπίστηκαν και καταστράφηκαν. Κατ' αρχήν ήρθε η Orangerie σε μια ασήμαντη γωνία δρόμων, ενώ το θέατρο ανεγέρθηκε στην προβλεφθείσα θέση και τέλος, το μουσείο χρησιμοποιήθηκε ως τέταρτη πλευρά για να κλείσει το Zwinger. Σ' αυτήν την αμελέτητη και χωρίς νόημα διάταξη, το μουσείο δεν ταιριάζει με το Zwinger, ούτε και το Zwinger με το μουσείο, ενώ το θέατρο στέκεται χωρίς σύνδεση, μόνο του εκεί στην ερημιά της πλατείας. Όλος ο προσανατολισμός και η αίσθηση είναι χαμένη, και το ενδεχόμενο απ' αυτή την ακαταστασία, των τοποθετημένων εδώ κι εκεί κτηρίων, που στέκουν ολόγυρα χωρίς σύνδεση, σαν κομοδίνα για ξεπούλημα, να εξαγάγουμε κάποτε πάλι ένα κλειστό και αρμονικό σύνολο είναι για πάντα χαμένη. Αυτό είναι για

Εικ. 93. ΔΡΕΣΔΗ: Η πλατεία μπροστά από το Zwinger σύμφωνα με την μελέτη του G. Semper. a. Zwinger. b. Αυτοκρατορική εκκλησία. c. Αυτοκρατορικό θέατρο. d. Orangerie. e. Μουσείο.

ζημιά όχι μόνο της Δρέσδης, αλλά και όλων των φίλων της τέχνης και γενικά των μορφωμένων, οι οποίοι στις επισκέψεις τους στη Δρέσδη θα ευφραίναν σ' αυτήν την πλατεία την καρδιά και την ψυχή τους και θα συναπεκόμιζαν πίσω στο σπίτι μια ζωντανή ανάμνηση.

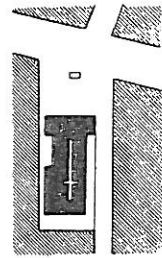
Στον Gottfried Semper όμως δόθηκε η ευκαιρία να προτείνει γι' άλλη μια φορά την ίδια ιδέα, και μάλιστα σε ακόμη πιο μεγαλοπρε-

Εικ. 94. BIENNE: Α. Β. C. D. E. Το νέο κτήριο του Ανακτόρου. Γ. Μνημείο του δούκα Καρόλου. Η. Μνημείο του πρίγκιπα Eugen. Ι. Μνημείο της αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας. Κ. Αυτοκρατορικό Μουσείο φυσικής ιστορίας. Λ. Αυτοκρατορικό Μουσείο ιστορίας της τέχνης.

πείς διαστάσεις, δηλαδή για το οικοδομικό συγκρότημα της νέας πτέρυγας του Ανακτόρου και των Αυτοκρατορικών Μουσείων στην Βιέννη. Η διάταξη φαίνεται στην εικ. 94, η οποία είναι αναπαραγωγή του πρωτότυπου σχεδίου από το έργο που άφησε ο Sempers. Η διάταξη, κατά κύριο λόγο ταυτόσημη με αυτήν που είχε σχεδιαστεί για την Δρέσδη, ανατρέχει όπως φάνηκε, ως προς τα θέματά της, στην πλατεία του Αγ. Πέτρου στην Ρώμη, και πέρα απ' αυτή, μέχρι και στα αρχαία ρωμαϊκά σύνορα. Η πλατεία αυτή θα γίνει ένα αυτοκρατορικό Forum με όλη την σημασία της λέξης, και τεραστίων διαστάσεων, διότι οι διαστάσεις της είναι περίπου 240 μ. μήκος και 130 μ. πλάτος, σχεδόν το ίδιο μεγάλες, όσο και της πλατείας του Αγ. Πέτρου στη Ρώμη. Επίσης πάνω απ' αυτό το συγκρότημα αιωρείται φανερά ένα πιο ευοίωνο άστρο, απ' ό,τι πάνω απ' αυτό που σχεδιάστηκε για την Δρέσδη, διότι τα πάντα οδεύουν σταθερά προς μια ευτυχή ολοκλήρωση.

Αποδεικνύεται λοιπόν, ότι παρά την δυσμένεια των ρευμάτων της εποχής, επιτυγχάνεται πότε - πότε το όμορφο και το υψηλό, όταν σημαντικοί καλλιτέχνες βρίσκουν την κατάλληλη υποστήριξη στην μάχη ενάντια στην ακαισθησία που έχει γίνει μόδα. Ακόμη και διατάξεις μνημείων υψηλού ύψους έχουν ευτυχήσει στην νεώτερη εποχή, και θα ευχόμεσταν μόνο, κάτι τέτοιο να μην ανήκε μονάχα στις εξαιρέσεις. Ειδικά η Βιέννη είχε με τα τελευταίως ανεγερθέντα μεγάλα μνημεία της σχετικά περισσότερη παρά ατυχία, ακόμη και όσον αφορά την τοποθέτησή τους, η οποία εξετάζεται εδώ. Το μνημείο του Schubert, εξαιρετης αισθητικής, βρήκε μια κατάλληλη ήσυχη θέση στο πράσινο του δημοτικού κήπου, και επίσης και το μνημείο του Haydn βρήκε μια θέση ανάλογη των διαστάσεών του (εικ. 95). Η πανύψηλη Columna rostrata του μνημείου Tegetthoff ταιριάζει εξαιρετικά στο τέλος της όμοιας με λεωφόρο Praterstraße και θα ευχόμεσταν μόνο, η στρογγυλή πλατεία του Parterstern, για της οποίας το κέντρο δεν θα ταίριαζε καμιά άλλη μορφή πέρα απ' αυτήν μιας λεπτής ψηλής κολόνας ή ενός οβελίσκου, να εύρισκε μια αρχιτεκτονική διαμόρφωση, αντάξια του μνημείου. Το μόνο σωστό θα ήταν εδώ μια ρωμαλέα αρχιτεκτονική με κολόνες, με δύο ορόφους, χαραγμένη τριγύρω σε πλήρες ημικύκλιο. Δεν θα ήταν δυνατό να μετατεθεί εδώ γι' αυτόν τον σκοπό ένας μελλοντικός κεντρικός σιδηροδρομικός σταθμός, ή κάτι παρόμοιο; Ως πλατεία για το μνημείο του Radetzky, ενώ τυπώ-

Εικ. 95.
BIENNH:
a. Μνημείο
Haydn μπροστά
στην εκκλησία
Mariahilf.

νεται αυτό το κείμενο, έχει επιλεγεί οριστικά η θέση Am Hof μπροστά στο κτήριο του Υπουργείου Πολέμου*, επομένως στο άκρο της πλατείας. Όσον αφορά την κατεύθυνση του έφιππου ανδριάντα, προκύπτουν έπειτα δύο δυνατότητες, στο πνεύμα είτε του κύριου άξονα της πλατείας, είτε του κύριου άξονα του κτηρίου του Υπουργείου Πολέμου. Στην πρώτη περίπτωση πρέπει να παραμείνει επίσης το μνημείο, και στον άξονα της πλατείας, ώστε η τοποθέτησή του σε σχέση με την συνολική πλατεία να γίνεται αμέσως και σαφώς αισθητή από τον καθένα. Στην τελευταία περίπτωση αντίθετα, θα έπρεπε αυτό να σπρωχθεί κάπως από τον κεντρικό άξονα της πλατείας, προς το κτήριο του Υπουργείου, ώστε να είναι ακόμα και για τον αμήτο, αμέσως, με την πρώτη ματιά ξεκάθαρο ποιός είναι ο σκοπός εδώ και ότι κτήριο και μνημείο βρίσκονται σε μια εσωτερική συνάφεια. Καθεμιά απ' αυτές τις διατάξεις θα είναι τότε καλή.

Ως πλήρως επιτυχημένο αριστούργημα μπορεί να χαρακτηριστεί η επιλογή των διαστάσεων και η σύνθεση του μνημείου της αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας. Η ρωμαλέα αρχιτεκτονική των αυτοκρατορικών μουσείων, η τεράστια έκταση της πλατείας, η ελεύθερη τοποθέτηση του μνημείου, απαιτούσαν εδώ μια ολοκληρωμένη, πλήρη επιδεξιότητα. Όλα ευτύχησαν. Ακόμη και το περίγραμμα του μνημείου βρίσκεται σε αρμονική συμφωνία με τους κυριαρχούντες θόλους των δύο μουσείων, των οποίων η σύνθεση με τους τέσσερις μικρούς γωνιακούς θόλους φέρνει στο φως για άλλη μια φορά την συμφωνία, μεταφρασμένη στη γλώσσα της πλαστικής. Μία τέλεια, καθαρή συγχορδία.

Έτσι, κάθε πόλη, ακόμη και στην νεώτερη εποχή, έχει να επιδείξει λίγο πολύ επιτυχημένες διατάξεις μνημείων, διότι οι καλλιτέχνες δημιουργούν το έργο τους σύμφωνα με τις ικανότητές τους, ώστε να εμποδίσουν τουλάχιστον μεγάλες συγκρούσεις. Ανεξαιρέτως όμως, πάσχει αυτή η τέχνη από τον διασκορπισμό των μνημείων σ' όλες τις πλατείες και τις γωνίες της πόλης. Εδώ τοποθετείται μια κρήνη, εκεί ένας ανδριάντας, και μόνο σε σπανιότατες περιπτώσεις επιτυγχάνεται να συνδεθούν μερικά λίγα μνημειακά κτήρια και μνημεία σε μια συνολική εικόνα. Κάθε πολύ μικρή κοινότητα πόλης θα μπορούσε να χαρεί μια μεγαλόπρεπη, γνήσια πλατεία, αν όλα τα σημαντικά κτήρια και μνημεία συνδέονταν, όπως και σε μια έκθεση, ενωμένα

* Αυτό συνέβη μετά την εντύπωση που προκάλεσε μιά διάλεξη που δόθηκε απ' τον συγγραφέα στις 28 Ιανουαρίου στον σύλλογο μηχανικών και αρχιτεκτόνων, περί συνόλων πλατειών και διατάξεων μνημείων, κατά την οποία τα επιχειρήματα και τα ιστορικά παραδείγματα υπέρ της διάταξης στις παρυφές και κατά της άποψης ότι γι αυτό κατάλληλο θα ήταν μόνο το μέσο, βρήκαν σχεδόν καθολική συναίνεση.

και καλοτοποθετημένα. Η επίτευξη αυτού και μάλιστα η εύστοχη προετοιμασία του, θα έπρεπε να είναι το αντικείμενο οικοδομικών σχεδίων. Απέναντι σε καμιά όμως απ' τις ως τώρα παρουσιασθείσες καλλιτεχνικές απαιτήσεις δεν συμπεριφέρεται το σύγχρονο σύστημα των τεργώνων τόσο απόλυτα αρνητικά, όσο στην ακόλουθη. Απ' την στιγμή που έχουν σχεδιαστεί αυτά τα κακότυχα τετράγωνα της οικοπεδοποίησης στο οικοδομικό σχέδιο, όμοια με τον κάναβο ενός πρωτοκόλλου πωλήσεων οικοπέδων, όλος ο κόπος είναι μάταιος. Σε μια περιοχή χαραγμένη έτσι, δεν μπορεί ποτέ πιά να προκύψει κάτι σημαντικό. Αυτός είναι ο λόγος, γιατί νεώτερα συγκροτήματα πέτυχαν ανεκτά, σχεδόν μόνο εκεί, όπου στα πλαίσια ενός πολεοδομικού συνόλου, έπρεπε αυτά, λόγο κατεδάφισης π.χ. παλιών οχυρωματικών εγκαταστάσεων, κ.λ.π. να προστεθούν εκεί, ενώ εντελώς νέες διαμορφώσεις ιδιαίτερα σε επίπεδο έδαφος χωρίς έντονα φυσικά εμπόδια, κατέληξαν σχεδόν παντού σε μια αποτυχία. Προκύπτει επομένως το ερώτημα, πώς θα καθίστατο δυνατόν, ακόμη και σε τέτοιες εντελώς ανεμπόδιστες οικοπεδοποιήσεις να προστατεύσουμε εξ αρχής τα συμφέροντα της τέχνης.

Ότι θα έπρεπε να προβλεφθεί κάτι προς αυτήν την κατεύθυνση, ομολογείται ήδη γενικώς, μετά τις χειροπιαστές αποτυχίες πολυάριθμων πολεοδομικών επεκτάσεων των τελευταίων δεκαετιών. Η καλουποειδής καναβοποίηση οικοπέδων αναγνωρίστηκε ως αισθητικώς ανεπίτρεπτη και καταβλήθηκε προσπάθεια να πλησιάσει κανείς την πολεοδομία των παλαιών μέσω παραχώρησης περισσότερης ελευθερίας κατά την οικοδομική ανάπτυξη. Σ' αυτό το πνεύμα αποφασίστηκαν ήδη το 1874 απ' την ολομέλεια του συνδέσμου των συλλόγων γερμανών αρχιτεκτόνων και μηχανικών του Βερολίνου τα ακόλουθα σημεία*:

“1. Ο σχεδιασμός πολεοδομικών επεκτάσεων συνίσταται κυρίως στον καθορισμό των θεμελιωδών αρχών όλων των μέσων κυκλοφορίας: δρόμων, λωρίδων για τα άλογα, λωρίδων για τα οχήματα, αγωγών, τα οποία πρέπει να αντιμετωπίζονται συστηματικά και επομένως σε σημαντική έκταση.

2. Το οδικό δίκτυο οφείλει κατ' αρχήν να περιέχει μόνο τις κατευθυντήριες γραμμές, όπου οι υπάρχουσες οδοί πρέπει να λαμβάνονται κατά το δυνατό υπ' όψιν, όπως επίσης πρέπει να προβλέπονται τέτοιες δευτερεύουσες γραμμές, που να καθορίζονται από τις τοπικές συνθήκες. Ο επιμέρους χωρισμός, πρέπει να διενεργείται κάθε φορά ανάλογα με τις ανάγκες του άμεσου μέλλοντος, ή να αφήνεται στην ιδιωτική δραστηριότητα.

* Βλέπε “Deutsche Bauzeitung 1874”.

3. Η ομαδοποίηση διάφορων περιοχών της πόλης πρέπει να πραγματοποιείται μέσω κατάλληλης επιλογής της θέσης και άλλων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων και αναγκαστικά μόνο μέσω προδιαγραφών υγιεινής σχετικών με την βιοτεχνία”.

Αυτή είναι μια σύντομη αφοριστική επιστολή προς όλα τα συστήματα καναβαποίησης ενός τέτοιου πάντα είδους και επομένως ένα αποφασιστικό βήμα προς τα εμπρός, προς καλύτερευση. Στην πράξη όμως δεν φαίνονται πουθενά οι καρποί αυτής της γνώσης: Το ύφος της πιο δυσάρεστης πεζότητας βαρύνει σαν κατάρα, ακόμη και μετά απ’ αυτές τις εξαιρετες αποφάσεις, όλες τις προσπάθειες της κατάτμησης. Φυσικότατα! Διότι τα τρία παραπάνω σημεία περιέχουν βέβαια μόνο αρνητικές διατάξεις, μόνο περιορισμούς, όπως γενικά όλη μας η νεώτερη κριτική της τέχνης και η αισθητική. Δίνουν την μόνη θετική λαβή, ότι οι υπάρχουσες ήδη οδοί θα έπρεπε κατά το δυνατόν να λαμβάνονται υπ’ όψιν. Βασικά αυτές οι επιθυμίες, ότι δηλαδή η βιομηχανική παραγωγή πολεοδομικών σχεδίων θα έπρεπε να περιοριστεί απλά στο ελάχιστο, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μόνο ένα ψήφισμα δυσπιστίας ενάντια σ’ αυτούς τους παράγοντες, οι οποίοι είχαν μέχρι τώρα στα χέρια τους την κατασκευή οικοδομικών σχεδίων. Απ’ αυτά τα αναγνωρισμένα ολέθρια χέρια πρέπει να απαλλαγούμε όσο το δυνατόν περισσότερο, αυτό είναι το κύριο νόημα του ψηφίσματος. Και μ’ αυτό ακόμη το νοήμα, έχει η απόφαση μια θετική σημασία, αφού διαπιστώνει την αδυναμία να καταλήξουμε, με την οδό της οικοδομικής υπηρεσίας, σε ένα καλό πολεοδομικό σχέδιο. Αυτό είναι ομοίως σωστό, όπως και ότι με την υπηρεσιακή οδό δεν μπορεί κανείς να συνθέσει ένα μνημειακό εκκλησιαστικό κτίσμα, ή να ζωγραφίσει έναν ιστορικό πίνακα, ή να συνθέσει μια συμφωνία. Καλλιτεχνήματα δεν μπορούν να δημιουργηθούν από πολλούς στα πλαίσια της δραστηριότητας μιας επιτροπής ή ενός γραφείου, αλλά πάντα μόνο από έναν μοναδικό. Και ένα καλλιτεχνικώς αποτελεσματικό πολεοδομικό σχέδιο είναι ακριβώς ένα καλλιτέχνημα και όχι μια απλή διοικητική υπόθεση. Εδώ βρίσκεται ο πυρήνας του όλου θέματος. Εάν υποθέσουμε ότι καθένα μέλος μιας δημοτικής τεχνικής υπηρεσίας θα μπορούσε λόγω των γνώσεων και ικανοτήτων του, λόγω των πολυάριθμων ταξιδιών και λοιπών σπουδών του, όπως επίσης και λόγω της έμφυτης καλλιτεχνικότητας και της εύστροφης φαντασίας του να σχεδιάσει ένα πολεοδομικό σχέδιο, τότε όλοι μαζί στα πλαίσια του γραφείου δεν μπορούν να φέρουν εις πέρας τίποτε, πέρα από ένα ξηρό σχολαστικό πράγμα που μυρίζει απ’ την σκόνη των χαρτιών. Ο προϊστάμενος του γραφείου δεν έχει βέβαια καθόλου χρόνο, για να το κάνει αυτό μόνος του, αλλά καταπιέζεται από συ-

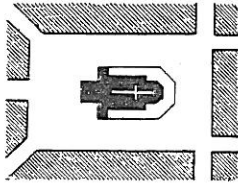
νεδριάσεις, εκθέσεις, επιτροπές, διοίκηση, κ.α. Ο υφιστάμενος υπάλληλος αντίθετα, δεν επιτρέπεται να αποτολμά να έχει δικές του σκέψεις, πρέπει να συμμορφώνεται στους υπηρεσιακούς κανόνες, και το σχεδιαστήριό του θα αντανακλά πάντα μόνο αυτούς, όχι γιατί δεν το μπορεί αυτός καλύτερα, όχι! Αλλά διότι αυτό είναι ένα υπηρεσιακό σχεδιαστήριο, πάνω στο οποίο αυτός εργάζεται, και η προσωπική του φιλοδοξία, η ατομικότητά του ως καλλιτεχνικώς ευαίσθητη φύση, ο ενθουσιασμός του για κάποιο θέμα, για το οποίο πρέπει αυτός να είναι υπεύθυνος απέναντι στον κόσμο, εδώ, λόγω της υπηρεσίας, δεν εξετάζεται καν, θα ήταν δε μάλιστα στην κυριολεξία και δείγμα απειθαρχίας.

Η προαναφερθείσα επομένως συλλογική απόφαση, δεν θα έπρεπε να περιορίζεται μόνο στην διατύπωση ότι η σύνταξη πολεοδομικών σχεδίων υπό την διεύθυνση των ίδιων των κύκλων των οικοδομικών υπηρεσιών, χωρίς ανταγωνισμό, ή άλλη παρεμβολή καλλιτεχνικών δυνάμεων θα ήταν μία άσκοπη διαδικασία, αλλά θα ώφειλε επίσης να δείξει, πώς θα έπρεπε να αντιμετωπισθεί το πράγμα στο μέλλον, και σύμφωνα με ποιές αρχές θα έπρεπε κανείς να ενεργήσει. Για όλα αυτά δεν γίνεται όμως λόγος πουθενά και όλα αφήνονται στην καλή τύχη, από την οποία μάλιστα στην παλιά εποχή προήλθαν τόσο εξαιρετικά πράγματα.

Στην υπόθεση όμως, ότι η τύχη, ακόμη και σήμερα, θα μπορούσε μόνη της να πραγματοποιήσει κάτι το όμορφο, όπως και στην παλιά εποχή, κρύβεται μία τεράστια πλάνη. Σίγουρα δεν ήταν η τύχη ή το κέφι μεμονωμένων ανθρώπων, όταν πραγματοποιούνταν κάποτε με σταδιακή εξέλιξη όμορφες αστικές πλατείες και ολόκληρα σύνολα, ακόμη και χωρίς σχέδιο κατάτμησης, χωρίς άμιλλα, χωρίς εξωτερικά εμφανή κόπο. Διότι αυτή η εξέλιξη, ακριβώς, δεν ήταν τυχαία. Ο κάθε ιδιοκτήτης δεν ακολουθούσε την αυθαιρεσία του, αλλά όλοι μαζί ακολουθούσαν ασυναίσθητα την καλλιτεχνική παράδοση της εποχής τους, και αυτή ήταν τόσο ασφαλής, ώστε τελικά όλα κατέληγαν πάντα στο καλύτερο. Όταν ο Ρωμαίος ανοικοδομούσε το *Castrum* του, ήξερε με απόλυτη ακρίβεια πώς έπρεπε να γίνει αυτό και δεν του περνούσε καθόλου απ' το μυαλό να θέλει να το κτίσει αλλιώς απ' ό,τι ήταν πατροπαράδοτο. Σ' αυτήν την πατροπαράδοτη μορφή όμως, περιέχονταν όλα τα απαραίτητα, όσον αφορά την άνεση και την ομορφιά. Εάν αργότερα εξελισσόταν αυτό σε ένα πολεοδομικό σύνολο, τότε ήταν και πάλι απολύτως αυτονόητο, ότι αυτό έπρεπε να έχει ένα *Forum* και ότι εκεί έπρεπε να διαταχθούν οι ναοί, τα δημόσια κτήρια και τα αγάλματα. Πώς όλα αυτά θα ρυθμιζόνταν και θα εκτελούνταν στις λεπτομέρειες, το ήξερε ο καθένας, διότι γι' αυτό υπήρχε μόνο μία μοναδική πατροπαράδοτη συνταγή, η οποία έπρεπε

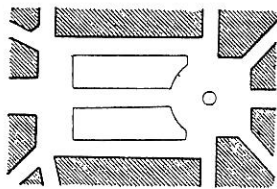
μόνο να προσαρμοστεί στις τοπικές συνθήκες. Επομένως, δεν ήταν καθόλου η τύχη, αλλά η μεγάλη, ζωντανή σ' όλον τον λαό, καλλιτεχνική παράδοση, η οποία παρήγαγε, φαινομενικά χωρίς σχέδιο, τα πολεοδομικά σύνολα και συγχρόνως δεν μπορούσε να σφάλει. Έτσι είχε το πράγμα και στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση.

Πώς θα επενεργούσε όμως σήμερα αυτή η αποκαλούμενη τύχη; Χωρίς πολεοδομικό σχέδιο, χωρίς κανονισμούς θα έκτιζε καθένας ιδιοκτήτης διαφορετικά, διότι μια στέρεα καλλιτεχνική παράδοση δεν είναι πιά ζωντανή στο πλήθος, και επομένως η συνέπεια αυτού, θα ήταν ένα άκαμπτο, συγκεχυμένο χάος. Ακριβώς το καλλιτεχνικώς πιο ακατάλληλο, δηλαδή ο οικοδομικός κύβος, η εδώ κι εκεί ασύνδετα τοποθετημένη μεμονωμένη οικοδομή, θα κυριαρχούσε ομοίως όπως και σε ένα προκαναβοποιημένο σύστημα τετραγώνων, και οι εκκλησίες και τα μνημεία θα κατελάμβαναν παντού το μέσο των πλατειών, διότι αυτό είναι ίσως το μοναδικό για το οποίο πιστεύει κανείς σήμερα, ότι αυτονόητα έτσι είναι σωστό και ότι δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς.

Εικ. 96. Τυπική κατάσταση για εκκλησίες σύμφωνα με τον R. Baumeister.

Προς τούτο, παρέχει το έργο του R. Baumeister σχετικά με τις πολεοδομικές επεκτάσεις, μία επαρκή απόδειξη. Παρ' όλο ότι αυτός στέκεται απολύτως αποφασιστικά στο πλευρό της πρότασης του Βερολίνου, και υποβάλλει τα συνηθισμένα πολεοδομικά συστήματα σε μια εξοντωτική κριτική, οι διαμορφώσεις του των πλατειών δεν αποκλίνουν κατά κανόνα ούτε

Εικ. 97.

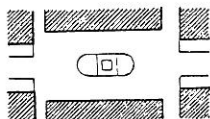
χιλιοστό απ' τις σύγχρονες αντιαισθητικές μορφές. Η κανονική περίπτωση για εκκλησιαστικά κτίσματα (εικ. 96) είναι η συνηθισμένη σήμερα, στο μέσο της πλατείας. Όλες οι υπόλοιπες μορφές πλατειών, τις οποίες ιδιαιτέρως εκθέτει ως υποδείγματα, όπως αυτές στις εικ. 97 έως 100, δείχνουν απλώς ένα δειγματολόγιο όλων των λαθών των σύγχρονων συνόλων με όλες τους τις αδυναμίες, χωρίς σ' αυτές να έχει περισωθεί έστω και μία μοναδική καλλιτεχνική σκέψη από το παρελθόν. Όλες παριστούν κόμβους της οδικής κυκλοφορίας, με όλα τα συνήθη κακά επακόλουθα της κυκλοφοριακής σύγχυσης, της αδυναμίας να αναδειχθεί η αξία των κτηρίων, να εκτεθούν αποτελεσματικά τα μνημεία και να διαμορφωθούν καλλιτεχνικώς οι πλατείες ως κλειστό σύνολο. Οι μοναδικές προτάσεις οι οποίες γίνονται ακό-

μη σε σχέση μ' αυτό, είναι: "Συχνότερη διακοπή των δρόμων μέσω πλατειών και αστυνομικώς απεριορίστη ελευθερία σε σχέση με την υποχώρηση των κτηρίων". Σχετικά μ' αυτές τις ανεπαρκέστατες συμβουλές δεν υπάρχει διαφωνία. Αυτή είναι η ατυχία, ότι αυτή ακριβώς η διαδικασία έχει γίνει σήμερα μόδα, ότι αυτές οι αρχές είναι ακριβώς που αντιφάσκουν κατευθείαν γενικώς σ' όλα τα πρότυπα του παρελθόντος και επίσης σε κάθε θεωρητικώς διατυπωμένη καλλιτεχνική απαίτηση.

Όχι! Με την απλή μετάθεση των ζητημάτων της πολεοδομίας στους ώμους της τύχης δεν ξεορκίζεται το κακό. Πρέπει δίχως άλλο να διατυπωθούν οι απαιτήσεις της τέχνης θετικά, διότι σήμερα δεν μπορεί πιά κανείς να αφηθεί στην γενική αίσθηση, εκεί όπου κάτι τέτοιο σε θέματα της τέχνης δεν υπάρχει πλέον. Πρέπει απαραίτητως να μελετηθούν τα έργα του παρελθόντος και στην θέση της χαμένης καλλιτεχνικής παράδοσης να τεθεί η θεωρητική γνώση των λόγων, για τους οποίους τα συγκροτήματα των παλαιών δρούν τόσο εξαιρετικά. Αυτές οι αιτίες της καλής εντύπωσης πρέπει να τεθούν ως θετικές απαιτήσεις, ως κανόνες της πολεοδομίας. Μόνο αυτό μπορεί να μας βοηθήσει πραγματικά να πάμε μπροστά, εάν ακόμη αυτό θα ήταν γενικά δυνατό.

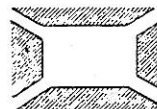
Αφού επιχειρήθηκε αυτό στα προηγούμενα, δεν μπορεί να αποφευχθεί το συμπέρασμα, να συντάξουμε τέτοιους κανόνες, ως τελικό

αποτέλεσμα όλης της ανάλυσης.

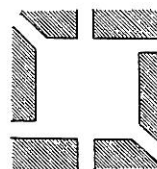
Εικ. 98.

Ένα πράγμα είναι εξ αρχής ξεκάθαρο, ότι δηλαδή δεν μπορεί να καταπιαστεί κανείς με το σχέδιο κατάτμησης μιας νέας περιοχής της πόλης, ξεκινώντας από καλλιτεχνική σκοπιά, χωρίς

Εικ. 99.

να σχηματίσει προηγουμένως μια εικόνα, περί του τι θα γίνει κατά προσέγγιση απ' αυτήν την περιοχή και ποιά περίπου δημόσια κτήρια και πλατείες θα αναμένονταν. Σχετικά μ' αυτό πρέπει να κάνει κανείς τουλάχιστον μια υπόθεση πιθανολόγησης, διότι χωρίς να έχει καμιά ιδέα από ποιά κτήρια και ποιές πλατείες θα αποτελείται μια πολεοδομική περιοχή, και ποιόν σκοπό θα εξυπηρετεί αυτό, δεν μπορεί βέβαια κανείς ούτε το πρόβλημα να θέσει: να μοιραστούν όλα έτσι, ώστε να προσαρμόζονται στο έδαφος και στις άλλες συνθήκες, και συγχρόνως να υπεισέρχεται και ένα μέγιστο καλλιτεχνικής επιδράσης. Αυτό θα ήταν ακριβώς, σαν ένας ιδιοκτήτης να έδειχνε ένα οικόπεδο στον αρχιτέκτονά του και να του έλεγε: Κτίστε μου εδώ επάνω κάτι για εκατό χιλιάδες φλουριά περίπου. "Εννοείτε

Εικ. 100.

μια πολυκατοικία;” Όχι! “ή μια έπαυλη;” Όχι! “Μήπως ένα εργοστάσιο;” Όχι! κ.λ.π. Αυτό θα ήταν τουλάχιστον γελοίο, σίγουρα τρελλό και δεν συμβαίνει ποτέ, διότι κανένας δεν κτίζει χωρίς κάποιο σκοπό και κανένας δεν απευθύνεται σ’ έναν μηχανικό χωρίς πολύ συγκεκριμένο σκοπό, χωρίς κτηριολογικό πρόγραμμα.

Μόνο στην πολεοδομία δεν το βρίσκει κανείς τρελλό, να θέλει να κάνει ένα οικοδομικό σχέδιο χωρίς συγκεκριμένο πρόγραμμα, και αυτό φυσικότερα, διότι ακριβώς δεν έχει κανένα, επειδή ακριβώς δεν γνωρίζει κανείς πώς θα εξελιχθεί η εν λόγω περιφέρεια. Η ακριβής έκφραση αυτής της έλλειψης προγράμματος είναι έπειτα ο γνωστός κάναβος των οικοδομικών τετραγώνων. Αυτό σημαίνει ορθά και κοφτά: “Θα μπορούσαμε ήδη να κάνουμε κάτι το όμορφο και το σκοπιο, αλλά δεν ξέρουμε τι και γι’ αυτό αποποιούμαστε πρόθυμα να καταπιαστούμε μ’ αυτό το όχι λεπτομερώς διατυπωμένο θέμα, και έτσι εγκαταλείπουμε απλά την διάρθρωση της επιφανειακής έκτασης, ώστε να μπορεί να ξεκινήσει η καταστροφή ανά τετραγωνικό μέτρο”.

Τι απόσταση από το ιδεώδες των παλαιών! Μόλαταύτα, δεν έχει περιγραφεί μ’ αυτά κάποια γελιογραφία, αλλά έχει μόνο σκιαγραφηθεί πιστά η πραγματικότητα. Στην Βιέννη, έχει χαραχθεί ένας τέτοιος κάναβος οικοδομικών τετραγώνων για την δέκατη περιφέρεια, ο οποίος εν συνεχεία μάλιστα ματαιώθηκε, και προς το παρόν βρίσκεται επίσης άλλος ένας τέτοιος στα χαρτιά, για την ονομαζόμενη νέα συνοικία Donaustadt, ο οποίος δεν θα μπορούσε να γίνει ακόμη πιο ελεεινός και αδέξιος.

Υπέρ της άποψης, ότι ένας από τους λόγους για τέτοια σύνολα κενά περιεχομένου, είναι η έλλειψη προγραμματισμού, συνηγορεί επίσης και μια κατάτμηση μέγιστης κλίμακας, δηλαδή ο χωρισμός σε πολιτείες της Βόρειας Αμερικής. Η όλη εκτεταμένη χώρα επιμερίστηκε εκεί, σύμφωνα με το ίδιο σύστημα τετραγώνων, μέσω ευθειών γραμμών κατά την διεύθυνση των κατακόρυφων και οριζόντιων συντεταγμένων, και μ’ αυτό εκφράστηκε σαφώς το γεγονός, σύμφωνα με την φύση του επίσης, ότι δεν ήξερε ακόμη κανείς την χώρα, ότι δεν μπορούσε να προκαθορίσει κανείς την μελλοντική εξέλιξη, ότι ακριβώς η Αμερική δεν είχε πίσω της κανένα παρελθόν, καμιά ιστορία και ότι στον ανθρώπινο πολιτισμό δεν σήμαινε ακόμη τίποτε περισσότερο, πέρα από κάποια τετραγωνικά μίλια γης. Για την Αμερική, την Αυστραλία και άλλες παρθένες πολιτισμικές περιοχές, κατ’ αντιστοιχία ακόμη και για την πολεοδομία, μπορεί ο τετραγωνικός κάναβος να είναι προσωρινά αρκετά ικανοποιητικός. Όπου οι άνθρωποι που αφιερώνονται εξ ολοκλήρου στην επιδίωξή τους για εξάπλωση, ζούν μόνο για να κερδίζουν χρήματα, και κερδίζουν μόνο χρήματα για

να ζουν, εκεί μπορεί βέβαια να αρκεί να τους συσκευάσει κανείς μέσα στα οικοδομικά τους τετράγωνα, σαν τις ρέγγες μέσα στην κονσόρβα.

Μία απαραίτητη επομένως προϋπόθεση, είναι ένα πραγματικό πρόγραμμα. Οι προκαταρκτικές έρευνες γι' αυτό θα μπορούσαν να διεκπεραιωθούν δια της οδού των τεχνικών υπηρεσιών και των επιτροπών. Αυτές θα έπρεπε να αποτελούνται:

Α. Απο έναν προσδιορισμό των πιθανοτήτων αύξησης του πληθισμού της σχεδιαζόμενης πολεοδομικής περιοχής, για τα επόμενα πενήντα χρόνια. Επιπλέον από προβλέψεις για την αναμενόμενη κυκλοφορία και το είδος της κατοίκησης, απ' όπου θα έπρεπε να προκύψει, εάν στην εν λόγω θέση θα έπρεπε να μελετηθεί μια περιοχή ενοικιαζόμενων κατοικιών, ή μια συνοικία επαύλεων, ή ένα σύνολο αφιερωμένο, κατά το πλείστο ή εν μέρει στο εμπόριο ή την βιομηχανία. Η αντίρρηση, ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να προεκτιμηθεί με ασφάλεια ούτε καν κατά προσέγγιση, μπορεί να χαρακτηριστεί άφοβα ως μια απλή υπεκφυγή για να αποφευχθεί ο δίχως άλλο σημαντικός κόπος και η ευθύνη. Όποιος συμβουλευεται την ιστορία μιας πόλης, εξετάζει προσεκτικά την εξέλιξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας και το συνολικό υπόλοιπο στατιστικό υλικό, σταθμίζει τις συνθήκες του δεδομένου τόπου, αυτός έχει σίγουρα αρκετά ερείσματα για να προβάλει με κάποια ασφάλεια στο κοντινό μέλλον ένα πλήθος εμπειρικών δεδομένων, και τίποτε περισσότερο δεν είναι αναγκαίο. Εάν δεν έχει βέβαια κανείς το θάρρος να μελετήσει κάτι συγκεκριμένο, τότε ασφαλώς θα αναπτύσσεται κάθε φορά η περιφέρεια των ενοικιαζόμενων κατοικιών, διότι σ' αυτόν τον γενικό, κι όμως ακριβώς γι' αυτό ανιαρότατο και χωρίς χαρακτήρα σχηματισμό, μπορεί να στεγαστούν κατ' ανάγκη όλα: εργαστήρια, εργατικές κατοικίες, εμπορικά καταστήματα, ανάκτορα κ.λ.π. Όλα μπορεί να τα δεχθεί το οικοδομικό τετράγωνο των ενοικιαζόμενων κατοικιών, αλλά όλα μόνο εν ανάγκη, χωρίς να ικανοποιεί πλήρως κάποια απ' τις ειδικές απαιτήσεις. Σ' αυτό το τετράγωνο με τα ενοικιαζόμενα, που δίχως άλλο απορροφά σχεδόν πλήρως τις σύγχρονες πόλεις, πρέπει να αντιτάχθει αποφασιστικά το θάρρος της θέλησης, διαφορετικά εμφανίζεται αυτό εντελώς αφ' εαυτού του, παντού, ως έκφραση της αμφιταλάντευσης και της αμφιβολίας. Στις συνοικίες επαύλεων (στο Währing στην Βιέννη κ.λ.π.) έχει συμβεί ήδη αυτό στο ίδιο πνεύμα επανειλημμένα, και έτσι αυτό είναι απαραίτητο παντού, όπου πρόκειται να δημιουργηθεί ένα σύνολο με χαρακτήρα και ιδιοτυπία. Στην Βιέννη, μπορεί κανείς να παρατηρήσει την άκρως δυσάρεστη εξέλιξη μιας μονότονης περιοχής οικοδομικών τετραγώνων με ενοικιαζόμενες κατοικίες, ήδη στα σπάρ-

γανα, στην σταδιακά επιχειρούμενη οικοδόμηση της Donaustadt. Δεν θα ήταν καθόλου απαραίτητο να καταστρέψουμε τα πάντα εκ των προτέρων σε μια τόσο εξέχουσα θέση, η οποία πιθανώς καλείται να αποτελέσει κάποτε ένα λαμπρό σημείο της Βιέννης του μέλλοντος. Ας σκεφθεί κανείς την Πέστη, όπου βρίσκονται οι ωραιότερες και πιο ζωντανές περιοχές του Δούναβη, απ' τον οποίο κυρίως αντλούν την αισθητική τους· ας σκεφθεί κανείς, ότι το εμπόριο και η κυκλοφορία δεν μπορούν να παραμείνουν για πάντα ακριβώς έτσι, όπως έχουν προς το παρόν· ότι όμως αργά ή γρήγορα θα είναι επιτέλους κάποτε η διευθέτηση της Σιδηράς Πύλης και στον Δούναβη ένα τετελεσμένο γεγονός, και ότι η κυκλοφορία του Δούναβη θα είναι ικανή για μια μεγαλειώδη αύξηση, η οποία μπορεί να καθυστερεί ακόμη για πολύ, που τελικά όμως πρέπει να έρθει και θα έρθει αφού οι γεωγραφικές προϋποθέσεις γι' αυτό είναι δεδομένες. Θα πρέπει τότε να γκρεμιστεί πάλι το εν τω μεταξύ σταδιακά αυξημένο συνοθύλευμα των σπιτιών; Θα πρέπει τότε να μεταβληθεί, με υπερβολικό κόστος το ευτυχώς ακόμη μόνο στα χαρτιά ευρισκόμενο οδικό δίκτυο, που έχει εκπονηθεί σύμφωνα με το παράλογο τετραγωνικό σύστημα; Ποιός θα αναλάβει γι' αυτό σήμερα την ευθύνη; Ή πιστεύει κανείς ότι θα πρέπει ήδη τώρα να παραιτηθούμε οριστικά από μια μελλοντική εξέλιξη της Βιέννης; Πράγματι, δεν θα έπρεπε πιά να περάσει ούτε μια μέρα, για να διαταχθεί εκεί η αναστολή της ήδη επιχειρούμενης ανοικοδόμησης “ενοικιαζόμενων στρατώνων”, ακριβώς κατά το πρότυπο της δέκατης περιφέρειας, αλλιώς αυτή η εξάισια θέση, πάνω στο μεγάλο ποταμό, με μακρυνές θέες και βουνά στο βάθος, κάποια ωραία μέρα, χωρίς να το έχει θελήσει κανείς, θα έχει αναλωθεί για να γίνει μια πληκτική “συνοικία στρατώνων”, απ' την οποία δεν θα μπορεί πιά να διαμορφωθεί τίποτα σωστό.

Αυτό το παράδειγμα θα ήθελε να δείξει, ότι δεν αληθεύει, να πιστεύει κανείς ότι μπορεί να δουλέψει χωρίς πρόγραμμα. Προς όφελος επίσης του πράγματος πρέπει να συνταχθεί ένα πρόγραμμα, διότι αλλιώς διαμορφώνεται κάθε φορά από μόνη της η μεταξύ όλων χείριστη εναλλακτική περίπτωση*

B. Με βάση αυτές τις κατ' αρχήν αναγκαίες έρευνες, θα έπρεπε

* Στο εδώ παρατιθέμενο παράδειγμα θα έπρεπε προπαντός να αναζητηθεί με οποιαδήποτε θυσία μια συνεχής σύνδεση με την παλιά πόλη και εν συνεχεία, με μεγαλύτερη αύξηση της κυκλοφορίας του Δούναβη, θα έπρεπε στο μέσο περίπου της κατά μήκος εκτεινόμενης οικοδομικής έκτασης να τοποθετηθεί μια ανάλογη περιοχή εμπορίου, αντίθετα στο ρεύμα του ποταμού ενδεχομένως μια συνοικία επαύλεων, κατά την φορά του ρεύματος μια θέση βιομηχανίας, και όσο όλα αυτά δεν είναι ακόμη εφικτά θα έπρεπε καλύτερα να μην γίνει τίποτε, διότι δεν υπάρχει και καμιά ανάγκη γι αυτό.

εν συνεχεία να προβλεφθούν τα πιθανώς αναγκαία δημόσια κτήρια, κατά αριθμό, έκταση, και ενδεχόμενο εξοπλισμό. Όλα αυτά, με συλλογή του σχετικού στατιστικού υλικού, το οποίο το παίρνει κανείς παντού εύκολα, μπορούν να προκαθοριστούν πολύ καλά, διότι όλα αυτά εξαρτώνται από το πληθυσμιακό μέγεθος: ο αριθμός και το μέγεθος των εκκλησιών, των σχολείων, των υπηρεσιακών κτηρίων, των αγορών, των δημόσιων κήπων και ίσως ακόμη και ενός θεάτρου.

Μόλις έχει καθορισθεί και αυτό, θα έπρεπε να εξακριβωθούν οι βέλτιστες ομαδοποιήσεις και τοποθετήσεις συμπεριλαμβανομένων και όλων των συνδέσεων μ' αυτό δε, θα ξεκινούσε η κύρια σύνθεση του πολεοδομικού σχεδίου για την οποία θα έπρεπε απαραίτητως να προκηρυχθούν ανοιχτοί διαγωνισμοί. Εκτός από τα μόλις παρατεθέντα στοιχεία των προεργασιών, θα έπρεπε να επισυναφθεί στο πρόγραμμα του διαγωνισμού η ακριβής αποτύπωση του εδάφους, συμπεριλαμβανομένων όλων των μέχρι εκείνη τη στιγμή υπαρχόντων δρόμων και άλλων λεπτομερειών, όπως και πληροφοριών για κατευθύνσεις των ανέμων, ενδεχόμενες σημαντικές στάθμες νερού, και ό,τι άλλο θα μπορούσε να είναι τοπικής σημασίας.

Στους μελετητές θα ετίθετο το ζήτημα, να βάλουν κατ' αρχήν τα ζητούμενα δημόσια κτήρια, κήπους κ.λ.π. στην καταλληλότερη θέση και με την περισσότερη αρμόζουσα συσχέτιση μεταξύ τους. Συγχρόνως θα έπρεπε π.χ. ένας ή περισσότεροι δημόσιοι κήποι να διατηρηθούν σε όσο το δυνατόν ίση απόσταση μεταξύ τους. Κάθε ένας απ' αυτούς τους κήπους δεν θα έπρεπε να τοποθετηθεί ελεύθερος στους δρόμους, αλλά να περιβληθεί ολόγυρα με σπίτια (για τους λόγους που αναφέρθηκαν προηγουμένως) και να γίνει προσπελάσιμος μέσω δύο ή περισσότερων πυλών, μιας μορφής που να ανταποκρίνεται στις συνθήκες, αλλά να μην είναι κάθε φορά ίδια. Έτσι θα προστατευόνταν κατά το δυνατόν οι κήποι και θα προέκυπταν μέτωπα σπιτιών σημαντικής αξίας, συγχρόνως όμως και εξαιρετική προστασία συγκριτικά με το σύστημα των τυπικών οικοδομικών τετραγώνων.

Σε αντίθεση με τον επιμερισμό των κήπων, τα κτίσματα θα έπρεπε να συνενωθούν με την εκκλησία, τον ενοριακό κήπο και το δημοτικό σχολείο και άλλα παρόμοια, όπως ακριβώς αυτό φαίνεται ταιριαστό. Οπωσδήποτε θα έπρεπε μνημεία, κρήνες, και δημόσια κτήρια να συνδυαστούν κατά το δυνατόν, ώστε τουλάχιστον να γίνεται δυνατή μια μεγαλύτερη, πλούσια και εντυπωσιακή πλατεία. Εάν προέκυπταν περισσότερες πλατείες, τότε αυτές θα έπρεπε μάλλον να συνενωθούν επίσης σε ένα σύνολο πλατειών, αντί να διασκορπιστούν μακριά η μια απ' την άλλη. Κάθε πλατεία πρέπει να αποκτά στην τοποθεσία της, ήδη λόγω μεγέθους και μορφής της, έναν απόλυτα σαφή χαρα-

κτήρα, όπου εδώ θα έπρεπε να δοθεί προσοχή και στις καλές καταλήξεις των δρόμων και σε μια κλειστή μορφή του τοιχώματος της πλατείας. Θα έπρεπε επίσης να ληφθούν υπ' όψιν οι προοπτικές δράσεις, όπως επίσης και η εκμετάλλευση των τυχόν απ' την φύση δεδομένων προοπτικών. Το ευνοϊκό πεταλοειδές σχήμα των συνόλων του Bagock, το σύστημα των προαυλίων κατά το είδος των παλιών Atgium και άλλα παρόμοια, που είναι γνωστά ως με βεβαιότητα πλήρη αίσθησης στοιχεία, θα έπρεπε να τα διατηρούμε στην μνήμη μας για κατά περίπτωση χρησιμοποίηση. Εκκλησίες και μνημειακά κτήρια δεν θα έπρεπε φυσικά να διατάσσονται ελεύθερα, αλλά ενοικοδομημένα στο τοίχωμα της πλατείας, απ' όπου θα προέκυπταν εντελώς από μόνες τους κατάλληλες θέσεις για μελλοντικές κρήνες και μνημεία κατά μήκος των παρυφών της πλατείας. Ανωμαλίες του εδάφους, υπάρχοντα ποτάμια ή δρόμοι, δεν θα έπρεπε να παραμερίζονται βίαια, για να εξαναγκασθεί η εγκατάσταση ενός πληκτικού τετραγωνισμού, αλλά να διατηρηθούν ως ευπρόσδεκτοι λόγοι για διακοπτόμενους δρόμους και άλλα ακανόνιστα σχήματα. Τέτοια ακανόνιστα σχήματα, που προς το παρόν παραμερίζονται με υψηλά έξοδα, είναι ακριβώς απαραίτητα. Χωρίς τέτοια ακανόνιστα σχήματα θα μείνει στην εντύπωση του συνόλου, ακόμη και με άριστη κατά τα άλλα εκτέλεση, μια ακαμψία, μια ψυχρή επιτήδευση. Εκτός απ' αυτό, είναι ακριβώς αυτά, τα οποία κάνουν δυνατό τον εύκολο προσανατολισμό μέσα στην σύγχυση των δρόμων, και ειδικά από άποψη υγιεινής θα μπορούσαν αυτά να συσταθούν θεرمότατα, διότι η καμπυλότητα και η διακοπή των δρόμων στις παλιές πόλεις είναι αυτή που προξενεί την συσσώρευση και την διακοπή των κατευθύνσεων των ανέμων, έτσι ώστε ακόμη και οι ισχυρότερες θύελλες με όλη τους την δύναμη να σαρώνουν μόνο τις στέγες, ενώ στις πολεοδομικές περιοχές ορθογωνικής μορφής ορμούν μέσα απ' τους ευθείς δρόμους με τρόπο άκρως ενοχλητικό και επίσης βλαβερό για την υγεία. Αυτό μπορεί κανείς να το παρατηρήσει επαρκώς, παντού όπου συνυπάρχουν η μια δίπλα στην άλλη παλιές και νέες πολεοδομικές περιοχές, και πιο καλά ίσως στην τόσο πολύ ευλογημένη με αέρηδες Βιέννη. Ενώ μπορεί κανείς με μέτρια ένταση του ανέμου να διασχίσει την παλιά πόλη χωρίς ενόχληση, καλύπτεται αμέσως από σύννεφα σκόνης, μόλις πατήσει σε ένα νέο συγκρότημα.

Σε ελεύθερες πλατείες, δρόμοι που έρχονται απ' όλες τις κατευθύνσεις, που συγκεντρώνουν επίσης και τους ανέμους όλων των κατευθύνσεων (όπως στην νέα πλατεία του δημαρχείου της Βιέννης), μπορεί κανείς να παρατηρήσει, σχεδόν όλο τον χρόνο, τους πιο ωραίους ανεμοστρόβιλους, το καλοκαίρι ως στήλες σκόνης, τον χει-

μώνα ως σίφουνες χιονιού. Αυτό είναι επίσης ένα αξιόπαινο κατόρθωμα της σύγχρονης πολεοδομίας.

Ιδιαίτερη επίδραση στην κατανομή του ανέμου ασκούν κτήρια που εξέχουν ψηλά πάνω από το επίπεδο των στεγών, ειδικά οι γιγαντιαίες απότομες στέγες των γοθθικών καθεδρικών ναών, στις οποίες σπάνε οι άνεμοι και έτσι βυθίζονται στο βάθος. Γι αυτό και η γύρω περιοχή τέτοιων καθεδρικών ναών σπάνια είναι απολύτως υπήνεμη. Για τον καθεδρικό ναό του Αγ. Στεφάνου της Βιέννης το αναφέρει αυτό ένα παλιό εύθυμο ρητό:

“Στην Βιέννη, η μητρόπολη του Αγ. Στεφάνου
Είναι απ’ έξω γκρι και μέσα σκοτεινή.
Εάν την έχεις δει από εμπρός,
Τότε μπορείς να πας και προς τα πίσω,
Εκεί την βλέπεις από πίσω,
Εφ’ όσον στο επιτρέπει ο άνεμος”.

Ίσως να ήταν καλό, απλώς εξ αιτίας του ανέμου, να τοποθετούμε τέτοια εκκλησιαστικά κτίσματα, έτσι, ώστε αυτά να στέχονται με την περιοχή του ιερού αντίθετα προς την επικρατούσα κατεύθυνση του ανέμου, διότι τότε η σιλουέττα του επικλινούς ιερού και των υπερέχοντων πύργων θα αποτελούσε συνολικά, μια αντίθετα στον άνεμο λοξά υψωνόμενη επιφάνεια, η οποία θα πίεζε το ρεύμα του αέρα περισσότερο προς τα επάνω, παρά προς τα κάτω, και διότι η στέγη του μεσαίου κλίτους θα έσκιζε το ρεύμα του αέρα σαν μια αναποδογυρισμένη καρίνα πλοίου.

Ότι κατά την επιλογή των κατευθύνσεων των δρόμων θα πρέπει να λαμβάνονται υπ’ όψην προσηκτικά, τόσο τα σημεία του ορίζοντα, όσο και τα επικρατούντα ρεύματα του αέρα, το εκθέτει λεπτομερώς και ο Βιτρούβιος. Η σοφότετη όμως σύγχρονη πολεοδομία τα έχει φυσικά ξεχάσει και αυτά εντελώς, διότι αυτή φαίνεται να έχει ένα ιδιαίτερο δικαίωμα, να τα αντιμετωπίζει όλα τόσο αδέξια, όσο αυτό είναι δυνατό.

Μετά από προσηκτική εξέταση όλων των εδώ σύντομα αναφερθεισών προϋποθέσεων, το προσωρινό σκίτσο του πολεοδομικού σχεδίου θα έδειχνε ήδη μεμονωμένα οικοδομικά σύνολα, μερικά μεγαλύτερα συμπλέγματα κήπων με μακρυνές σειρές σπιτιών χωρίς διακοπή, και μερικές κύριες πλατείες με εντελώς συγκεκριμένο σχήμα και μέγεθος. Επιπλέον θα έπρεπε έπειτα να καθοριστούν πρώτα οι κύριες οδοί επικοινωνίας, συνυπολογίζοντας επίσης και όλες τις άλλες προϋποθέσεις, και μ’ αυτά θα έφτανε κανείς επιτέλους στο σημείο εκείνο, που η γενική συνέλευση των συλλόγων των μηχανικών και αρχιτεκτόνων στο Βερολίνο, χαρακτήρισε ως αφετηρία.

Αλλά και μ' αυτά επίσης θα είχε γίνει μόλις η μισή δουλειά, διότι το έργο που προέκυψε από τα επιτευχθέντα κύρια σημεία, εάν αφηθεί μόνο του, τείνει, όπως δείξαμε, παντού και πάντα προς το σύστημα των τετραγώνων. Κι εδώ επίσης θα ήταν λοιπόν τελευταία μια σταθερή απόφαση αναγκαία, ώστε το έργο που άρχισε καλά να μην εκφυλιστεί πάλι από μόνο του. Θα ήταν αναγκαία μία αδιάκοπη, επίσης καλλιτεχνική επιτήρηση, μία διαρκής απαίτηση καλλιτεχνικών δράσεων, είτε μέσω επαναλαμβανόμενων διαγωνισμών κατά την διάρκεια των εργασιών, είτε με άλλο τρόπο. Ενδεχόμενοι ειδικοί διαγωνισμοί για μεμονωμένες πλατείες μιας μεγαλύτερης πολεοδομικής επέκτασης θα μπορούσαν να συνδυαστούν επωφελώς με τον διαγωνισμό για τα δημόσια κτήρια, τα ευρισκόμενα σ' αυτήν την πλατεία, απ' όπου ίσως θα επιτυγχανόταν με τον καλύτερο τρόπο να υπάρξουν σε μία εντυπωσιακή αρμονία η πλατεία και τα κτήρια, αφού έτσι θα έβγαιναν στην πραγματικότητα από το ίδιο καλούπι. Εάν ο διαγωνιζόμενος αρχιτέκτων-καλλιτέχνης δεν ήταν δεμένος σε ένα συγκεκριμένο οικοδομικό τετράγωνο, όπως αυτόν τον καιρό συμβαίνει τις πιο πολλές φορές, αλλά μπορούσε να κινηθεί ελεύθερα, τότε θα κέρδιζαν και τα ίδια τα κτήρια σε ποικιλία και ζωή. Ενώ κατά το τετραγωνικό σύστημα, ακόμη, και τα πιο μεγαλόπρεπα μνημειακά μας κτίσματα τα πιέζει ένας βραχνάς. Η πιο στοιχειώδης κυβική κατανομή του χώρου, η οποία στους δημιουργούς του Βαρόκ παρουσιάζει ένα τέτοιο πλήθος θεμάτων, έχει συρρικνωθεί κάτω από την μοναρχική εξουσία αυτού του κακότυχου συστήματος κατάτμησης σε ένα μοναδικό βασικό σχήμα, το οποίο επιπλέον είναι το πιο ανιαρό απ' όλα, δηλαδή τον κύβο.

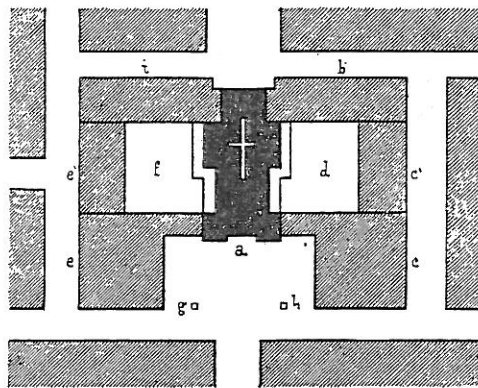
Μόνο η ελευθερία της διάρθρωσης της πλατείας θα μπορούσε εδώ να δώσει ζωή και κίνηση στην συνολική αρχιτεκτονική μορφή, και έτσι θα έπρεπε να εξετάζει κανείς συνεχώς πολλά ακόμη στην λεπτομέρεια, ώστε μια πολεοδομική επέκταση που άρχισε με επιτυχία να μην τελειώσει εντούτοις ανεπιτυχώς. Ένα πολεοδομικό συγκρότημα είναι ακριβώς ένα μεγάλο δύσκολο έργο. Όσο συχνά κι αν ερευνά κανείς την ιστορία μιας διάσημης παλιάς πόλης, μπορεί να αναγνωρίσει, πόσα τεράστια ποσά πνευματικού κεφαλαίου έχουν επενδυθεί εκεί, τα οποία τώρα αποδίδουν τόκους συνεχώς, υπό την μορφή της εξαίσιας αίσθησης. Με εγγύτερη θεώρηση, παρατηρεί κανείς, όπως και στην υλική ζωή έτσι κι εδώ, το ύψος των τόκων βρίσκεται σε αναλογία με το μέγεθος του επενδεδυμένου κεφαλαίου και ότι εξαρτάται από μια κατάλληλη επένδυση του τελευταίου, το να θέλει κανείς να απολαύσει τους τόκους ενός καλού αποτελέσματος. Η σκέψη για το ύψος του κατατεθειμένου πνευματικού κεφαλαίου, σε έναν

οποιονδήποτε σύγχρονο τετραγωνικό κάναβο, έχει κάτι που πράγματι ντροπιάζει. Μέγεθος τετραγώνων και πλάτος δρόμων έχουν τις πιο πολλές φορές ήδη καθοριστεί από κάποια απόφαση μιας συνεδρίασης. Έπειτα όμως μπορεί το σχέδιο της κατάτμησης της νέας πολεοδομικής περιοχής να ολοκληρωθεί ακόμη και απ' τον τελευταίο γραφιά ή κλητήρα, εάν δεν δίνει κανείς καμιά βαρύτητα σε λίγο πολύ λεπτή σχεδιαστική εκτέλεση. Οι καλλιτεχνικές αξίες του συγκροτήματος είναι τότε πράγματι μηδενικές και επομένως εκ των υστέρων, και η εντύπωση μηδενική, και κατ' ακολουθία αυτού και η χαρά επίσης των κατοίκων για την πόλη τους μηδενική, και έτσι σε τελευταία ανάλυση και η αφοσίωση σ' αυτήν, η υπερηφάνεια γι' αυτήν, με μια λέξη το συναίσθημα για την πατρίδα μηδενικό, όπως αυτό μπορεί κανείς πράγματι να το παρατηρήσει στους κατοίκους άτεχνων ανιαρών νέων πόλεων. Εάν θεωρηθεί από την σκοπιά αυτήν, θα έπρεπε ίσως να μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητή στην κυρίως υλικά διακείμενη εποχή μας, η σημασία μιας επίσης καλλιτεχνικής διαμόρφωσης της πολεοδομίας. Γύρω από την εθνική-οικονομική επίσης σπουδαιότητα των καλών τεχνών έχουν ήδη γραφτεί πολλά και αυτή προς το παρόν είναι γενικώς παραδεκτή. Αυτό είναι σημαντικό, διότι η καθαρά ιδεατή σημασία της τέχνης ως αυτοσκοπού, ίσως μάλιστα και ως ύψιστου σκοπού των πολιτιστικών επιδιώξεων και της ανθρώπινης δραστηριότητας γενικά, δεν γίνεται καθόλου γενικώς αποδεκτή. Επειδή όμως στην τέχνη γενικά ενυπάρχει επίσης και μια κοινωνική και μια οικονομική αξία, θα μπορούσε τελικά, πράγμα που θα έπρεπε να το δουν ακόμη και οι σκληρόκαρδοι πολεοδοοικονομολόγοι, να μην είναι καθόλου άσχημο, να μεταθέσουμε επίσης κάποτε κάποια ποσά, μέσω της οδού της φροντίδας για την τέχνη πολεοδομικών συνόλων, στην αίσθηση για την πατρίδα, στον τοπικό πατριωτισμό και ίσως επίσης και στον τουρισμό.

Εάν θεωρήσει κανείς το ερώτημα του πολεοδομικού σχεδιασμού από μια πλευρά, όπως αυτό συμβαίνει πάντα, τότε καταλήγει πάντα στο συμπέρασμα ότι τα πράγματα στην νεώτερη εποχή αντιμετωπίστηκαν πολύ επιπόλαια. Θα έπρεπε να προστεθεί σ' αυτόν πολύ περισσότερη πνευματική δύναμη και ειδικά να γίνει επίσης και μια φορά κάτι προς όφελος της παραμελημένης καλλιτεχνικής πλευράς. Εάν όμως θα έπρεπε να επιδιωχθούν οπωσδήποτε πρακτικά αποτελέσματα, τότε θα έπρεπε κανείς να προχωρήσει με μεγάλη ενεργητικότητα και επιμονή, διότι όσον αφορά το πνέυμα της καλλιτεχνικής αναζωογόνησης της πολεοδομίας δεν πρόκειται για τίποτε λιγότερο από την πλήρη απόρριψη της προς το παρόν επικρατούσας μεθόδου και την αναστροφή όλων των συνηθισμένων κανονισμών ακριβώς στο αντίθετό τους.

Για να συνοψίσουμε όλες τις ως τώρα χωριστά παρουσιασθείσες αντιμαχόμενες απόψεις, θα έπρεπε να θυμηθούμε γενικά την ενέργεια της όρασης, την ψυχολογική μορφή, υπό την οποία πραγματοποιείται η αντίληψη του χώρου, πάνω στην οποία βασίζονται όλα τα αρχιτεκτονικά αποτελέσματα. Το μάτι βρίσκεται στο κέντρο της πυραμίδας της όρασης. Τα προς θεώρηση αντικείμενα είναι κυκλικά τοποθετημένα γύρω του, ή πλησιάζουν λίγο πολύ αυτήν την ως προς τον παρατηρητή κοίλη διάταξη. Αυτή είναι η κατευθυντήρια προοπτική σκέψη μιας ενσυνείδητης σύνθεσης των δημιουργών του Bagock και φυσικά η μορφή εκείνη, στην οποία μόνο μπορούν να επιτευχθούν οι πιο έντονες εντυπώσεις, αφού μόνο έτσι μπορεί συγχρόνως να επισκοπηθεί και να γίνει αισθητός ένας μέγιστος αριθμός αντικειμένων του χώρου. Το εντελώς αντίθετο απ' αυτό προσφέρει το σύγχρονο οικοδομικό τετράγωνο.

Εκφρασμένη επομένως με συντομότερη διατύπωση, η απαίτηση της τέχνης είναι: **Κοιλότητα**, και η απαίτηση της εκμετάλλευσης των οικοπέδων: **Κυρτότητα**.

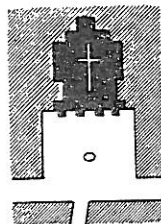
Εικ. 101.

Αυτό είναι μια αντίφαση, απ' αυτές που δεν θα μπορούσαν να είναι πιο έκδηλες. Η απαίτηση όμως, για ένα καλό πολεοδομικό σχέδιο, θα είναι να μην ενισχύουμε αποκλειστικά ούτε την αξία του ενός ούτε του άλλου, αλλά ανάλογα με τις δεδομένες συνθήκες να συμβιβάζουμε κάθε φορά επιδέξια και τις δύο ακραίες καταστάσεις, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται το μέγιστο της

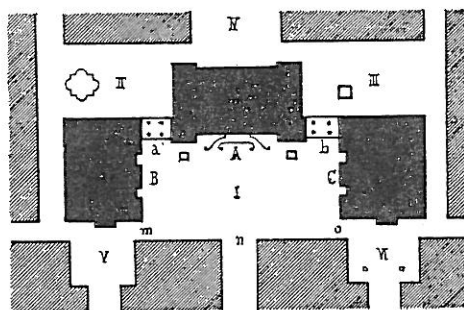
συνολικής εντύπωσης στο σύνολο του οικονομικού και επίσης καλλιτεχνικού αποτελέσματος.

Ένα απ' τα γενικώς εφαρμόσιμα βοηθητικά μέσα, για να πραγματοποιήσουμε αυτή την συμφιλίωση, έχει ήδη αναφερθεί: δηλαδή να παραχωρούμε προ παντός το προβάδισμα στην καλλιτεχνική απαίτηση των κύριων πλατειών και των λεωφόρων, ενώ οι δευτερεύουσες περιοχές θα μπορούσαν, προς όφελος της οικονομίας, να εγκαταλειφθούν περισσότερο στο σύστημα της εκμετάλλευσης της γης. Παρ' όλα αυτά φαίνεται, ότι μια κανονική κατάσταση, με τις αντίθετες μάλιστα απαιτήσεις της τέχνης, μπορεί ακόμη μέχρι έναν ορι-

σμένο βαθμό να βρει μια αρμονία. Για να το αποδείξουμε αυτό, ας εξηγήσουμε τα ακόλουθα σκίτσα: Η εικ. 101 παρουσιάζει την τοποθέτηση ενός εκκλησιαστικού κτίσματος κατά τα πρότυπα του Barock (όπως αυτά περίπου της εικ. 102). Η εκκλησία (a) είναι ενοικοδομημένη, απ' όπου προκύπτει μια πλατεία της εκκλησίας, κλεισμένη από τρεις πλευρές, με κατάλληλες θέσεις (g και h) για μνημεία ή κρήνες, στην οποία, απέναντι απ' την εκκλησία εκβάλλει ένας δρόμος αρκετά μεγάλου πλάτους. Τα προσοικοδομήματα θα ήταν τα ακόλουθα: (b). η ενοριακή αίθουσα, έτσι ώστε αυτή συμπεριλαμβανομένης και της γραμματείας να βρίσκεται σε άμεση επαφή με το ιερό της εκκλησίας· (c). ένα σχολείο αρρένων, ώστε από 'δω να μπορούν τα παιδιά, ακόμη και με κακό καιρό να φθάνουν αμέσως στην εκκλησία. Η μεγάλη αυλή (d). θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως αυλή γυμναστικής και είναι χωρισμένη από την εκκλησία μέσω μιας λεπτής υπηρεσιακής αυλής με υψηλή μάντρα. Η άλλη πλευρά μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί ως σχολείο θηλέων (e) με νηπιαγωγείο (f). Τα τρία υπόλοιπα οικοπέδα (c', e' και i') θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ενοικιαζόμενες κατοικίες ή σε περίπτωση ανάγκης επίσης και για σχολικούς σκοπούς. Στις δύο αυλές (d και f) μπορεί κανείς να προβλέψει επίσης φυτεύσεις κισσών στην μάντρα του κήπου, δένδρων και θάμνων και ομοίως θα μπορούσε απέναντι από την πίσω όψη της εκκλησίας να διαταχθεί μία μικρή πλατεία ή μία όχι πολύ μακρυνά λεωφόρος με δενδροστοιχίες. Σ' αυτό το σκίτσο δόθηκε επίτηδες ένα όσο το δυνατόν λιτό παράδειγμα, όπως τυχόν αυτό θα ήταν κατάλληλο ως τύπος για ένα προάστιο. Η ομορφιά της ήρεμης κλειστής εκκλησιαστικής πλατείας, οι σημαντικές οικονομίες στο εκκλησιαστικό κτίσμα και η ευνοϊκή προσπέλασή του από το σχολείο και την ενοριακή αίθουσα, είναι οφθαλμοφανή. Μιά παρόμοια διάταξη θα μπορούσε να συμβεί σε κάθε πολύ μικρή εκκλησία χωριού, όπου η συσσώρευση των λίγων στοιχείων που κατέχει η μικρή κοινότητα,

Εικ. 102.
BIENNH:
Piaristenkirche
και πλατεία.

Εικ. 103.

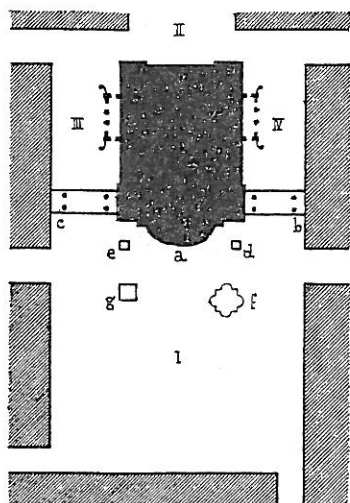
δηλαδή, εκκλησία, ενοριακή αίθουσα, σχολείο, ίσως ακόμη μία κρήνη, μία στήλη της θεοτόκου ή ένα μικρό μνημείο δίπλα σε μια αντίστοιχη δενδροφύτευση και χάραξη δρόμων, θα μπορούσαν να συνενωθούν σε ένα κλειστό σύνολο με αυξημένη εντύπωση.

Σε μεγαλύτερες κοινότητες πόλεων υφίσταται πάντα η ανάγκη ενός μεγαλύτερου δημαρχείου με το οποίο συνδέονται επίσης μία πλατεία αγοράς με κρήνη, και άλλα τυχόν διοικητικά κτήρια (ταμειυτήριο, ενεχυροδανειστήριο, δημοτικό μουσείο, αίθουσες αγορών, αποθήκες, κ.λ.π.). Απ' αυτά αναπτύσσεται ένας μεγάλος οικοδομικός κορμός, ο οποίος πρέπει να χωρισθεί σε πολυάριθμες πτέρυγες. Σύμφωνα με το συνηθισμένο σύστημα των τετραγώνων καθορίζεται γι' αυτό στο σχέδιο κατάτμησης, ένας αρκετά μεγάλος, περίπου τετραγώνος χώρος. Με αυτήν την εξ αρχής δυσμενή παραδοχή, δεν μένει στον αρχιτέκτονα τίποτε άλλο, από την διάταξη πολλών αυλών στο εσωτερικό, ενώ το εξωτερικό του κτηρίου παριστάνει ένα κυβοειδές κούτσουρο, τεσσάρων, σχεδόν όμοιων όψεων ίδιου ύψους, τις οποίες μπορεί να δει κανείς μόνο την μία μετά την άλλη ύστερα από ένα μακρύ περίπατο γύρω απ' τις γωνίες, έτσι ώστε να μην μπορεί να επιτευχθεί μία ταυτόχρονη συνολική επίδραση όλης της δαπάνης, δηλαδή ένα μέγιστο της εντύπωσης με τα ελάχιστα έξοδα. Εάν παραχωρούνταν στον αρχιτέκτονα κατά την σύνταξη του σχεδίου, επίσης και η μελέτη της πλατείας και της περιοχής της, τότε θα μπορούσε να είχε προσεγγιστεί το θέμα εξ αρχής εντελώς διαφορετικά. Θα μπορούσαν να είχαν μελετηθεί διάφορα μεγάλα και μικρά κτήρια, ανάλογα με τις υπάρχουσες ανάγκες, και αυτά θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν σύμφωνα με τους προοπτικούς νόμους των κοίλων επιφανειών, έτσι, ώστε να προκύψουν εντυπωσιακές δημόσιες πλατείες στη θέση των έρημων από ανθρώπους, μελαγχολικών εσωτερικών αυλών. Ο συνδυασμός θα ήταν κάθε φορά, υπό διαφορετικές συνθήκες διαφορετικός, και όσο περισσότερη ελευθερία θα επέτρεπε κανείς στον εαυτόν του, τόσο πιο γραφικές ομαδοποιήσεις θα μπορούσαν να επιτευχθούν. Εάν θέλει κανείς να απομακρυνθεί σκόπιμα πολύ λίγο μόνο από την κανονική κατάτμηση, τότε μπορεί να παρουσιασθεί ως απλό παράδειγμα το σκίτσο γενικής κάτοψης της εικ. 103. Σύμφωνα μ' αυτό, Α θα ήταν το κύριο κτήριο με άνετη ράμπα εισόδου, στο βάθος μιας πλατείας κλεισμένης απ' τις τρεις πλευρές (I), με δύο μνημεία, ιστούς για σημαίες, ή μεγάλους φανούς στις δύο πλευρές. Β και C θα ήταν πλάγια κτήρια, τα οποία στα σημεία a και b βρίσκονται σε σύνδεση με το κύριο κτήριο μέσω διαδρόμων πάνω από τοξωτά περάσματα. Έτσι θα προέκυπτε μία μεγαλόπρεπη πλατεία, περιβαλλόμενη από στοιχεία ενιαίου ύψους, και μία κατά το

δυνατόν εκμετάλλευση των μνημειακών όψεων, τρεις απ' τις οποίες θα μπορούσαν να επισκοπηθούν δια μιας, ενώ ανα δύο οι πίσω όψεις θα δέσποζαν στις μικρότερες πλατείες II και III. Επίσης και οι ακόμη μικρότερες δευτερεύουσες πλατείες IV, V και VI θα λάμβαναν ένα μερίδιο κάθε μία από κάθε όψη, ενώ σύμφωνα με το σύστημα των τετραγώνων θα έμεναν όλες αυτές οι όψεις με άριστο μνημειακό διάκοσμο, κρυμμένες στις αυλές, όπου δεν τις βλέπει κανείς. Κάθε μία από αυτές τις πολυάριθμες πλατείες θα μπορούσε να πάρει τον δικό της χαρακτήρα. Η κύρια πλατεία I θα μπορούσε να περιβάλλεται, σε σύνδεση με της τοξωτές πύλες a και b, ολόγυρα από κιονοστοιχίες, οι οποίες τώρα θα επιδρούσαν επίσης κατάλληλα, διότι θα ήταν ορατές, θα συνεχίζονταν χωρίς διακοπή, και ευρισκόμενες πάνω στις κατευθύνσεις κυκλοφορίας από την πλατεία II προς την VI και από την III προς την V, θα χρησιμοποιούνταν. Οι πλατείες II και III θα μπορούσαν, η μία μέσω μιας κρήνης, η άλλη μέσω ενός μεγαλύτερου μνημείου, το καθένα σε διαφορετική θέση, να δημιουργήσουν μια διαφορετική αίσθηση. Οι μικρότερες πλατείες V και VI αποκτούν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα μέσω των γωνιών τους που υποχωρούν στην διερχόμενη κυκλοφορία, οι οποίες δε, θα ήταν εξαιρετικά κατάλληλες για εστιατόρια ή ζαχαροπλαστεία με προκατασκευασμένους εξώστες, ή για διάταξη υπερέχοντων μνημείων (αφιερωματικών στηλών) (βλ. VI). Ιδιαίτερα ευνοϊκός θα ήταν ένας τέτοιος ανοικτός διαχωρισμός του κτηριακού συμπλέγματος για τις οικοδομικές πτέρυγες ενός μεγαλύτερου Πανεπιστημίου, μιας Ακαδημίας ή τεχνικής ανώτατης σχολής. Στην μία πλευρά ίσως το εργαστήριο χημείας και οι διάφορες συλλογές, στην άλλη πλευρά το ινστιτούτο ανατομίας και γενικά η ιατρική σχολή, στη μέση το κύριο κτήριο. Αυτή, με ακόμη πιο εκτεταμένη ελευθερία στην ομαδοποίηση, θα ήταν σίγουρα για τον αρχιτέκτονα μια πολύ πιο εύλογη εργασία, απ' ό,τι να πρέπει να τα συμπίεσει όλα μέσα σ' έναν άκαμπτο κύβο χωρίς ισχυρές προεξοχές.

Ας μας επιτραπεί κι άλλο ένα παράδειγμα: η τοποθέτηση ενός θεάτρου. Αυτά τα οικοδομήματα πρέπει να στέκονται ελεύθερα για λόγους πυρασφάλειας. Εάν μεταχειριστεί όμως κανείς το βοηθητικό μέσο των τοξωτών πυλών ή των αψίδων, που εξέλειπε βέβαια στην σύγχρονη πολεοδομία, τότε μπορεί κανείς να εντάξει ακόμη κι ένα θεατρικό κτήριο σε ένα κλειστό τοίχωμα μιας πλατείας. Αυτές οι τοξωτές πτέρυγες θα μπορούσαν να περιέχουν διαδρόμους σε έναν ή δύο ορόφους, οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν άριστα ως εξοδοί κινδύνου, και εάν ήταν κατασκευασμένες από εντελώς άφλεκτο υλικό, όχι μόνο δεν θα περιέκλειαν κανένα κίνδυνο, αλλά η ανώτατη, πιθανώς καλυμμένη με πέτρινες πλάκες ταράτσα τους, θα παρείχε μάλιστα μια επιθυμητή

βάση δράσης για την πυροσβεστική. Εάν εφαρμόζονταν μ' αυτό το πνεύμα οι βασικές αρχές των παλαιών στην σύγχρονη πολεοδομία, θα προέκυπτε η τυπική κατάσταση της εικ. 104. Η κάπως προεξέχουσα κυκλική κατασκευή a του χώρου των θεατών, απαιτεί την υποχώρηση του κτηρίου από την κύρια πλατεία I, απ' όπου επίσης προκύπτει και η υποχώρηση των τοξωτών πυλών b και c όπως και η τοποθέτηση των φανών d και e και επίσης του μνημείου g ή της κρήνης f. Η πίσω όψη, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ευπρόσδεκτος μνημειακός τοίχος για την πλατεία II, και οι σημαντικές διευρύνσεις δρόμων III και IV με τις ράμπες εισόδου, προσφέρουν την κατάλληλη θέση για τους απαραίτητους χώρους των οχημάτων, χωρίς να παραμορφώνεται απ' αυτά κάποια απ' τις κύριες πλατείες.

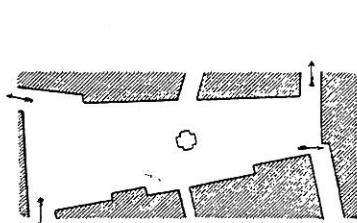

Εικ. 104.

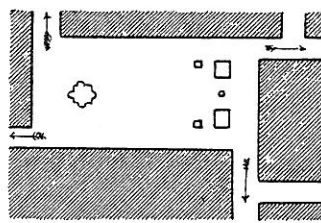
Όλοι αυτοί οι απλοί τύποι, όπως ειπώθηκε, έχουν σκοπίμως κατά το δυνατόν προσαρμοστεί σε μια σύγχρονη κανονική κατάτμηση, για να φανεί, ότι η περίκλειση των πλατειών και οι άλλες καλλιτεχνικές απαιτήσεις δεν θα προϋπέθεταν τόσο υπερβολικές προετοιμασίες, ούτε θα προκαλούσαν τόσα πολλά θύματα. Θα χρειαζόταν κυρίως, να παραμείνουν μόνο ελεύθερες κάπως εκτενέστερες επιφάνειες για τέτοια

κτηρίου από την κύρια πλατεία I, απ' όπου επίσης προκύπτει και η υποχώρηση των τοξωτών πυλών b και c όπως και η τοποθέτηση των φανών d και e και επίσης του μνημείου g ή της κρήνης f. Η πίσω όψη, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως ευπρόσδεκτος μνημειακός τοίχος για την πλατεία II, και οι σημαντικές διευρύνσεις δρόμων III και IV με τις ράμπες εισόδου, προσφέρουν την κατάλληλη θέση για τους απαραίτητους χώρους των οχημάτων, χωρίς να παραμορφώνεται απ' αυτά κάποια απ' τις κύριες πλατείες.

Όλοι αυτοί οι απλοί τύποι, όπως ειπώθηκε, έχουν σκοπίμως κατά το δυνατόν προσαρμοστεί σε μια σύγχρονη κανονική κατάτμηση, για να φανεί,

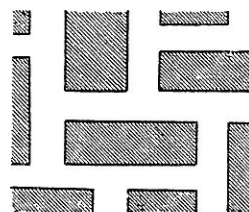
Εικ. 105. BIENNH: Η "νέα αγορά".

Εικ. 106.

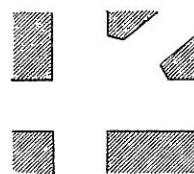
μεταγενέστερα συγκροτήματα, με κάπως ευνοϊκότερη χάραξη δρόμων απ' αυτήν που παρέχει το ορθογωνικό σύστημα. Ακόμη και να προετοιμαστεί αυτό για όλες τις περιπτώσεις, δεν θα ήταν δύσκολο, διότι κατά κύριο λόγο, αυτή η απαίτηση καταλήγει (όπως δείχνουν οι εικ. 102 έως 104) στο να μην τέμνονται οι εκβολές των δρόμων

στις γωνίες των πλατειών, αλλά όπως και στην εικ. 105 να κατευθύνονται προς διάφορες διεθύνσεις. Σύμφωνα με αυτό το καλό παλιό πρότυπο, θα αποδεχόμασταν γενικά ως τύπο μικρότερων πλατειών την μορφή της εικ. 106, όσον αφορά τις εκβολές των δρόμων και την διάταξη μνημείων και κρηνών. Σύμφωνα μ' αυτήν την μέθοδο θα μπορούσε μάλιστα να διενεργηθεί μια κατάτμηση τετραγώνων, όπως με μία ματιά φαίνεται στην εικ. 107, και αυτή η αλλαγή του ορθογωνικού συστήματος θα αντιστοιχούσε μάλιστα στο ήδη αποδεδειγμένο πλεονέκτημα (σελίδα 97) του διαχωρισμού της κυκλοφορίας σε κάθε φορά μία μόνο εκβολή δρόμου. Δεν θα μπορούσε όμως να επινοηθεί εδώ κανένα μεγαλύτερο σφάλμα, από του να περάσει σε κάποιον η σκέψη να εξυψώσει πάλι αυτήν την λεπτομέρεια της κατάτμησης σε άκαμπτο κανόνα για μία ολόκληρη πολεοδομική περιοχή. Ακριβώς η ατέλειωτη επανάληψη μιας και της αυτής μορφής κατάτμησης θα έπρεπε βέβαια να αποφευχθεί, διότι η συχνή βιομηχανική αντιγραφή της ίδιας χάραξης δρόμων, αδιάφορο ποιός, είναι σίγουρα καθ' εαυτή ανιαρή και αφόρητη για την αίσθηση. Στην χάραξη των οδικών αξόνων θα έπρεπε να παρέχεται σκοπίμως μία κατά το δυνατόν ποικιλία, και ακόμη και η μορφή της εικ. 107 θα επιτρεπόταν να χρησιμοποιηθεί μόνο που και που, πιθανώς ακριβώς εκεί, όπου αργότερα πρόκειται να δημιουργηθεί κάποτε ένα σύμπλεγμα μνημειακών κτισμάτων με σημαντικές αστικές πλατείες. Ακόμη και η άνεση των συνοικιών με τις επαύλεις γίνεται βαρετή όταν έχει υπερβολικά μεγάλη έκταση.

Εικ. 107.

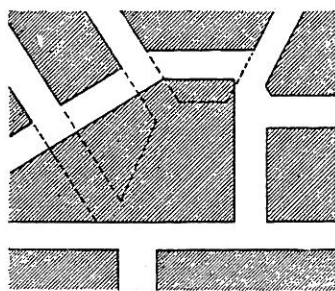
Μόνο σε μία μοναδική περίπτωση γίνεται απαραίτητο να εξαναγκάσουμε έναν επιμερισμό της κυκλοφορίας, δηλαδή εκεί, όπου περισσότεροι δρόμοι (όπως στην εικ. 108) συμβάλλουν σε έναν κόμβο, κάτι το οποίο κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες θα έδινε τόσο για την θέα όσο και για την κυκλοφορία μια κακή πλατεία. Αυτή η προσφιλής μορφή σύγχρονων πολεοδομικών συνόλων θα έπρεπε να εξαλειφθεί παντού όπου κάθε φορά προκύπτει ως υποπροϊόν της κατάτμησης. Η μέθοδος για να απομακρύνουμε ένα τέτοιο αγκωνάρι, προκύπτει εύκολα. Χρειάζεται μόνο να βάλει κανείς στην θέση της ακανόνιστης πλατείας, ένα ακανόνιστο οικόπεδο, όπως στην εικ. 109. Έτσι ακολουθεί κανείς απλά τον σοφό κανόνα των παλιών, όλα τα ενοχλητικά ακανόνιστα σχήματα να μετατατίθενται στην αφάνεια,

Εικ. 108.

δηλαδή στα κτισμένα οικόπεδα, και μέσα σ' αυτά πάλι στους τοίχους, πράγμα με το οποίο εξαφανίζεται πραγματικά το ακανόνιστο σχήμα.

Η λεπτομερειακή λύση ενός τέτοιου σημείου θα διαμορφωνόταν σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση διαφορετικά. Εάν περνούν από 'δω ένας ή δύο κύριοι άξονες κυκλοφορίας, θα έπρεπε αυτοί να διατηρηθούν, και να απομακρυνθούν μόνο οι δευτερεύουσες εκβολές δρόμων. Επίσης μέσω εκτροπής, στροφής, διακοπής ή καμπύλωσης των δρόμων που συμβάλλουν εδώ, θα μπορούσε να αποφευχθεί η αμφισβητήσιμη θέση και αυτό θα έδινε μια επιθυμητή θεματοποίηση ακανόνιστων σχημάτων στο πολεοδομικό σχέδιο, τα οποία βέβαια θα έπρεπε να διατηρηθούν με όλα τα μέσα, για καταπολέμηση της πεζής κανονικότητας, η οποία δίχως άλλο, κατά την σύνθεση στο σχεδιαστήριο απειλεί πάντοτε

Εικ. 109.

να πάρει το προβάδισμα. Υπό όρους θα ήταν όμως ακριβώς ενδεδειγμένο σ' έναν τέτοιο κόμβο, η εγκατάσταση ενός δημόσιου κήπου, με ένα πλαίσιο σπιτιών να τρέχει ολόγυρα.

Μέσα απ' όλη την έρευνα αποδεικνύεται αρκετά ικανοποιητικά, ότι δεν θα ήταν καθόλου αναγκαίο, να συνθέτουμε τα σύγχρονα πολεοδομικά σχέδια έτσι, σαν να βγαίνουν απ' το ίδιο καλούπι, ως συνήθως, και ότι δεν θα ήταν καθόλου απαραίτητο να παραιτούμαστε γι αυτό από

όλες τις ομορφιές της τέχνης, από όλα τα επιτεύγματα του παρελθόντος. Δεν είναι αλήθεια ότι μας εξαναγκάζει σ' αυτό η σύγχρονη κυκλοφορία. Δεν είναι αλήθεια ότι μας εξαναγκάζουν σ' αυτό οι σύγχρονες απαιτήσεις της υγιεινής. Είναι απλά απερισκεψία, ευκολία και έλλειψη καλής θέλησης αυτά που μας καταδικάζουν, εμάς τους σύγχρονους κατοίκους των πόλεων, να υποφέρουμε ισοβίως στις άμορφες συνοικίες του πλήθους την εξοντωτική για το πνεύμα θέα των ίδιων πάντα τετραγώνων ενοικιαζόμενων κατοικιών, των ίδιων πάντα σειρών δρόμων. Είναι βέβαια αλήθεια, ότι η ήπια δύναμη της συνήθειας εξασθενίζει αυτή την επίδραση. Ας αναλογιστεί όμως κανείς την εντύπωση που δέχονται οι αισθήσεις μας μετά την επιστροφή από την Βενετία ή την Φλωρεντία. Πόσο οδηγηρά μας προσβάλλει τότε αυτός ο άνοστος μοντερνισμός! Ίσως αυτή να είναι μια απ' τις εσωτερικές αιτίες, γιατί ο ευτυχισμένος κάτοικος αυτών των καλλιτεχνικώς τόσο εξαιρετικά διαμορφωμένων πόλεων δεν αισθάνεται την ανάγκη να τις εγκαταλείψει, ενώ εμείς, κάθε χρόνο, δραπετεύουμε τουλάχιστον για μερικές εβδομάδες στην φύση, για να μπορούμε να υπομείνουμε την πόλη για ένα ακόμη χρόνο.

XII

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΜΙΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΗΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Στα μόλις προηγηθέντα, μετρήθηκαν με την κλίμακα του μεγάλου παρελθόντος, και επιχειρήθηκε να βελτιωθούν, σκόπιμα μόνο απλούστατες μορφές της πολεοδομίας. Για πλήρη ολοκλήρωση του συνόλου, πρόκειται τώρα εδώ να δοθεί ακόμη ένα παράδειγμα μεγάλου μνημειακού ύφους. Γι αυτό ίσως να μην προσφέρεται καμιά σύγχρονη πόλη τόσο έξοχα, όσο ακριβώς η Βιέννη, διότι εδώ πραγματοποιήθηκε μια απ' τις μεγαλύτερες πολεοδομικές επεκτάσεις, με την ενεργοποίηση πρωτόγωνρων μέσων. Αυτή η εξέλιξη συνέπεσε επιπλέον με μια παράξενα ευνοϊκή εποχή, στην οποία αναπτύσσονταν ζωηρά σ' όλη την Κεντρική Ευρώπη τέχνες και επιστήμες των τεχνών και στην οποία απ' την μια μεριά υπήρχαν ήδη τα κατορθώματα της παλιάς οικοδομικής περιόδου του Μονάχου, απ' την άλλη μεριά όμως η μεγάλη ζύμωση των μορφολογικών σπουδών δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί και τα πνεύματα βρίσκονταν σε μια ευχάριστη κατάσταση ύψιστης διέγερσης.

Το μεγάλο έργο δεν επιχειρήθηκε όμως μόνο με φλογερό ζήλο, αλλά και με προσεκτική περίσκεψη και εάν σήμερα δεν φαίνεται να εκπληρώθηκαν όλες οι τότε φιλόδοξες προσδοκίες, όσον αφορά τα μελλοντικά καλλιτεχνικά αποτελέσματα του νέου συγκροτήματος, τότε μπορεί να προταχθεί ήδη σ' αυτήν την θέση, πριν από την λεπτομερή έρευνα αυτών των περιστάσεων, η παρατήρηση, ότι οπωσδήποτε τίποτε δεν έχει ακόμη χαθεί, όπως νομίζουν μερικοί, αλλά ότι όλα όσα λείπουν θα μπορούσαν εύκολα να επιτευχθούν. Αρκεί μόνο να μην θεωρεί κανείς ακόμη το τεράστιο έργο στην σημερινή του κατάσταση, ως ολοκληρωμένο.

Βέβαια τα μεγάλα μνημειακά κτίσματα έχουν ολοκληρωθεί και σ' αυτό δεν μπορεί να αλλάξει τίποτε πλέον. Αλλά ούτε και το θέλουμε αυτό, διότι είμαστε ευτυχείς, έτσι καλοφτιαγμένα να τα κατέχουμε. Οι πλατείες και οι δρόμοι όμως μπροστά και πλαϊ τους; Αυτά, απ'

την άποψη της καλλιτεχνικής αίσθησης είναι εντελώς λανθασμένα και αντιαισθητικά τοποθετημένα, και όμως αυτό το τμήμα του συνολικού έργου, δηλαδή η κυρίως κατάτμηση, θα πρέπει να είχε καταντήσει ακόμη χειρότερο, δηλαδή χωρίς να διορθώνεται πια, αν δεν είχε προχωρήσει κανείς τα έργα με τόση προσοχή. Τρεις ήταν οι βασικές σκέψεις, που έκαναν δυνατό να πραγματοποιηθεί ένα ακόμη και σήμερα βιώσιμο σύνολο. Πρώτον, ότι αφέθηκαν άκτιστοι κατά το δυνατόν μεγάλοι χώροι, πράγμα που κάνει υπαρκτή μία περεταιίρω δυνατότητα διαμόρφωσης ακόμη και σήμερα. Δεύτερον, ότι το σχέδιο πολεοδομικής επέκτασης κρατήθηκε επίτηδες κοντά στο πρότυπο του Παρισιού. Μέσω αυτού επιτεύχθηκε συγχρόνως κάποια ευρύτητα του χώρου και παρουσιάστηκε μια κάποια ομοιότητα προς τις αρχές του Bagock, όπως η προοπτική όψη του παλατιού Schwarzzenberg και η σύνθεση της πλατείας Schwarzzenberg. Η εκμετάλλευση του μεγάλου προτύπου του Bagock θα ήταν φυσικά στην Βιέννη πολύ πιο άμεση απ' ό,τι με την παράκαμψη του Παρισιού, όπου δεν παρέλαβε κανείς αυτούς τους τύπους γνήσιους, αλλά από δεύτερο χέρι, ενώ ακριβώς στην Βιέννη υπήρχαν τα ίδια τα εξαισία παραδείγματα. Αλλά πρέπει να είναι κανείς δίκαιος. Τότε, το Bagock δεν άξιζε ακόμη τίποτε, αυτό ήταν τότε ο πλέον δυσφημημένος καλλιτεχνικός τρόπος έκφρασης, και η λέξη Bagock ήταν συνώνυμη με το φθαρμένο, αντιαισθητικό, εκφυλισμένο. Η μεγαλύτερη ιδέα πραγματικής οργανωτικής σοφίας, έγκειται όμως περισσότερο στο γεγονός, ότι η αρχή έγινε σκόπιμα με λιγότερο σημαντικά τμήματα, των οποίων επρόκειτο αργότερα μόνο, να ακολουθήσουν τα μεγάλα μνημειακά οικοδομήματα, ενώ το πιο ρωμαλαίο οικοδομικό σύμπλεγμα, τα Αυτοκρατορικά Μουσεία και το Ανάκτορο, κρατήθηκαν για το τέλος, με σωστή επίσης πρόβλεψη της περίπτωσης, που πραγματικά παρουσιάστηκε, ότι με την βοήθεια μιας τόσο εκτεταμένης οικοδομικής ανάπτυξης, αναπτύσσονται οι καλλιτεχνικές δυνάμεις απ' εαυτές, και αυτές θα έπρεπε να ωριμάσουν πρώτα στις μέγιστες επιδόσεις. Έτσι συνέβη λοιπόν, και αναπτύχθηκε πραγματικά η δύναμη με τους υψηλότερους στόχους και τελικά βρέθηκε επίσης και ο κατάλληλος καλλιτέχνης δημιουργός στην σωστή ώρα για την μεγαλόπρεπη νέα πλατεία του Ανακτόρου. (βλ. σελίδα 120).

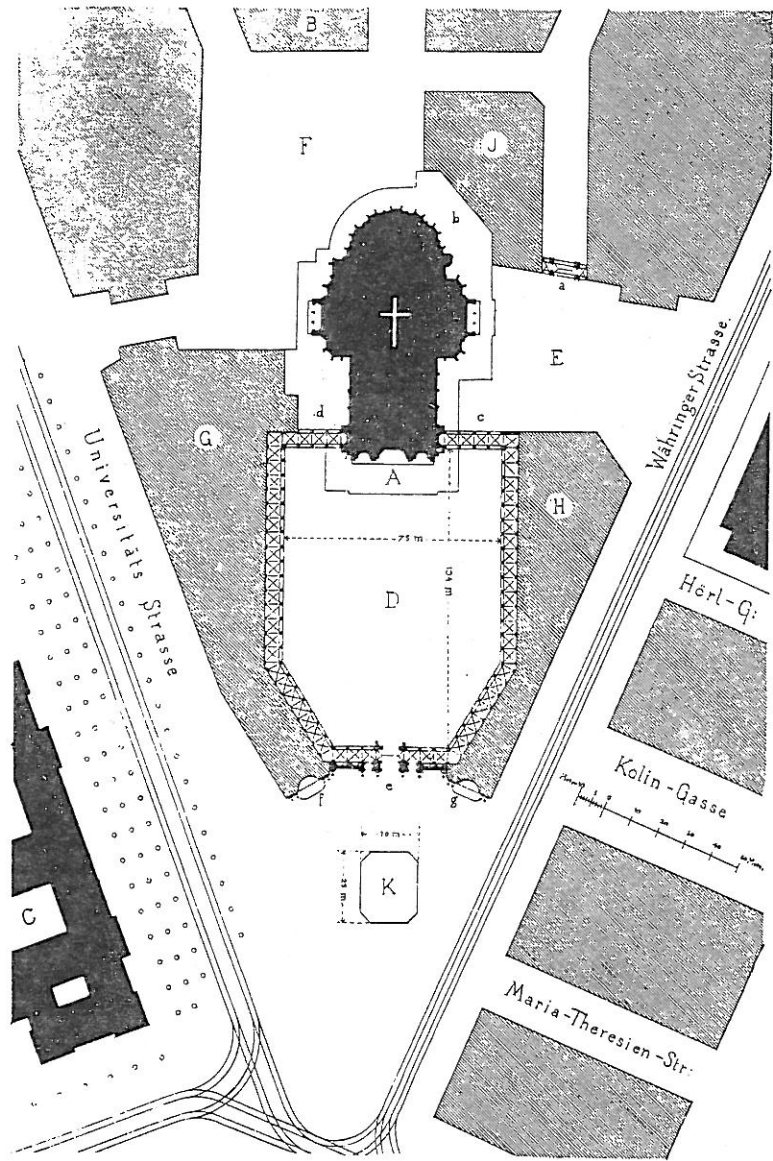
Μόνο ένα πράγμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί, και υποστηρίχθηκε ήδη επίσης, ότι αυτός ο καλλιτέχνης, ο οποίος μπόρεσε να συντάξει για την Δρέσδη μία τόσο μεγαλειώδη μελέτη, θα έπρεπε να είχε κληθεί ήδη νωρίτερα. Αλλά και αυτό υπόκειται σ' έναν περιορισμό, διότι ο G. Semper ήταν τότε αφοσιωμένος στη Ζυρίχη και η ανεντέλεστη μελέτη του για την Δρέσδη ήταν περιπού χαμένη. Επίσης,

ο γνώστης της ιστορίας της τέχνης μας, θα πρέπει να έχει ενδοιασμούς, για το αν θα μπορούσε τότε μία μελέτη πολεοδομικής επέκτασης του *Semper* να γίνει κατανοητή και να προταθεί για υλοποίηση, σε μία εποχή, που σε ευρεία κλίμακα αμφέβαλλε κανείς ακόμη γενικά για την πιθανότητα μιας τόσο αξιόλογης οικοδομικής δραστηριότητας, και εξέταζε τα πάντα σε έναν πολύ πιο στενό ορίζοντα απ' ό,τι τώρα. Μιά κολοσσιαία μελέτη πολεοδομικής επέκτασης στο αρχαίο πνεύμα, θα θεωρείτο στην αρχή της όλης προσπάθειας, πιθανώς ως ουτοπία. Για έργα ύψιστου ύφους έπρεπε να ωριμάσει πρώτα η ίδια η εποχή. Πέτυχε την ωριμότητα και μ' αυτήν επήλθε και η κλήση του *Semper*, στην κατάλληλη ακόμη στιγμή. Εάν αυτό είχε συμβεί νωρίτερα, τότε ίσως, οι για την σύγχρονη ακόμη αντίληψη υπερβολικά μεγάλες αρχιτεκτονικές σκέψεις να είχαν μείνει στα χαρτιά, ενώ τώρα, ωριμάζουν αυτές προς μια ευτυχή ολοκλήρωση.

Η σημερινή άποψη, μετά απ' όλα αυτά, είναι η ακόλουθη: Επιτυχημένα είναι τα κτήρια, αποτυχημένη η χάραξη των οικοπέδων. Ευτυχώς όμως υπάρχει τόσος χώρος ελεύθερος, ώστε να μπορούν ακόμη να αρθούν οι ζημιές των τελευταίων.

Πραγματικά παραδείγματα θα το έδειχναν αυτό σαφέστατα και έτσι ας αρχίσουμε δίχως άλλο με την περιγραφή των παρατιθέμενων σκίτσων αναμόρφωσης ενός τμήματος της πολεοδομικής επέκτασης της Βιέννης.

Στην εικ. 110 παρουσιάζεται η αναμόρφωση της πλατείας μπροστά από την *Votivkirche*. Σύμφωνα με την ως τώρα κατάστασή της, είναι μια απ' αυτές τις "πλατείες - τσόντες", όπως αυτές προκύπτουν πάντα από μόνες τους στον διακεκομμένο τετραγωνικό κάναβο, με όλα τα ενυπάρχοντα λάθη αυτού του είδους. Η πλατεία δεν διαχωρίζεται απ' τους δρόμους (*Währingersraße* και *Universitätstraße*) και διαχέεται επομένως στο περιβάλλον. Για την περίκλειση μιας καλλιτεχνικής αίσθησης δεν μπορεί εδώ να γίνει λόγος. *Votivkirche*, Πανεπιστήμιο, εργαστήριο χημείας και τα διάφορα κτήρια κατοικιών, στέκονται εκεί μεμονωμένα και αστήρικτα ολόγυρα, χωρίς καμιά αίσθηση συνόλου. Αντί να εντείνεται αμοιβαία η εντύπωσή τους μέσω κατάλληλης διάταξης και αλληλοσυντονισμού, ηχεί το κάθε κτήριο μιαν άλλη μελωδία σε άλλο τόνο. Όταν ενατενίζει κανείς συγχρόνως την γοτθική *Votivkirche*, το κατασκευασμένο σε γνησιότητα αναγεννησιακό ρυθμό Πανεπιστήμιο και τις πολυκατοικίες, που ασπάζονται τις πιο διαφορετικές κατευθύνσεις προτιμήσεως, δεν είναι τίποτε άλλο παρά σαν να έπρεπε να ακούσει κανείς την ίδια στιγμή μια φούγκα απ' τον *S. Bach*, ένα μεγάλο *Finale* από μια όπερα του *Mozart* και ένα *Couplet* του *Offenbach*. Ανυπόφορο!

Εικ. 110. Μελέτη για την αναμόρφωση της πλατείας της Votivkirche.

Πράγματι ανυπόφορο! Τι είδους νεύρα θα πρέπει να είναι αυτά που θα έμεναν απ' αυτό ανέγγιχτα! Είναι ακριβώς δυσάρεστη η βάρβαρη εντύπωση που προκαλούν οι δύο θόλοι του σπιτιού στην Währingerstraße σε αντίθεση προς το ευγενές, λεπτό κτήριο της Votivkirche. Αυτές καθ' εαυτές, οι όψεις αυτών των κτηρίων έχουν επινοηθεί ακριβώς μεγαλοπρεπείς και έχουν εκτελεστεί με δεξιοτεχνία, ταιριάζει όμως αυτό δίπλα στην Votivkirche; Ειδικά ο καμπυλωμένος θόλος παγόδας, ο οποίος διατηρήθηκε τόσο επιβλητικός, προφανώς μόνο και μόνο για να υπερβεί ακόμη περισσότερο την εντύπωση του διπλανού του παλιότερου θόλου, δρα πράγματι προσβλητικά. Πώς να προκύψει λοιπόν μια καλλιτεχνικά ολοκληρωμένη αίσθηση πλατείας, όταν κάθε αρχιτέκτονας, αποσκοπεί φιλάρεσκα μόνο στο να επισκιάσει τα έργα των γειτόνων του και να καταστρέψει κατά το δυνατόν την εντύπωσή τους; Κάτι τέτοιο πρέπει να αχρηστεύει το σύνολο μιας πλατείας ακριβώς έτσι, όπως στο δράμα αφανίζεται η αίσθηση μιας μεγάλης σκηνής, όταν οι φορείς των δεύτερων και τρίτων ρόλων θέλουν πειστικά να είναι οι πρώτοι, και λείπει η ενεργητικότητα του διευθυντή ή του σκηνοθέτη ο οποίος θα τους επαναφέρει στη θέση τους. Εδώ θα ήταν επειγόντως αναγκαίο το στιβαρό χέρι ενός τρόπον τινά αρχιτέκτονα - σκηνοθέτη, ήδη κατά την διανομή των ρόλων, και μάλιστα επειγόντως, αφού ένα λάθος στον τομέα της αρχιτεκτονικής, τις πιο πολλές φορές, δεν μπορεί πλέον να αρθεί εκ των υστέρων.

Στην προκειμένη περίπτωση είναι δυνατή μια εξυγίανση, και μάλιστα ως ακόλουθο του δεύτερου μεγάλου λάθους αυτής της ονομαζόμενης πλατείας, δηλαδή του τεράστιου μεγέθους της. Αυτή η ατέλειωτη κενότητα του χώρου κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να υποβαθμίσει την αίσθηση του εξάισιου εκκλησιαστικού κτίσματος στο ελάχιστο. Ας σκεφθεί κανείς την Votivkirche στην θέση της Notre Dame στο Παρίσι, ή στη θέση του καθεδρικού ναού του Αγ. Στεφάνου στη Βιέννη. Τι αίσθηση! Ας σκεφθεί κανείς αντίθετα τον καθεδρικό ναό του Αγ. Στεφάνου να στέκεται στην θέση της Votivkirche, πάνω σ' αυτή την άμορφη, ανιαρή πλατεία-τέρας. Η αίσθησή του θα συρρικνωνόταν τότε υπερβολικά. Μόνο η διάταξη και η εντελώς αδέξια κατάτμηση ευθύνονται εδώ, για το γεγονός ότι μπορεί κανείς να ακούει να λένε: Η Votivkirche κατάντησε πολύ μικρή, μοιάζει με μια μακέττα και ιδιαίτερα από τα πλάγια φαίνεται πολύ περιέργη. Και τα δυό είναι σωστά. Η αιτία αυτής της μη ικανοποιητικής αίσθησης δεν βρίσκεται στο αριστοτεχνικά εκτελεσμένο κτήριο, αλλά στην πλατεία. Εκτέθηγε ήδη νωρίτερα επαρκώς, ότι ένα γοτθικό εκκλησιαστικό κτήριο δεν αντέχει την πλήρη ελευθέρωση και προπαντός μια εντελώς ελεύθερη πλάγια θέα από μεγάλη απόσταση.

Μ' αυτά έχουν αποκαλυφθεί οι αιτίες του κακού. Να προταθεί τώρα μια εξυγίανση, δεν είναι πλέον δύσκολο. Πρέπει να διαχωρισθούν οι υπάρχουσες αρχιτεκτονικές εντυπώσεις και να τεθούν στο σωστό φως οι ομορφιές της *Votivkirche*, σύμφωνα με την εμπειρία από παρόμοια οικοδομήματα, σύμφωνα με τις διδαχές παλιών καλών συνόλων πλατειών καθεδρικών ναών. Ηεξωτερική αίσθηση ενός καθεδρικού ναού, η οποία θα έπρεπε, μέσω κατάλληλων διαμόρφωσεων της πλατείας να ανέλθει σε ένα μέγιστο σημείο, είναι όμως αυτή της κύριας όψης με τους προεξέχοντες πύργους, για την οποία θα απαιτείτο μια στενομέτωπη πλατεία, αυτή της πλάγιας όψης, στην οποία θα έπρεπε να αποκοπούν από την εικόνα, αφ ενός οι υψηλοί πύργοι και αφ ετέρου η ασύμμετρα λοξά κατωφερής περιοχή του ιερού, και τέλος η ιδιάζουσα πάλι αίσθηση του στεφανιού των παρεκκλησιών, το οποίο επιδρά πολύ πιο ωραία από μια γωνιακή άποψη, με τις πολλές προοπτικές αλληλοκαλύψεις, τις διαφοροτικές κατευθύνσεις των αντηρίδων, τους πολυάριθμους μυτερούς πυργίσκους και άλλα παρόμοια. Ότι όλες αυτές οι απαιτήσεις μπορούν, λόγω της απέραντης έκτασης του άδειου χώρου, να ικανοποιηθούν ακόμη και σήμερα, το αποδεικνύει το συμπληρωματικό σκίτσο της εικ. 110. Σύμφωνα μ' αυτό, έχει προβλεφθεί μπροστά στην κύρια όψη ένα μεγάλο *Atrium*, στο οποίο πέφτει η ευθύνη να ενισχύσει την αξία της κύριας όψης, και μέσω οικοδόμησης των οικοπέδων G και H να κάνει το ακατάλληλο περιβάλλον αβλαβές. Όσον αφορά τώρα το μέγεθος αυτής της εκκλησιαστικής πλατείας, με 75 μ. πλάτος (δηλαδή κατά το ήμισι πλατύτερη από την πλατεία του Αγ. Μάρκου) και με 104 μ. μήκος είναι αυτή, σύμφωνα με τα κοινά παραδείγματα παλιών πλατειών, πάρα πολύ σημαντική.

Ως *Atrium* θα αρκούσε σύμφωνα με τα παλιά πρότυπα μια τετράγωνη πλατεία με μήκος πλευρών όχι πολύ μεγαλύτερο από το πλάτος που έχει η όψη της εκκλησίας. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία, οι παλιές πλατείες εκκλησιών είναι, όσον αφορά την έκταση της επιφάνειας, κατά προσέγγιση τόσο μεγάλες όσο και η επιφάνεια που καλύπτεται από την ίδια την εκκλησία. Εάν όμως θέλει κανείς μια κατά το δυνατόν μεγάλη, επιβλητική πλατεία, τότε μπορεί να την χαράξει τρεις φορές μεγαλύτερη. Μιά ακόμη πιο μεγάλη πλατεία θα ήταν επιζήμια για την εντύπωση και θα έχανε κάθε αναλογία με το κτήριο. Σ' αυτή την μέγιστη κλίμακα θα αποδεχόμασταν εδώ το *Atrium* (D), διότι αυτό το δικαιολογούν οι διαστάσεις του γειτονικού δακτυλίου και η ως τώρα συνήθεια, να βλέπει κανείς εδώ εκτάσεις μέγιστου είδους. Οι υψικόρυφες τοξοστοιχίες που τρέχουν ολόγυρα, θα ώφειλαν να πραγματοποιηθούν κατά το δυνατόν κομψές στις λε-

πτομέρειες, πιθανώς επίσης σε ορισμένες κατάλληλες θέσεις με τύμπανα, στο ύψος της εκκλησίας (φυσικά σε πέτρα), όλα όμως έτσι, ώστε να υπηρετούν απλώς και μόνο την εξύψωση της εντύπωσης της εκκλησιαστικής όψης. Γι αυτόν τον λόγο, οι τοξοστοιχίες θα έπρεπε να διατηρηθούν κατά το δυνατόν λεπτές ψηλές και χωρίς να καλύπτονται από κάποιο άμεσο επίθεμα ορόφων, ενώ τα οικοδομικά συμπλέγματα (G και H) πίσω τους, θα έπρεπε να είναι μόλις τόσο υψηλά, ώστε οι πάνω απ' αυτά εκτεινόμενες οπτικές φυγές να μην συναντούν πλέον τα ήδη ως ενοχλητικά χαρακτηρισμένα σχήματα των στομφωδών θόλων των πολυκατοικιών. Σ' αυτήν την οπτική κατεύθυνση θα έπρεπε να βρει η ανάπτυξη σε ύψος των νέων κατασκευών το όριο της, δηλαδή αυτό σημαίνει, προς το Atrium χαμηλότερη, προς τον δρόμο ψηλότερη. Στις εισόδους c, d, e, και στις γωνίες της πλατείας, θα μπορούσε η άμεση περιοχή να διαμορφωθεί ακόμη πιο μνημειακά. Στις δύο επιμήκεις πλευρές, θα σκεπτόταν κανείς έναν σταδιακό εμπλουτισμό με μνημεία, τοιχογραφίες και άλλα παρόμοια, έτσι ώστε τελικά να γέμιζε όλος ο χώρος με έργα τέχνης, όπως στο γνωστό Campo santo στην Pisa και σ' άλλα αντίστοιχα. Το μέσο της όμορφης ελεύθερης πλατείας θα ήταν τότε επίσης κατάλληλο να δεχθεί ένα πλήθος από μεγάλα και μικρά μνημεία, ενώ η σημερινή άμορφη επιφάνεια, χωρίς κάποια εσωτερικά ερείσματα, δεν αξίζει για κάτι τέτοιο. Μία ή δύο επίσης κρήνες θα ταίριαζαν πολύ καλά, διότι αυτές ανήκουν από παλιά στο Atrium και ομοίως και ένας σωστά συντεθειμένος κήπος. Αυτός θα έπρεπε να αφήσει ελεύθερο τον χώρο αμέσως μπροστά απ' την εκκλησία όπως και μια φαρδιά λωρίδα στον κατά μήκος άξονα από το e ως το A. Πλαγίως της κυρίας εισόδου e στα λοξά τμήματα των πεζοδρομίων, δεν θα έβλαπτε να υπήρχαν μεγάλα δένδρα και θάμνοι. Ειδικά για την αναψυχή των παιδιών και των ενηλίκων θα προσέφερε αυτό το Atrium πολύ περισσότερα απ' ό,τι τα τωρινά εκτενέστατα και όμως άσκοπα συγκροτήματα.

Δεν εξαρτάται από την επιφανειακή έκταση, αλλά από την σωστή διαμόρφωση. Για την αξία από άποψη υγιεινής, η οποία υποστηρίζεται πάντα στις περιπτώσεις διατήρησης των χώρων μας ελεύθερων, δεν μπορεί βέβαια να γίνει λόγος στην σημερινή πλατεία, η οποία είναι εκτεθειμένη πράγματι κατά τρόπο αφόρητο, σ' όλες τις φθορές λόγω του αέρα και του καιρού, του καύσωνα και της σκόνης, όπως επίσης στον θόρυβο του δρόμου και στα συνεχή κουδουνίσματα των τράμ. Η τωρινή αμμώδης έρημος είναι γι' αυτόν επίσης τον λόγο τις πιο πολλές φορές άδεια από ανθρώπους, ενώ το εδώ μελετημένο Atrium, προστατευμένο από αέρα και σκόνη, απελευθερωμένο από

τον θόρυβο του δρόμου, πλούσια εφοδιασμένο με σκιερούς χώρους ανάπαυσης στις τοξοστοιχίες και μεταξύ των θάμνων δίπλα στην κύρια είσοδο, σίγουρα θα αναζητιόταν ευχάριστα για ανάπαυση. Στα λοξά τμήματα των πεζοδρομίων δίπλα στην κύρια είσοδο e θα επιτρέπονταν γι' αυτό κάλλιστα και εμπορικά καταστήματα, κυρίως για να προσφέρουν μικρά αναψυκτικά, και στις κρυφές γωνιές, είσοδοι προς επιτηρούμενα αποχωρητήρια, ενώ σ' όλη την πλατεία θα έπρεπε να αποφεύγεται κάθε άμεση σύνδεση με το αποχετευτικό δίκτυο, με σκοπό την κατά το δυνατόν διατήρηση του αέρα καθαρού. Επίσης κι ένα μικρό φυλάκιο θα μπορούσε να στεγαστεί στα οικοδομικά συμπλέγματα G και H και να είναι προσπελάσιμο από τις τοξοστοιχίες. Μ' αυτόν τον τρόπο εξοπλισμένη, θα μπορούσε η πλατεία D να προσφέρει προς την κατεύθυνση της υγιεινής σημαντικά πράγματα, ενώ η τωρινή γιγαντιαία πλατεία, παρά τα υψηλά έξοδα συντήρησης, δεν προσφέρει τίποτε σε σχέση μ' αυτό, διότι λείπει η οργάνωση. Όσο για την παρουσίαση της καλλιτεχνικής εντύπωσης, αυτήν ας την αφήσουμε στον αξιότιμο αναγνώστη. Καλλιτέχνες θα βρίσκονταν αρκετοί που να μπορούν να επιλύσουν ανάλογα αυτό το πρόβλημα, και έτσι θα δινόταν λοιπόν επίσης ένα παράδειγμα, πώς θα έπρεπε να χειριστεί κανείς την επένδυση πνευματικού καλλιτεχνικού κεφαλαίου σε ένα πολεοδομικό σύνολο. Θα έπρεπε να έχουν τεθεί πρώτα τα ζητήματα, μετά θα ακολουθούσαν ήδη οι καλλιτεχνικές λύσεις. Εάν όμως ξεκινάει κανείς με τον τετραγωνικό κάρναβο, ο οποίος δεν περιέχει καλλιτεχνικά ζητήματα, τότε να μην εκπλήσσεται όταν απουσιάζουν και οι καλλιτεχνικές λύσεις.

Το εξωτερικό του οικοδομικού κορμού G θα ώφειλε, ως επέκταση της Universitätsstraße να εναρμονίζεται με τα εκεί ευρισκόμενα κτίσματα και ομοίως και το εξωτερικό των πολυκατοικιών του οικοπέδου H. Έτσι απομένει ακόμη η διαμόρφωση της προς τον δακτύλιο ευρισκόμενης κεφαλής του συνόλου. Εδώ θα ήταν κατ' αρχήν απαραίτητη μία ρωμαλέα αρχιτεκτονική τοξωτής πύλης στο σημείο e και αυτή δεν θα έπρεπε να είναι εξωτερικά γοθτική, αλλά κατά προτίμηση σε ύφος ιταλικής όψιμης Αναγέννησης, όπως και το Πανεπιστήμιο, αφού αυτήν θα μπορούσε κανείς να την ατενίζει συγχρόνως με το Πανεπιστήμιο. Αντίθετα η ενότητα ύφους με το εσωτερικό του Atrium δεν είναι καθόλου αναγκαία, αφού αυτήν την εξωτερική αρχιτεκτονική δεν μπορεί ποτέ κανείς να την δει ταυτοχρόνως με την γοθτική Votivkirche ή τις γοθτικές τοξοστοιχίες του Atrium. Έτσι θα αναιρείτο η αντίθεση του ύφους, μέσω μετάθεσης του ορίου των στυλ στο εσωτερικό του οικοδομικού πυρήνα, έτσι, όπως μπορεί κανείς να εξαφανίσει και ακανόνιστα σχήματα των οικοπέδων με τον

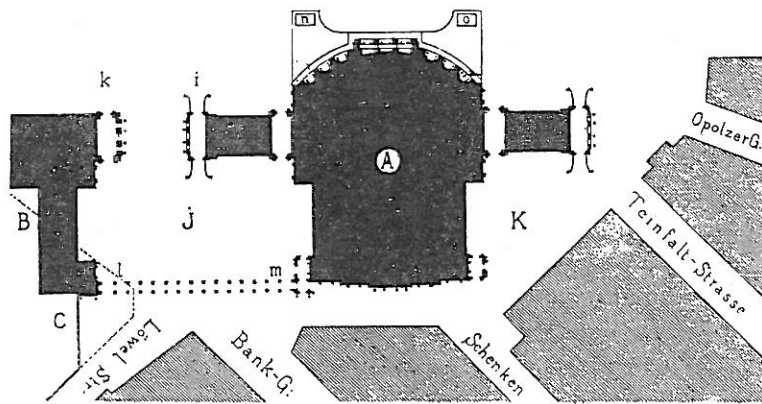
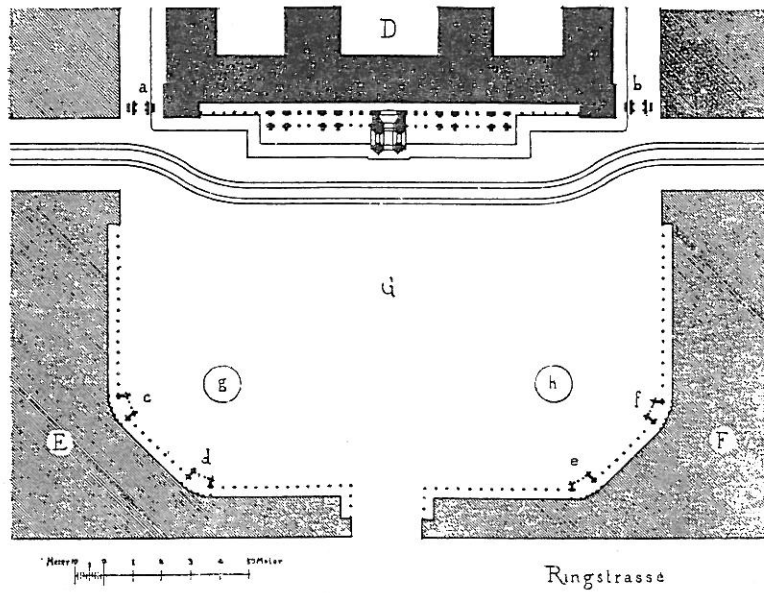
ίδιο τρόπο. Απομένει πάντα να ακολουθούμε τον ίδιο κανόνα, δηλαδή ότι αυτά που μπορεί κανείς να δει την ίδια στιγμή, οφείλουν να ταιριάζουν μεταξύ τους και δεν χρειάζεται να ενδιαφέρεται γι' αυτά που δεν μπορεί να τα δει. Έτσι ακολουθεί κανείς τα βήματα της πραγματικής εντύπωσης, και δεν μπορεί ποτέ να σφάλει. Δίπλα στην κεντρική, όμοια με θριαμβευτική αψίδα περιοχή, στο σημείο e, θα προέκυπταν δύο ακόμη ψηλότερα μέτωπα στα σημεία f και g, τα οποία θα ήταν σαν φτιαγμένα για την διάταξη δύο μεγάλων κρηών. Αφού θα είχαν ολοκληρωθεί όλα αυτά, θα έμενε μπροστά άλλος ένας χώρος ελεύθερος, αρκετά μεγάλος ώστε να μπορεί να τοποθετηθεί εκεί η *Notinkirche* άλλη μια φορά. Τόσο ατέλειωτα μεγάλη είναι αυτή η πλατεία. Εκεί θα ήταν τότε η κατάλληλη θέση (k) για ένα μνημείο πρώτου μεγέθους. Υπό την προϋπόθεση του κλειστού αρχιτεκτονικού φόντου από το f ως το g θα μπορούσε εδώ να επιδράσει ένα μνημείο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε γλύπτης να μπορεί με χαρά να προχωρήσει σε μία σύνθεση γι' αυτό.

Ακόμη πιο απλά, ικανοποιούνται σαν από μόνες τους και οι υπόλοιπες απαιτήσεις. Μέσω οικοδόμησης του οικοπέδου I δίπλα στην τοξωτή πύλη a προκύπτει η για την πλάγια όψη επιθυμητή πλατεία E. Η τοξωτή πύλη a θα διατηρούσε την δεξιά πλευρά της πλατείας κλειστή στην θέα και θα αντιστοιχούσε στις εισόδους του c, χωρίς γι' αυτό να προκαλεί μια ανιαρή άκαμπτη συμμετρία, σε ένα σημείο, όπου αυτή δεν θα ταίριαζε σε σχέση με την όλη διαμόρφωση της πλατείας και με το ομοίως μη συμμετρικό σχήμα της εκκλησίας. Στο b θα έπρεπε να γίνει αποδεκτή μία κατά το δυνατόν στενή διάβαση, και οπωσδήποτε να μην επιτραπεί καμιά διαμπερής κίνηση οχημάτων, προς όφελος της αίσθησης αντίθεσης έναντι των ανοικτότερων πλατειών. Γιά τον ίδιο λόγο θα πλησίαζαν στο d οι κτηριακές πτέρυγες κατά το δυνατόν κοντά στην εκκλησία, ώστε οι όμοιες όψεις των δύο πλευρών να επιδρούν κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, άλλοτε στην κατάσταση της ελεύθερης θέας, άλλοτε στην κατάσταση της πυκνής δόμησης, όπως και στους πιο πολλούς καθεδρικούς ναούς. Έτσι θα φαίνονταν και οι εισοδοί στο *Atrium*, στα c και d κάθε φορά διαφορετικές και επίσης θα αποτελούνταν, στην μια πλευρά από τέσσερα ανοίγματα και στην άλλη μόνο από τρία. Στην σκέψη να μετατεθεί η έδρα του ιεράρχη από το B στο J και μάλιστα να τεθεί σε άμεση σύνδεση με την εκκλησία, δεν θα μπορούσε κανείς, για καθαρά καλλιτεχνικούς λόγους, να αντιτείνει τίποτε. Στην τελευταία απαίτηση, δηλαδή να προβληθεί και το στεφάνι των παρεκκλησιών, με μια γωνιακή όψη, ανταποκρίνεται η πλατεία F, και γι' αυτό δεν χρειάζεται μάλλον να παρατηρηθεί τίποτε.

Παρομοίως έχει η κατάσταση και με την πλατεία του Δημαρχείου. Ούτε κι εδώ προκύπτει μια αίσθηση πλατείας, διότι αυτή η αποκαλούμενη πλατεία Δημαρχείου παρουσιάζει μία επιφάνεια ανοικτή προς όλες τις κατευθύνσεις, χωρίς περίκλειση, χωρίς συγκέντρωση των καλλιτεχνικών εντυπώσεων προς μια κάποια κατεύθυνση, και διότι επίσης εδώ, η κενή επιφάνεια εκτείνεται πάρα πολύ. Ας φαντασθεί κανείς το νέο Δημαρχείο σε ένα περιορισμένο περιβάλλον, με μόνιμη κοσμοσυρροή, μετατεθειμένο κάπου περίπου στο εσωτερικό της πόλης στο Graben. Εδώ θα έπρεπε να προκαλούσε αυτό μια τεράστια εντύπωση, ενώ στο σημερινό περιβάλλον δεν δείχνει καθόλου τόσο κολοσσιαίο όσο πραγματικά είναι, λόγος για τον οποίο απογοητεύονται συνεχώς οι ξένοι και λένε, ότι αυτοί, σύμφωνα με τα σχέδια θα το φαντάζονταν ογκωδέστερο.

Στά πλευρικά συγκροτήματα των κήπων υπάρχουν ορισμένα σημεία, απ' όπου θεωρούμενο το κτήριο, αναπτύσσεται γιγαντιαία εις ύψος. Εάν έχει πάρει κανείς λίγο πριν την δυσμενή θέση ακριβώς απέναντί του, στον δακτύλιο, τότε αυτό δεν είναι τίποτε άλλο, παρά σαν να το έβλεπε κανείς ξαφνικά μέσα από έναν μεγεθυντικό φακό. Δεν πιστεύει κανείς στις ίδιες του τις αισθήσεις· τόσο πολύ έχει μετατεθεί η κλίμακα, ως επακόλουθο της αίσθησης της αντίθεσης. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία: το Δημαρχείο της Βιέννης απαιτεί μια κλειστή πλατυμέτωπη πλατεία μικρών διαστάσεων και ανάλογη, όσον αφορά το ύψος, εκτέλεση.

Ακόμη πιο δυσμενής είναι η σημερινή κατάσταση του νέου Ανακτορικού Θεάτρου. Και τι δεν θα είχαν κατορθώσει οι παλαιοί δημιουργοί σε πλήθος εντυπώσεων με ένα τόσο εξάισιο οικοδόμημα και με τόσο πολλές μνημειακές όψεις ολόγυρα! Κάθε μία απ' τις πίσω γωνίες, απ' την μια μεριά το κλιμακοστάσιο, απ' την άλλη η σκηνή, αποτελεί σίγουρα αυτή καθ' εαυτή, ήδη το ένα μισό μιας θαυμάσιας πλατείας. Πού έμεινε όμως τό άλλο μισό της; Η πλατεία κ στην πλευρά της Teinfaltstraße είναι χαμένη χωρίς ελπίδα σωτηρίας. Η πίσω όψη, η οποία θα ταίριαζε εξαιρετικά για τοίχωμα μιας πλατείας δεν θα μπορούσε ομοίως να ενισχυθεί πια στην αξία της. Μόνο η γωνία προς την Löwelstraße θα μπορούσε ακόμη να διαμορφωθεί σε μια ωραία πλατεία J, διότι εδώ υπάρχει ακόμη ελεύθερος χώρος. Έτσι θα μπορούσε ακόμη να αναιρεθεί και η τωρινή απομόνωση όλου του κτηρίου, το οποίο στέκεται εκεί χωρίς κάποια συνοχή, σαν ογκόλιθος. Χειρότερα όμως είναι τα πράγματα στην πρόσοψη προς τον δακτύλιο. Η βασική μορφή του κτηρίου απαιτεί εδώ ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον. Η προεξέχουσα καμπύλωση απαιτεί επιτακτικά μια αντίθετη κίνηση του πεζοδρομίου, που βρίσκεται μπροστά,

Εικ. 111. Μελέτη για την αναμόρφωση της πλατείας του Δημαρχείου.

μεταξύ των σημείων π και ο (βλ. εικ. 111), και μια υποχώρηση της οδικής κυκλοφορίας. Αντ' αυτού, περνά αρκετά κοντά σ' αυτήν την θέση η γραμμή του τράμ, με μια φορτικότητα που πληγώνει αμέσως κάθε λεπτή αίσθηση.

Η προξενούμενη απ' αυτό αίσθηση είναι ακριβώς η ίδια μ' αυτήν, που προκαλεί η κακοήθεια ορισμένων ανθρώπων, η οποία συνίσταται στο γεγονός ότι κατά την διάρκεια μιας συνομιλίας πλησιάζουν όλο και περισσότερο προς το σώμα του συνομηλητή τους, μέχρι που τελικά τον πιάνουν σχεδόν απ' το κουμπί του σακκακιού. Υποχωρεί κανείς προς τα πίσω, αλλά αμέσως ακολουθεί και ο βασανιστής, μέχρι να μας ακουμπά σχεδόν με την μύτη. Ανακουφίζεται πραγματικά κανείς μόλις απαλλαγεί απ' τον ενοχλητικό τύπο. Αυτό είναι το είδος της απρεπούς οχληρότητας, με την οποία πλησιάζει εδώ το τράμ το ευγενές μας κτήριο, σκληρά μέχρι το μέτωπο, ενώ εδώ ακριβώς θα ήταν απαραίτητη μια κάποια ελευθερία του χώρου. Το τράμ επομένως, θα έπρεπε να μετατεθεί από 'δώ, και μάλιστα ει δυνατόν, από το κτήριο της Βουλής και μέχρι την Votivkirche, στην Reichsratstraße μπροστά στο Δημαρχείο, το οποίο, λόγω της κατά μήκος ανάπτυξης της πρόσοψής του, μπορεί να το ανεχθεί χωρίς ζημιά.

Αυτές θα ήταν οι προϋποθέσεις για την διαμόρφωση πλατειών σ' αυτήν την θέση και απ' αυτές προκύπτει το σκίτσο της εικ. 111.

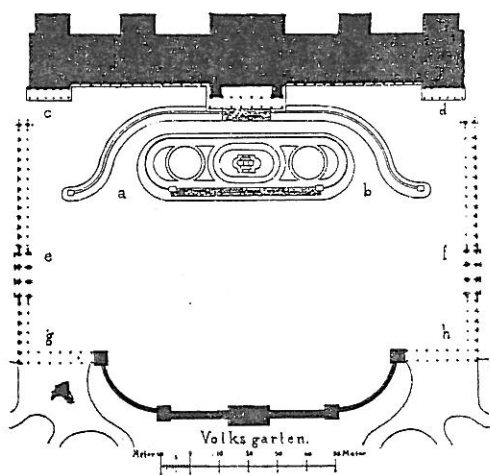
Με την εν μέρει οικοδόμηση του πολύ μεγάλου κενού χώρου θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία ξεχωριστή πλατεία Δημαρχείου G στην οποία θα ανήκε η υποχρέωση να δημιουργήσει με βάση την υπάρχουσα αρχιτεκτονική του Δημαρχείου, μια προτότυπη αστική εικόνα. Γιά την επίτευξη αυτού του σκοπού θα έπρεπε να οδηγηθούν οι μορφές των πλαγιών τοξοστοιχιών του Δημαρχείου, ολόγυρα σ' όλη την πλατεία, και ομοίως, αντίστοιχα με τους τρεις μικρούς πύργους της όψης του Δημαρχείου, θα έπρεπε να ανεγερθούν στις γωνίες c, d, e, f τέσσερις πύργοι-έρκερ, όλα όμως κατασκευασμένα με λίγο μικρότερες διαστάσεις και λιγότερο μεγαλοπρεπή, ώστε να εξαρθεί έτσι η ρωμαλέα εντύπωση του Δημαρχείου ακόμη περισσότερο. Για τον ίδιο λόγο, όλα τα κτήρια των οικοπέδων E και F δεν θα επιτρεπόταν να αποκτήσουν το πλήρες ύψος των βιεννέζικων πολυκατοικιών, αλλά θα έπρεπε να είναι κατά ένα ή δύο ορόφους χαμηλότερα. Στο H θα έπρεπε να διασπασθεί το τείχωμα της πλατείας σε μορφή δρόμου, ώστε να γίνει επίσης δυνατή η θέα προς τον πύργο από το A. Στο a και b θα έπρεπε να κλεισθεί το τείχωμα της πλατείας μέσω μνημείων όμοιων με θριαμβευτικές αφίδες, τα οποία θα μπορούσαν ίσως, όπως και τα μνημεία Skaliger στην Verona, αλλά σε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, να φέρουν πάνω σε ένα μεσαίο θόλο το καθέ-

να από έναν έφιππο ανδριάντα, πιθανώς έναν ήρωα από την εποχή της υπεράσπισης της Βιέννης εναντίον των Τούρκων. Άλλα μικρότερα μνημεία θα μπορούσαν να ανεγερθούν μπροστά στους πύργους-έρκερ, εκεί όπου βρίσκονται τα στοιχεία c, d, e, f, και γενικά ένα πλήθος επίσης θα μπορούσε να διαταχθεί κατά μήκος όλης της παρυφής της πλατείας. Στην θέση του g και h θα μπορούσαν να τοποθετηθούν κρήνες, καλύτερα όμως θα ήταν να κτιστούν εκεί μόνιμα μουσικά περίπτερα, να διοργανωθεί εκεί μια τακτική μουσική στην πλατεία, και στην μια πλευρά να τοποθετηθεί ένα καφενείο πολύ μεγάλης έκτασης και αντιστοίχως στην άλλη πλευρά ένα εστιατόριο.

Ότι η έτσι συντελεσθείσα δόμηση θα έφερνε επίσης περισσότερους ανθρώπους κοντά στο Δημαρχείο και ότι θα εξαφάνιζε την αντίθεση ύφους μεταξύ των σήμερα ταυτοχρόνως ορατών οικοδομημάτων, κτισμένων με τις πιο διαφορετικές κατευθύνσεις ύφους, δεν χρειάζεται καμιά ειδική απόδειξη. Ο σχηματισμός της πλατείας J είναι ομοίως σαφής στο σκίτσο. Το συμμετρικά προς το θέατρο μελετημένο νέο κτήριο (B) (πιθανώς πτέρυγα διοίκησης ή και ακόμη αυτοτελούς σημασίας), εισδύει λίγο μέσα στον δημοτικό κήπο (C) και θα έπρεπε να συνδέεται με το θέατρο από το l μέχρι το m με μια κιονοστοιχία, στις οποίας τον επάνω όροφο θα μπορούσε να υπάρχει ένας διάδρομος επικοινωνίας. Στα n και o, ή και σε σημεία ακόμη πιο απομακρυσμένα το ένα από το άλλο, θα προέκυπταν δύο εξόχως κατάλληλες θέσεις για τοποθέτηση μεγάλων μνημείων.

Το τελείωμα του όλου συγκροτήματος προς το Πανεπιστήμιο και το Κοινοβούλιο είναι ευκρινές από την εικ. 113.

Δύο όμοια οικοπέδα στις δύο στενές πλευρές της πλατείας Δημαρχείου δόθηκαν στο Πανεπιστήμιο και στο κτήριο του Κοινοβουλίου και ως κύρια όψη με τις ράμπες εισόδου επιλέχθηκε η πλευρά προς τον δακτύλιο. Αυτή η τελευταία ήταν μια ευτυχής επιλογή, αν και έπρεπε να συμβιβαστεί κανείς με την δυσχέρεια, ότι για μια ευ-

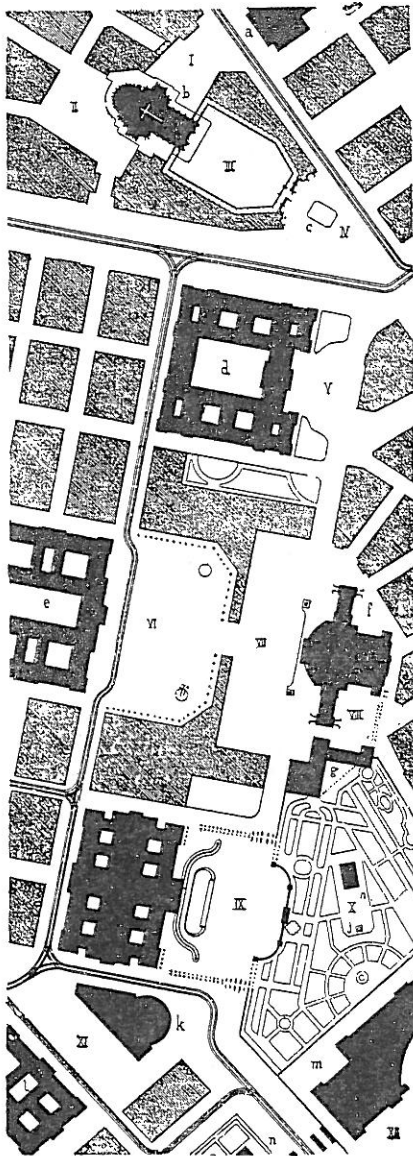

Εικ. 112. Σκαρίφημα μελέτης για μια πλατεία μπροστά απ' το κτήριο του Κοινοβουλίου.

ρύτερη εξάπλωση των ραμπών εισόδου, παρέμενε ο χώρος κάπως περιορισμένος. Ιδιαίτερα στο κτήριο της Βουλής ήταν αυτό δυσάρεστο, και προκάλεσε ένα μακρύ αγώνα γύρω από την περιοχή, την οποία τελικά κατέκτησε νικηφόρα ο δακτύλιος. Δεν υπάρχει όμως καμιά αμφιβολία, ότι για όλες τις ανεπάρκειες αυτής της σημαντικότερης θέσης όλης της πολεοδομικής επέκτασης, δηλαδή απ' τ' Αυτοκρατορικά Μουσεία μέχρι την *Votivkirche*, η αιτία είναι ως επί το πλείστον ο δακτύλιος. Έτσι έχει το πράγμα στο Πανεπιστήμιο, όπου δεν θα μπορέσει πλέον καθόλου να πλαστεί μια ήσυχη πλατεία, η οποία να αντιστοιχεί πλήρως στην αξία, την σημασία και την αρχιτεκτονική διαμόρφωση του κτηρίου, και έτσι επίσης συμβαίνει και στο κτήριο της Βουλής, όπου όμως μία εξυγίανση είναι ακόμη δυνατή. Σε κανένα άλλο παράδειγμα δεν μπορεί να καταδειχθεί σαφέστερα η αντίφαση μεταξύ κτηρίου και πλατείας, η πλήρης ακαταλληλότητα της θέσης, απ' ό,τι εδώ. Το κτήριο το ίδιο, λόγω της ναοειδούς μορφής των προεξοχών του και λόγω της διαμόρφωσης των λεπτομερειών όσον αφορά το ύψος, ανήκει στην αποκαλούμενη ελληνική Αναγέννηση. Η ομαδοποίηση των όγκων (μεσαίο κτίσμα, γωνιακά κτίσματα συνδεδεμένα μέσω επιμήκους πτέρυγας, ράμπα εισόδου, μικρός κήπος) μας δείχνει όμως ένα καθαρόαιμο *barock* συγκρότημα, όπως δεν θα μπορούσε να είχε επινοηθεί ωραιότερο και για το οποίο οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν ούτε καν αμυδρή ιδέα. Εδώ, μπροστά μας, στέκεται το *barock* ανακτορικό κτίσμα στις βασικές του γραμμές· ακόμη και ο πραγματικά απαραίτητος κήπος βρίσκεται ήδη στα σπάργαλα. (βλ. εικ. 112 μεταξύ a και b). Που είναι όμως η απαραίτητη διαμόρφωση αυτού του θέματος; Μπορεί λοιπόν κανείς να αρνηθεί σε ένα κτήριο, το οποίο έχει ανεγερθεί για σημαντική προοπτική αίσθηση, το απαραίτητο προαύλιο για υποχώρηση του παρατηρητή; Δεν θα έπρεπε να το θεωρεί κανείς δυνατό, αλλά η σύγχρονη πολεοδομία με την απόλυτη ανικανότητά της να κατανοήσει τους όρους της τέχνης, και ακόμη λιγότερο να τους ικανοποιήσει, το κατάφερε κι αυτό. Μόνο ο σταδιακός εθισμός σ' αυτήν την κατάσταση, ήδη κατά την διάρκεια της ανοικοδόμησης, την κάνει αυτή σήμερα ανεκτή. Αυτή η έντονη σύγκρουση αυτή καθ' εαυτή είναι (θεωρημένη καλλιτεχνικώς), πράγματι ανυπόφορη. Εδώ πρέπει να φύγει ο δακτύλιος, εδώ πρέπει να δημιουργηθεί το προαύλιο που ανήκει στο κτήριο. Μόνο τότε θα μπορούσε και το κτήριο να ξεδιπλώσει όλη του την χάρη. Απ' αυτήν μπορεί κανείς ήδη να αισθανθεί ένα μικρό μέρος, όταν παρατηρεί το τόσο εξαιρετικά τοποθετημένο για προοπτική ακριβώς επίδραση κτήριο, τον χειμώνα, από τον ναό του Θησείου, διαμέσου των γυμνών δένδρων του δημοτικού κήπου και

του δακτυλίου. Μπορεί να το πει κανείς ανοικτά, ότι οι Βιεννέζοι δεν έχουν δει ακόμη το κτήριο της Βουλής τους, διότι τα σωστά σημεία θέας γι' αυτό, έχουν μετατοπισθεί λόγω του δακτυλίου. Είναι ακριβώς σαν να είχε κολλήσει κανείς μια πολύτιμη ταπετσαρία στον τοίχο ανάποδα. Διότι όλες οι αρχιτεκτονικές ομορφιές των κτηρίων, σ' όλη αυτήν την διαδρομή του δακτυλίου, δεν δείχνουν την αξία τους και δεν εκφράζονται με όλη τους την δύναμη. Να βελτιωθεί αυτή η κατάσταση, θα ήταν και στο κτήριο επίσης της Βουλής δυνατό. Στην εικ. 112 έχει σχεδιαστεί μια προσπάθεια. Στις δυο πλευρές από το c μέχρι το g και από το d μέχρι το h θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί το κλείσιμο του χώρου μέσω ισογείων κιονοστοιχιών στο ύψος του υπογείου του κτηρίου της Βουλής. Εξωτερικά με καμάρες, με μια ανάλογη με το κτήριο αδρή πλινθοδομή, εσωτερικά με κιονοστοιχίες και οριζόντια δοκάρια, δηλαδή κατ' ουσίαν σύμφωνα με το είδος της παλιάς πύλης του ανακτόρου, αλλά διαμορφωμένες παντού με περισσότερη λεπτότητα, με ακριβή αναφορά στις μορφές και τις διαστάσεις του κτηρίου της Βουλής. Και στις δυο πλευρές θα έπρεπε να τοποθετηθεί ένα ανάλογο του κεντρικού κτηρίου αέτωμα, με παρόμοιο ανάγλυφο και ολόγλυφο διάκοσμο με μια διακοπή σε μορφή αφίδας θριάμβου στα e και f, πάνω στην οποίας το υπερυψωμένο μεσαίο τμήμα θα έβρισκαν θέση δίτροχες άμαξες, όπως και στο κυρίως κτήριο. Στο g και h θα τοποθετούνταν ελεύθερες εισοδοί προς τον δημοτικό κήπο, κάτι που θα συνέδεε καλά αυτόν τον ωραίο κήπο με την νέα πλατεία, θα έκανε δυνατή μια ευπρόσδεκτη διάβαση από εδώ προς το κέντρο της πόλης και που λόγω αποκλεισμού της τωρινής εισόδου δια της νέας πτέρυγας του ανακτόρου, θα είναι και γι' άλλον έναν λόγο αναγκαία. Σε μια τέτοια πλατεία θα ήταν τότε επίσης δυνατή η περαιτέρω εμφάνιση της ράμπας, όπως άλλωστε αυτή είχε αρχικά σχεδιαστεί, και η διάταξη μεγαλοπρεπών μνημείων. Ειδικά απέναντι απ' το κτήριο της Βουλής προκύπτει μέσω μιας εντομής στον δημοτικό κήπο μια πλατεία πρώτης τάξεως για ανέγερση ενός μεγαλόπρεπου μνημείου, του οποίου η ανάπτυξη κατά πλάτος θα επέτρεπε προτότυπες συνθέσεις, και θα ήταν ήδη γι' αυτό επωφελής, διότι ακριβώς σήμερα, αυτή η παραλλαγή συναντάται μόνο σπάνια.

Ακολουθώντας τον μέχρι τώρα δρόμο από την Votinkirche ως τα Αυτοκρατορικά Μουσεία, απομένει ακόμη η τελευταία θέση χωρίς ρυθμό, δηλαδή η τριγωνική πλατεία στο μέγαρο της Δικαιοσύνης. Και αυτή οφείλει την γένεσή της στην στροφή του πολυγώνου του δακτυλίου σ' αυτήν την θέση και επομένως στη ρήξη του ορθογωνικού συστήματος κατά την χάραξη. Σε όλες σχεδόν τις νεώτερες πό-

Επεξήγηση του σχεδίου

A. Πλατείες.

- I, II, IV. Νέες πλατείες στην Votivkirche.
- III. Atrium της Votivkirche.
- V. Πλατεία του Πανεπιστημίου.
- VI. Πλατεία του Δημαρχείου.
- VII. Η μεγάλη πλατεία του θεάτρου.
- VIII. Η μικρή πλατεία του θεάτρου.
- IX. Προαύλιο του κτηρίου του Κοινοβουλίου.
- X. Πλατεία του κήπου.
- XI. Πλατεία μπροστά στο Μέγαρο της Δικαιοσύνης.
- XII. Νέα πλατεία του Ανακτόρου.

B. Κτήρια.

- a. Εργαστήριο Χημείας.
- b. Votivkirche.
- c. Θέση για ένα μεγάλο μνημείο.
- d. Πανεπιστήμιο.
- e. Δημαρχείο.
- f. Αυτοκρατορικό θέατρο.
- g. Πτέρυγα του Αυτοκρατορικού Θεάτρου (σχέδιο).
- h. Ναός του Θησέως.
- j. Θέση προβλεπόμενη για το μνημείο του Goethe.
- k. Μη προσδιορισμένο ακόμη νέο κτήριο.
- l. Μέγαρο της Δικαιοσύνης.
- m. Νέα πτέρυγα του ανακτόρου.
- n. Αψίδα θριάμβου (σχέδιο).

Εικ. 113. Γενικό σχέδιο.

λεις συναντάται αυτή η αντιαισθητική μορφή τριγώνου και για τους ίδιους λόγους πάλι πουθενά δεν έγινε δυνατόν να γεννηθεί απ' αυτήν κάτι ωραίο. Για βελτίωση αυτών των τριγωνικών πλατειών δεν υπάρχει απολύτως καμία συνταγή. Αυτές πρέπει απλώς να οικοδομηθούν. Σύμφωνα με τις συνθήκες της εδώ δεδομένης περίπτωσης (βλ. εικ. 113), το καλύτερο θα ήταν, να κτιστεί η κορυφή αυτής της πλατείας προς τον δακτύλιο, έτσι ώστε να δημιουργηθεί προς τα πίσω, προς το μέγαρο της Δικαιοσύνης, μια τετράγωνη πλατεία (XI στην εικ. 113), ενώ η μπροστινή κορυφή του κτηρίου (k) θα σχημάτιζε μια ρωμαλέα κυκλική κατασκευή. Η διάμετρος αυτής της κυκλικής κατασκευής θα μπορούσε να επιλεγεί τόσο μεγάλη, ώστε να μπορεί μ' αυτήν να επιτευχθεί μια επιβλητική εντύπωση. Σύμφωνα με την εικ. 113 ανέρχεται αυτή σε 50 μ., δηλαδή περισσότερο απ' ό,τι στο Μανσωλείο του Αυγούστου στη Ρώμη, αν και είναι μικρότερη απ' ό,τι στο γιγαντιαίο Μανσωλείο του Αδριανού (το σημερινό Engelsburg), το οποίο κατέχει διάμετρο 73 μ. Η αρχιτεκτονική αυτού του κτηρίου θα κρατιόταν επίσης σε υψηλότατο ύψος παραπλήσιο αυτού των Αυτοκρατορικών Μουσείων. Αυτά προκύπτουν απ' την κατάσταση, για να μπορέσει αυτή να μπει σε τάξη. Ένα άλλο ερώτημα είναι, ποιόν σκοπό θα μπορούσε να εξυπηρετεί ένα τέτοιου είδους κτήριο. Για κτήριο ενοικιαζόμενων κατοικιών, δύσκολα θα το φανταζόταν κανείς· σύμφωνα με την μορφή του, μάλλον για μανσωλείο, για κρύπτη με μοναστηριακές πτέρυγες ακουμπισμένες προς τα πίσω, αλλά επίσης και για μουσείο ή ωδείο. Είναι γνωστό ότι για το Μουσείο του εμπορίου στο κέντρο της πόλης δεν μπόρεσε ακόμη να βρεθεί κατάλληλη θέση, αλλά και για έλλειψη αιθουσών συναυλιών εκφράστηκαν ήδη παράπονα. Εδώ όμως, όπου οφείλομε μόνο να δείξουμε με ένα πρακτικό παράδειγμα, με ποιόν τρόπο θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί μία πολεοδομική διεύθετηση ύψιστου ύψους, δεν μπορεί να είναι η κατάλληλη θέση για να μηχανευτούμε τέτοιου είδους φαντασίες του μέλλοντος.

Συνοψίζοντας το αποτέλεσμα της έρευνας με βάση το συνολικό σχέδιο της εικ. 113, μπορεί ακόμη να επιστηθεί η προσοχή μας στην νέα σαφή χάραξη της γραμμής του τράμ, όπως προκύπτει από το σκίτσο, όπου θα παρατηρούσαμε επίσης, ότι την μη διακρινόμενη στο σκίτσο σύνδεση με την γραμμή του Währing, θα την σκεπτόμασταν στην Schwarzschanierstraße πίσω από την Votivkirche. Υπ' αυτόν τον όρο διαμορφώνεται η σύνδεση προς όλες τις κατευθύνσεις το ίδιο ευνοϊκή όπως και ως τώρα, αλλά η κυκλοφορία έχει μετατεθεί εκεί, όπου δεν ενοχλεί, αλλά περισσότερο μάλλον εξυπηρετεί. Μέσω της όλης αναμόρφωσης επιτεύχθηκε: 1. ο παραμερισμός της

αντίθεσης των στύλ, 2. μία ουσιωδώς ανυψωμένη εντύπωση καθενός μνημειακού κτίσματος, 3. μια ομάδα χαρακτηριστικών πλατειών, 4. η δυνατότητα, να διαταχθεί εδώ συνενωμένο ένα πλήθος μεγαλύτερων, μέσων και μικρότερων μνημείων.

Καθεμιά απ' τις αποκτηθείσες πλατείες θα προσέφερε μία άλλη αστική εικόνα. Κατ' αρχήν δίπλα στην μεγαλόπρεπη νέα Ανακτορική πλατεία (XII), σ' αυτό το μεγαλειώδες βασιλικό Forum με όλη την σημασία της λέξεως, θα βρισκόταν το προαύλιο της Βουλής, ένα είδος αυτοκρατορικού Forum (XI), πραγματοποιημένο στο αττικό πνεύμα. Όσον αφορά τον γλυπτικό εξοπλισμό, θα εκλαμβάνονταν αυτή η πλατεία ως καλλιτεχνικός συμβολισμός της αυτοκρατορικής ιδέας και αναλόγως θα έπρεπε να επιλεγούν και τα μνημεία, τα οποία θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν εδώ σταδιακά. Παραπλευρώς, στον δημοτικό κήπο, απέναντι από το ναό του Θησείου (h), θα μπορούσε να διαμορφωθεί ένα είδος κόγχης από δένδρα και θάμνους, της οποίας το κέντρο θα ήταν κατάλληλο για να παραλάβει το μελλοντικό μνημείο του Goethe. Και αυτή επίσης η πλατεία θα είχε κάτι το όμοιο με Forum, κάτι το αρχαϊζόν. Εάν συνυπολόγιζε κανείς σ' αυτά και τον όμορφο κήπο και το σαν μαυσωλείο κτήριο k, τότε θα είχε συνενώσει εδώ μια ομάδα συνταιριασμένων έργων σε άμεση γειτνίαση, και όμως διαχωρισμένων μεταξύ τους, τόσο, όσο αυτό θα ήταν αναγκαίο λόγο του ύψους. Μερικά βήματα από 'δω θα βρισκόταν κανείς στην εντελώς διαφορετικού είδους πλατεία του Θεάτρου (VII και επίσης VIII), όπου θα ήταν η κατάλληλη θέση, για να τιμήσουμε μεγάλους ποιητές και γενικά καλλιτέχνες μέσω μνημείων. Μία αστική εικόνα, πάλι εντελώς διαφορετική απ' τις ως τώρα, θα προσέφερε η πλατεία του Δημαρχείου (VI) με τις γοθθικές στοές της, και τα μνημεία, τα οποία θα διατάσσονταν εδώ και θα μπορούσαν να αφιερωθούν στα πρόσωπα τα γνωστά στην ιστορία της πόλης. Ακόμη και για το Πανεπιστήμιο, θα μπορούσε να κερδηθεί επίσης ένα προαύλιο (V), το οποίο θα έπρεπε να εξυψώνει σημαντικά την αίσθηση του ωραίου πρότυπου, εάν αφαιρείτο η μονότονη ευθεία δενδροστοιχία του δακτυλίου, και αντί αυτής τοποθετούνταν δεξιά κι αριστερά μεγαλύτερες και πυκνότερες συστάδες δένδρων και θάμνων. Μία εντελώς ιδιάζουσα όμως εντύπωση θα προκαλούσε το Atrium της Votickirche. Εδώ θα ήταν επίσης ο ήσυχος καθαγιασμένος χώρος για μνημεία των έξοχων ανδρών της επιστήμης. Οι κατάλληλες θέσεις για μνημεία δεν θα έλειπαν λοιπόν για γενιές ολόκληρες, μετά την μορφοπλαστική διαμόρφωση αυτής της σειράς των πλατειών, ενώ με την σημερινή κατάσταση, λόγω της τεράστιας ευρύτητας του χώρου δεν πραγματοποιείται ούτε μια μοναδική διάταξη.

Αυτή την ανάλυση ας την δεχθούμε λοιπόν σαν ένα παράδειγμα, για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε περίπου να διαπλασθεί καλλιτεχνικά το μνημειακό κέντρο μιας μεγάλης πόλης, σύμφωνα με τις διδαχές της ιστορίας, σύμφωνα με τα παραδείγματα ωραίων παλαιών πόλεων. Οι λύσεις μπορούν εδώ να είναι πολύ διαφορετικές. Οι αρχές όμως και η μέθοδος, σύμφωνα με την οποία ενεργεί κανείς, θα έπρεπε να είναι παντού οι ίδιες, εάν δεν επρόκειτο να απαρνηθεί κανείς εξ αρχής την ευλογία της τέχνης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τέτοιες προσπάθειες, για να ενισχυθεί η αξία του παλιού πολεοδομικού συστήματος επίσης και στην νεώτερη εποχή, με πλατείες όμοιες με Forum, έχουν εμφανισθεί ήδη επανειλημμένως. Ζωγράφοι και αρχιτέκτονες εντρυφούν με ακρίβεια σε αποκαταστάσεις αρχαίων πλατειών, και οι πολλές εξαισιες εικόνες, που τις χρωστάμε σ' αυτόν τον ενθουσιασμό για ένα χαμένο ιδεώδες δείχνουν, ότι τέτοια ωραία πράγματα μπορούμε να τα πραγματοποιήσουμε πολύ καλά, ακόμη και σήμερα. Όλες όμως αυτές οι προσπάθειες έχουν κοινό στην μοίρα τους, ότι μένουν στα χαρτιά. Έτσι έγραφε ήδη πριν από τριάντα χρόνια ο E. Förster στο έργο του της βιογραφίας του αρχιτέκτονα J. G. Müller (σελ. 39): "Το γεγονός ότι τα μεγάλα νεόδμητα κτήρια στο Μόναχο στέκονται ως επι το πλείστον μεμονωμένα και επομένως, δεν επιτυγχάνουν την αισθητική επίδραση, την οποία, παρά τις κάποιες ελλείψεις και αντιφάσεις, θα έπρεπε να ασκούσαν εάν ήταν συγκεντρωμένα, οδήγησε τον Müller στην σκέψη, να συνθέσει ένα μεγάλο οικοδομικό σύνολο, στο οποίο ήταν συγκεντρωμένα σε μια πλατεία: Καθεδρικός Ναός, Δημαρχείο, Βιβλιοθήκη, Χρηματιστήριο, κ.λ.π." Το ότι αυτή η καθαρά ακαδημαϊκή μελέτη, όσον αφορά την εφικτότητά της, δεν αποτέλεσε ποτέ ούτε καν αντικείμενο μελέτης, είναι κατανοητό, διότι είχε τεθεί απλώς και μόνον ως μια θεωρητική μελέτη. Ο Müller έλαβε όμως επίσης μετά, το 1848, μέρος σ' έναν διαγωνισμό για το Bas fonds της Rue royale στις Βρυξέλλες, και μάλιστα με μία μελέτη στο πνεύμα του αρχαίου Forum. Αυτή η μελέτη του διαγωνισμού διακρίθηκε βέβαια και τιμήθηκε, αλλά δεν εκτελέστηκε.

Η τύχη της μελέτης του G. Sempere για την Δρέσδη αναφέρθηκε ήδη, και αυτό το γεγονός είναι ακόμη πιο χαρακτηριστικό για την μοίρα, που στις μέρες μας πλανάται πάνω απ' την πολεοδομία ως έργο τέχνης, αφού γι' αυτή την μελέτη ενδιαφέρθηκαν ζωηρά υψηλότατοι κύκλοι, και άρχισε μάλιστα και η πραγματοποίησή της. Αλλά και αυτό το έργο που ξεκίνησε όπως φαίνεται με τόσο ευνοϊκούς οιωνούς δεν επρόκειτο να ευτυχήσει. Απέναντι σε τέτοιου είδους ζωφερές ιστορικές εμπειρίες, χρειάζεται και ένα κάποιο θάρρος, να πι-

στεύει κανείς ακόμη πιο μακριά, σε ένα τέτοιο ιδανικό, κι ας θεωρεί την τόσο πολύ πεζή εποχή μας σχεδόν ανίκανη να παραγάγει σ' αυτόν τον τομέα ακόμη κάτι το μεγάλο και ωραίο. Ίσως όμως αυτό να ευτυχήσει, γιατί όπως ήδη ειπώθηκε, ένα καλό άστρο φαίνεται να επικρατεί στο στερέωμα πάνω απ' την πολεοδομική επέκταση της Βιέννης. Πρέπει επίσης να αναλογισθεί κανείς ότι εδώ δεν πρόκειται πλέον καθόλου για ένα κολοσσιαίο νέο σύνολο. Το δύσκολο και πολυδάπανο τμήμα του συνόλου έχει ήδη ολοκληρωθεί και απομένει πλέον μόνο η ευκολότερη και ελάχιστη εργασία, να τοποθετηθεί το έτοιμο έργο, και στο σωστό πλαίσιο. Η εικόνα, που είναι και το σημαντικότερο πράγμα, είναι παντού έτοιμη, μόνο το πλαίσιο λείπει ακόμη. Θα έλεγε κανείς, ότι σ' αυτήν την κατάσταση υπάρχει μάλιστα κάτι το πιεστικό, που αργά ή γρήγορα θα έπρεπε να ξεσπάσει και θα ξεσπούσε, προς τα έξω. Ο χρόνος μάλιστα στον οποίο θα μπορούσε να μπει αυτή η κίνηση σε τροχιά, φαίνεται να μπορεί να καθοριστεί από πριν, όταν σκέφτεται κανείς, ότι το ένα, εντελώς μεγάλοπρεπο, όμοιο με Forum σύνολο, δηλαδή η νέα πλατεία του Ανακτόρου, ωριμάζει πράγματι προς την ολοκλήρωσή του. Πρόκειται για μία σύλληψη τέτοιας υψηλής ιδέας και τέτοιων απαιτήσεων σε μέσα, που μετά την ανέγερση της πλατείας του Αγ. Πέτρου στην Ρώμη, πουθενά πιά δεν πραγματοποιήθηκε. Ποιός δεν θα έπαιρνε καινούργιο θάρρος όταν προκύπτουν τέτοια πράγματα; Εδώ μπορεί κανείς να προϋπολογίσει ακριβώς την πορεία της εξέλιξης. Η μία πτέρυγα του Ανακτόρου προβάλλει ψηλά ήδη από τώρα, και δεν είναι πολύ μακριά ο καιρός που θα αρχίσει η εκτέλεση και της δεύτερης, απέναντι. Μετά την ολοκλήρωση του Ανακτορικού κτηρίου θα πέσει όμως η παλιά ανακτορική πύλη και έτσι η εξαιρετική τεράστια πλατεία θα έρθει δια μιας στο φως. Μ' αυτά όμως θα έχει φτάσει και η κρίσιμη στιγμή, κατά την οποία θα αποφασιστεί το μέλλον του όλου, η στιγμή, κατά την οποία θα πρόκειται για την εκτέλεση των δύο σχεδιασμένων τελειωμάτων προς τον δακτύλιο σε μορφή αψίδων θριάμβου, διότι μόνο η ολοκλήρωση αυτών των κτισμάτων θα συμπεριλάβει όλη την πλατεία ως ένα ενιαίο καλλιτεχνικό σύνολο. Μετά όμως θα προκύψει αναμφισβήτητα πιεστική από μόνη της η αναγκαιότητα, να ανεγερθεί προς τους αυτοκρατορικούς σταύλους ένα τελείωμα αντίστοιχου ύφους, με εφαρμογή μιας αρχιτεκτονικής, αντίστοιχης του υπογείου των Αυτοκρατορικών Μουσείων (όλο το κάτω μισό).

Η εντονότατη όμως αίσθηση που θα εξασκεί τότε αναμφισβήτητα, αυτή η ακόμη εν εξελίξει ευρισκόμενη πλατεία, δεν θα αστοχήσει στην άσκηση μιας έντονης αισθητικής δύναμης και θα είναι απολύ-

τως αδύνατο να υποφέρουμε για πολύ, μόλις παραδίπλα, την αντιασθητική τριγωνική πλατεία μπροστά στο μέγαρο της Δικαιοσύνης, και όλη την σύγχυση των πλατειών στο κτήριο του Κοινοβουλίου και ακόμη πιο πέρα. Τότε θα πρέπει να έχει φτάσει η στιγμή, που θα συμβεί κι εδώ επίσης κάτι, και μάλιστα στο ίδιο πνεύμα ιδεώδους, στο οποίο λάμπει στην κορυφή το μεγάλο πρότυπο της νέας πλατείας των Ανακτόρων.

Τότε, έτσι θα πίστευε κανείς, δεν θα επρόκειτο πια για γνώμες υπερ ή κατά, αφού τα πάντα θα κυριαρχούνται από την ίδια πεποίθηση, αλλά το πολύ ακόμη, για την προμήθεια των μέσων, με τα οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί και το υπόλοιπο των κτηριακών έργων. Ακριβώς αυτό όμως δεν θα μπορούσε να υπόκειται σε καμιά δυσκολία, διότι, εξαιρουμένου του γεγονότος ότι σ' αυτήν την εποχή η Βιέννη θα παρουσιάζει έναν ασφαλώς υψηλότερο πληθυσμιακό δείκτη και ότι στο κέντρο εδώ και πολύ καιρό δεν έχει κτιστεί τίποτε, γίνεται από τα παρουσιασθέντα σκίτσα σαφές, ότι ακόμη και για ιδιωτικούς κερδοφόρους σκοπούς προκύπτει ένα πλήθος μεγάλων οικοπέδων για κτίσιμο. Τα κέρδη απ' αυτά τα οικοπέδα θα κάλυπταν ασφαλώς τα έξοδα για το μεγαλύτερο μέρος των απαιτούμενων τοξοστοιχιών και έτσι μένει πάλι μόνο το αρχικό ερώτημα, εάν ένα τέτοιο συγκρότημα θα έβρισκε γενική απήχηση ή όχι.

Για τον αδαή μπορεί να είναι μια δύσκολη απόφαση, να κάνει εδώ μια επιλογή, διότι εάν αποτύγχανε το πείραμα της οικοδόμησης, τότε αυτό θα ισοδυναμούσε πραγματικά με ένα μεγάλο ατύχημα, διότι τότε θα έπρεπε κανείς να αφήσει τα ανεγερθέντα κτήρια όπως έχουν. Αλλά και γι' αυτό θα μπορούσε να βρεθεί μία διέξοδος, η οποία πρέπει επίσης εδώ να διατυπωθεί με συντομία, όχι από τάση ονειροπόλησης, αλλά γιατί η προτεινόμενη αυτή διαδικασία είναι πραγματικά εφικτή, και θα μπορούσε να ακολουθηθεί όχι μόνο εδώ, αλλά και αλλού επίσης. Θα μπορούσε δηλαδή κανείς επ' ευκαιρία να χρησιμοποιήσει π. χ. το μελετημένο μπροστά απ' την *Votivkirche* Αττίουμ ως εκθεσιακό χώρο για μια, φυσικά λόγω γειτνίασης με την εκκλησία, όχι καθ' εαυτή απρεπή έκθεση, και μ' αυτήν την ευκαιρία να συνθέσει τα προσωρινά εκθεσιακά κτήρια από σανίδες και σοβά έτσι, ώστε να παριστάνουν συγχρόνως και ένα κοντινό προς την πραγματικότητα μοντέλο της σχεδιασμένης δόμησης. Τότε θα μπορούσε ο καθένας, ακόμα και ο αδαής, να κρίνει την εντύπωση, και η κοινή γνώμη θα ήταν ασφαλώς σε θέση να αποφασίσει, αν θα έπρεπε να επιχειρηθεί ή όχι μια οριστική οικοδόμηση σύμφωνα με αυτό το μοντέλο. Ο ειδικός μπορεί βέβαια να εγγυηθεί την ορθότητα αυτής της μελέτης ήδη από το σχέδιο.

Υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, δεν θα επιτρεπόταν, ούτε εδώ, ούτε στην εν μέρει οικοδόμηση της πλατείας του Δημαρχείου, να παραδοθεί το οικοπέδο στην ελεύθερη διάθεση του ιδιοκτήτη. Αυτό θα κατέστρεφε τα πάντα εκ των προτέρων, διότι τότε, οι διάφοροι αρχιτέκτονες θα ήθελαν σίγουρα με τις προσόψεις τους να ξεπεράσουν τους άλλους. Σ' αυτήν την περίπτωση θα έπρεπε να ετοιμαστούν ήδη από πριν όλα τα σχέδια για όλα ανεξαιρέτως τα κτίσματα, έτσι, ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή αρμονική συνολική αίσθηση, και όλα να υποταγούν στην αισθητική επίδραση του κεντρικού κτηρίου. Σε κάθε οικοπέδο θα έπρεπε να ενυπάρχει δέσμευση ότι θα εκτελεσθεί το δεδομένο σχέδιο χωρίς ουσιαστικές εξωτερικές αλλαγές. Έτσι, το κατασκευασμένο εδώ φανταστικό επινόημα μιας πραγματικής οικοδόμησης, διδάσκει ένα σημαντικό παράγοντα, που θα μπορούσε και αλλού επίσης να βρει χρήσιμη εφαρμογή. Σήμερα, που κτίζει κανείς σε όλα τα είδη ύφους και σ' όλες τις κατευθύνσεις προτιμήσεων και που έχει την τάση να μην νοιάζεται για τον γείτονά του, δεν είναι βέβαια πια τα πράγματα έτσι, όπως τον παλιό καλό καιρό, όταν το ζήτημα για το ύψος ήταν ακόμη άγνωστο και τα κτήρια προέκυπταν από μόνα τους έτσι, ώστε να ταιριάζουν μεταξύ τους και με το σύνολο. Δεν θα πίστευε κανείς, ότι σε μια τόσο δύσκολη περίπτωση θα αρκούσε, να δοθούν στον ιδιοκτήτη μερικοί, γραπτοί απλώς κανονισμοί. Οι πιο παράξενες ιδέες θα ξεσπούσαν πιθανώς ακόμα και με τους πιο αυστηρούς κανονισμούς.

Με αυτά θα φερόταν σ' πέρας το παρατεθέν παράδειγμα, όσον αφορά επίσης και τον τρόπο και τα μέσα πραγματοποίησής του. Μελέτη στην πραγματικότητα, χρησιμοποιήθηκε αυτό ως παράδειγμα στα πλαίσια αυτού του κειμένου, διότι έτσι μπόρεσε να εξηγηθεί η ουσία της καλλιτεχνικής πολεοδομίας και της αποστολής της στην εποχή μας, ευκολότερα απ' ό,τι μέσω ακαδημαϊκών θεωριών. Κατά τον ίδιο τρόπο θα έπρεπε να πραγματευθούμε κι άλλα ζητήματα διευθετήσεων, στη Βιέννη π.χ. το θέμα της κάλυψης της κοίτης του ποταμού Wien -όπου η διαμόρφωση των πλατειών Schwarzenberg και Αγ. Καρόλου, ή της περιοχής του Freihaus, δεν θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν μόνο ως τεχνικά ζητήματα, αλλά επίσης και ως καλλιτεχνικά πρώτης τάξεως- η ενδεχόμενη κατάτμηση του Lillienwallterrain και πολλά άλλα.

Ένα είναι σίγουρο, ότι σήμερα προσεγγίζουμε τέτοια θέματα με πολύ μεγαλύτερη υπευθυνότητα απ' ό,τι μόλις πριν από λίγες δεκαετίες, και η σοβαρότητα αυτών αυξάνει, όσο περισσότερες εμπειρίες υπάρχουν σ' αυτόν τον τομέα. Σήμερα φορτώνεται μια βαρεία ευθύνη πάνω του, αυτός που καταστρέφει ένα πολεοδομικό σχέδιο, μετά

από τόσα πολλά ήδη υπάρχοντα κακά και καλά παραδείγματα. Σήμερα όμως δεν είναι πλέον καθόλου αναγκαίο, να επισπεύδουμε τέτοιου είδους ζητήματα, όπως συνέβαινε πριν από μερικές δεκαετίες, όπου οι πόλεις άρχισαν ξαφνικά να αυξάνουν με ανυποψίαστο τρόπο, και έλειπαν οι δυνάμεις που θα ικανοποιούσαν αμέσως τον συνωστισμό. Σήμερα είναι καθήκον κάθε ειδικού να εξετάζει στις μεγαλύτερες κατατιμήσεις τα πάντα προσεκτικά, ακόμη και την καλλιτεχνική πλευρά, και θα ευχόμασταν, ο ακόμη και σήμερα συνηθισμένος σ' αυτόν τον τόπο στα σχέδια πολεοδομικής επέκτασης, τετραγωνικός κάρναβος, να αφηνόταν μόνο για τις γραμμωτές σελίδες. Εάν υπολογιζόταν και η καλλιτεχνική πλευρά περισσότερο και προσελκύονταν πλούσιες καλλιτεχνικές δυνάμεις, πιθανώς δια της οδού επίσης συχνών διαγωνισμών, τότε θα μπορούσαμε να επιτύχουμε κάποια καλά πράγματα, τουλάχιστον όσον αφορά την τυπική πλευρά, ακόμη κι αν το υψηλό ιδανικό των παλαιών θα μείνει για μας για ανυπολόγιστο χρόνο ανέφικτο.